

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Marek Pelán

Právní stát a demokracie

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: prof. JUDr. Jan Kysela, Ph.D., DSc.

Katedra politologie a sociologie

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 6. září 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že předloženou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně, a že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 6. září 2017

Marek Pelán

Poděkování

Děkuji svému vedoucímu práce, panu prof. JUDr. Janu Kyselovi, Ph.D., DSc., za ochotu vést mou diplomovou práci, za jeho podnětné připomínky, osobní přístup a za snahu vyjít mi za každých okolností vstříc. Děkuji též své přítelkyni a rodině za pomoc a trpělivost.

Obsah

Úvod.....	8
1 Pojem demokracie a jeho nejednoznačnost.....	9
2 Vývoj demokracie ve světle historických idejí.....	11
2.1 První velká transformace demokracie.....	11
2.1.1 Instituce přímé demokracie v antickém Řecku.....	12
2.1.2 Problémy a konec aténské demokracie.....	13
2.1.3 Platón a Aristoteles.....	13
2.1.4 Éra Římské republiky.....	15
2.1.5 Podoba státních institucí ve starověkém Římě.....	16
2.1.6 Středověké republiky.....	16
2.1.7 Shrnutí.....	18
2.2 Absolutismus jako cesta k druhé demokratické transformaci.....	19
2.3 Druhá velká transformace demokracie.....	22
2.3.1 Zastupitelství jako podstata demokratické transformace.....	22
2.3.2 Kritika zastupitelství.....	23
2.3.3 Zastupitelství jako samozřejmost a funkce parlamentu v demokratickém státu 19. století.....	24
2.3.4 Dělbá moci.....	27
2.3.5 Politický svár jako žádoucí součást demokracie.....	28
2.3.6 Přirozená lidská práva, osvícenství a liberalismus.....	29
2.3.7 Shrnutí.....	31
3 Klasický liberalismus jako ideologie svobody.....	32
3.1 Liberalismus a autonomie jedince.....	33

3.1.1	Proti rozpínavosti státu a za volnou ruku trhu	35
3.1.2	Liberalismus a trh	37
3.1.3	Korekce liberalismu	37
3.2	Propojení cest liberalismu a demokracie.....	38
3.3	Liberální stát.....	40
4	Polyarchie jako reálná podoba demokratického systému	42
4.1	Pojem polyarchie a jeho kritika.....	42
4.2	Vývoj polyarchií od 18. až po začátek 20. století	44
4.3	Polyarchie mezi světovými válkami	46
4.4	Demokracie jako soubor reálně existujících institucí nebo soubor určitých hodnot?.....	47
5	Právní stát.....	49
5.1	Odmítnutí přirozených práv a dominance právního pozitivismu.....	50
5.2	Rule of law	53
5.3	Synonyma nebo odlišné pojmy, aneb od jádra až k širokému pojetí právního státu	56
5.3.1	Zákon versus tradice a common law.....	56
5.3.2	Úzké pojetí právního státu	57
5.3.3	Zneužití formy a procedury	58
5.3.4	Materiální pojetí právního státu	61
5.3.5	Hodnotové ukotvení právního státu v ústavním systému České republiky.....	62
5.3.6	Středně široké pojetí právního státu.....	64
5.3.7	Široké pojetí právního státu	66
5.4	Shrnutí.....	69

6	Demokracie jako hrozba?	71
6.1	Totalitní demokracie	71
6.2	Friedrich August von Hayek	74
7	Vztah demokracie a právního státu	77
7.1	Rozdílnost cílů demokracie a právního státu	77
7.2	Od jádra k hodnotovému pojetí demokracie	80
7.2.1	Úzké – procedurální pojetí demokracie	81
7.2.2	Široké – hodnotové pojetí demokracie	81
7.2.3	Shrnutí.....	83
7.3	Demokratický právní stát a materiální ohnisko Ústavy	84
7.4	Jaký je vztah demokracie a právního státu?	87
8	Moderní liberální demokracie a její další předpoklady	90
8.1	Občanská společnost a socioekonomické předpoklady pro vznik a udržení moderní liberální demokracie	90
8.2	Demokratický vývoj od konce druhé světové války do přelomu tisíciletí a vize budoucího vývoje z přelomu tisíciletí	93
8.3	Demokratická současnost.....	96
	Závěr.....	98
	Seznam zkratk	100
	Seznam citované a použité literatury a dalších zdrojů.....	101
	Právní předpisy České republiky	101
	Mezinárodní smlouvy.....	101
	Monografie	101
	Odborné články	106
	Internetové zdroje.....	106

Judikatura soudů České republiky	106
Abstrakt.....	108
Abstract	109
Název práce a klíčová slova	110
Název práce v českém jazyce.....	110
Název práce v anglickém jazyce	110
Klíčová slova.....	110
Key-words	110

Úvod

Definice pojmů demokracie a právního státu, jejich souvztažnost nebo naopak protichůdnost, tvoří jednu ze základních linií výzkumu právních teoretiků i politologů. Jedná se tedy o téma, které zasahuje nejen do oblasti právní vědy, ale zabývá se jím též státověda či politologie.

Nastíněná problematika je poměrně frekventovanou oblastí zájmu výše uvedených disciplín. Přesto se lze setkat s množstvím nových problémů a situací, na které se těžko hledá odpověď. To je způsobeno zejména tím, že se lidský svět stává stále složitějším prostorem a počet vyřešených otázek je takřka okamžitě převyšěn dalšími výzvami. Dnešní společnost není společností včerejší a dříve platné principy, z kterých oba jevy vycházely, jsou doplňovány či nahrazovány jinými. Tato spirála je nekonečná, a proto nelze najít přesný a trvalý recept, jak precizně popsat definitivní podobu právního státu a demokracie a jejich vzájemného vztahu. Takový cíl si neklade ani tato diplomová práce.

Cílem mé diplomové práce je popsat vztah demokracie a právního státu ve světle jeho historického vývoje a porovnat jej se současným pojetím demokratického právního státu. Mým základním úkolem je poskytnout odpověď na otázku, zda je právní stát inherentní složkou demokracie nebo zdali uvedené platí naopak, anebo jestli se jedná o dva naprosto odlišné pojmy, které spolu nesouvisejí. K tomu, abych mohl vyslovit kvalifikovaný názor, musím nejprve pojmy demokracie a právní stát osvětlit, nastínit jejich vývoj a představit různá pojetí, které je definují. Dále se hodlám zabírat příbuznými idejemi, jež ten který fenomén ovlivnily a usměrňovaly jeho vývoj.

Domnívám se, že téma mé diplomové práce je ve světle současného dění více než aktuální a byla by škoda nezmínit na jejím konci důvody, proč některé nové demokratické státy tendují směrem k nedemokratickým režimům a nastínit vývoj, jaký lze v této oblasti očekávat.

1 Pojem demokracie a jeho nejednoznačnost

Definovat demokracii není snadné, různé úhly pohledu totiž nabízejí různé odpovědi na otázku, co daný pojem znamená. Prostý překlad řeckého slova „*démokratiá*“, skládající se ze slov *démos* (lid) a *kratos* (síla, vláda), tj. „*vláda lidu*“,¹ je mnohoznačný a stěží se lze s takovou definicí spokojit. Přesto je prostý překlad slova pocházejícího z řečtiny vodítkem pro další bádání a zároveň poskytuje jednoduchý nástin toho, co demokracie je.

Nejasnost chápání demokracie a jejího významu se mimo jiné pojí se skutečností, že její podstatou je názorový střet protichůdných pohledů na uspořádání moci v demokratickém státě a na hodnoty, které mají být v systému, kde vládne lid prosazovány. Avšak ani konstatování, že podstatou demokracie je názorový střet, vzhledem k historickému vývoji jejího chápání, neobstojí. Zejména její starověké a středověké pojetí nepovažovalo názorový střet za žádoucí, nýbrž mu přisuzovalo destruktivní účinky.² Demokratičností se také zaštiťují ty režimy, které mnohdy nesplňují ani základní definiční znaky demokracie, jakými jsou *vláda lidu*, *lidem a pro lid*, kdy vláda lidu znamená, že lid je zdrojem veškeré státní moci, vláda lidem pak předpokládá, že lid jako celek vykonává státní moc přímo nebo prostřednictvím lidem volených orgánů a vládou pro lid je míněno, že je vládou v zájmu lidu a k jeho prospěchu.³ Definice demokracie, jako vlády lidu, lidem a pro lid sice rozvíjí výše uvedený překlad slova demokracie, nejednoznačnost pojmu však neodstranila. Neposkytuje totiž vodítko, kdo je tím lidem, který vládne, je-li jeho vláda omezená apod. Tezi o nejasnosti pojmu výstižně shrnuje R. Dahl, když uvádí, že pojem, který znamená cokoliv, neznamená nic. Právě tento problém postihl demokracii, která dnes již není ani tak pojmem s omezeným a specifickým významem, jako spíše vágním schvalováním populární myšlenky.⁴

¹ BLECHA, Ivan a kol. aut. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995. str. 84. ISBN 80-7182-014-8.

² DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 199 - 200. ISBN 80-85605-81-3.

³ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 3. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015. str. 14. ISBN 978-80-7380-564-7.

⁴ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 8. ISBN 80-85605-81-3.

Z výkladu jednotlivých ustanovení Ústavy České republiky⁵ a Listiny základních práv a svobod⁶ charakterizujících demokratický stát vyplývá, že demokracie je forma vlády, kde mají občané právo podílet se na správě veřejných věcí přímo nebo svobodnou volbou svých zástupců a volby se konají v pravidelných volebních obdobích stanovených zákonem.⁷ Zdrojem veškeré moci ve státě je lid a vykonává ji prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní.⁸ Ústředním motivem demokracie je pak princip vlády většiny, která dbá ochrany menšin.⁹ V tomto systému jsou chráněna přirozená lidská práva a stát, který je hlavním tvůrcem právních pravidel, právo vynucuje a je jím také vázán.¹⁰ Shora popsané prvky se však týkají moderního a liberálního pojetí demokratického právního státu, ke kterému lidstvo (resp. jeho část) dovedla dlouhá cesta historického vývoje.

⁵ Zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů. In: Úplné Znění Ústava ČR Listina základních práv a svobod, redakční uzávěrka 24. 10. 2016. SAGIT (dále „Ústava“)

⁶ Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, ve znění pozdějších předpisů. In: Úplné Znění Ústava ČR Listina základních práv a svobod, redakční uzávěrka 24. 10. 2016. SAGIT (dále „Listina“)

⁷ čl. 21 odst. 1 a 2 Listina

⁸ čl. 2 odst. 1 Ústavy

⁹ čl. 6 Ústavy

¹⁰ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 3. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015. str. 13. ISBN 978-80-7380-564-7.

2 Vývoj demokracie ve světle historických idejí

Demokracie není výdobytkem moderní společnosti, ale je součástí lidské historie prakticky od doby, kdy se člověk začal zabývat problematikou správy věcí veřejných. Podle Roberta Dahla sahají kořeny demokracie až do pravěku a autor v jisté nadsázce označuje demokracii za pravěkou formu vlády.¹¹

R. Dahl, jehož klasifikaci demokracie jsem si pro svou diplomovou práci zvolil, vymezuje demokratický vývoj na základě tří velkých transformací.¹² Důvod, proč jsem si vybral klasifikaci R. Dahla, je především skutečnost, že poutavým výkladem poskytuje přehledný rámec, důležitý pro pochopení příčin, které vedly ke vzniku moderních liberálních ústav soudobých demokratických států, a tedy i Ústavy České republiky. Současně jeho výklad rozšířím o problematiku právního státu a dalších idejí, které měly na formování moderní podoby demokracie a právního státu zásadní vliv. Dahlem popsaná klasifikace demokracie mi tedy poslouží především jako základní konstrukce (nejen) pro tuto kapitolu mé práce.

2.1 První velká transformace demokracie

Během první velké transformace se v řeckých městských státech poprvé objevily demokratické systémy, ve kterých se svobodní občané přímo podíleli na vládě.¹³ Hovořím-li o řeckých městských státech, mám na mysli především Atény, jelikož právě zde byla demokracie ze všech řeckých států nejvyspělejší.¹⁴ Pojem občan, který se přímo účastní na vládě, byl v této době chápán velmi úzce. Pomineme-li otroky, kterým byla odpírána veškerá práva (v podstatě se jednalo o věci), byly z občanství vyloučeny

¹¹ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 211. ISBN 80-85605-81-3.

¹² Tamtéž, str. 7 - 27

¹³ Tamtéž, str. 7 - 27

¹⁴ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 19. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

zejména také ženy a dlouhodobě usazení cizinci (v Aténách zvaní metoikové). Veškerou mocí tedy disponovala velmi úzká menšina svobodných a plnoprávných mužů.¹⁵

2.1.1 Instituce přímé demokracie v antickém Řecku

Hlavní demokratickou institucí, typickou pro zdejší městské státy, symbolizovalo tzv. lidové shromáždění. Na pravidelných shromážděních mohl každý plnoprávný občan rozhodovat o právních předpisech obce a podílet se přímo na dalších politických rozhodnutích. Přímou účast na správě obce zajišťovala více než tisícovka úřadů. Některé byly obsazovány volbou, většina losováním a to zásadně na dobu určitou bez možnosti zastávat předmětnou funkci více než jednou za život. Touto praxí se mělo předejít hrozbě možného uzurpování moci.¹⁶

Aby vůbec mohla být zdejší demokracie efektivně realizována, musel mít městský stát omezený počet plnoprávných občanů (ideálně mnohem méně než 40 – 50 tisíc, které měly Atény v době demokratického rozkvětu za vlády Perikla 500 – 429 př. n. l.).¹⁷ Malý počet občanů byl v podstatě základním předpokladem pro konání lidového shromáždění. Těžko si lze představit, jak se dav několika desítek tisíc lidí někde shromáždí, konstruktivně diskutuje a přijímá rozumná rozhodnutí. Omezený počet občanů též pomáhal vyhýbat se nesourodosti a nežádoucím politickým konfliktům¹⁸ a umožňoval, aby občan získal adekvátní znalost své obce a svých spoluobčanů, na základě které se mohl rozhodnout.¹⁹

¹⁵ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 17 – 30. ISBN 80-85605-81-3.

¹⁶ Tamtéž, str. 17 - 30

¹⁷ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 31 – 35. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

¹⁸ *Na rozdíl od druhé demokratické transformace v 18. resp. 19. století, byly politické konflikty nežádoucí z toho důvodu, že ohrožovaly křehký charakter obce a jejího demokratického zřízení. Demokracie v tomto období předpokládala, že představa o veřejném blahu musí být podobná, což zajišťoval pouze stejnorodý sbor občanů. V opačném případě tedy hrozil ničující konflikt a občanské nepokoje;* DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str- 199 - 200. ISBN 80-85605-81-3.

¹⁹ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 29 – 35. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

2.1.2 *Problémy a konec aténské demokracie*

Nejenže v Aténách nebyl splněn ani základní předpoklad důležitý pro přímou participaci občanů na moci, kterým byl jejich malý počet, ale zdejší demokracii trápily i další závažné problémy.

Není překvapením, že vzhledem k častému konání shromáždění a vzhledem k poměrně velké vzdálenosti nejzazších koutů Atén od centra, docházelo postupně k vyloučení některých občanů z účasti na správě veřejných záležitostí. Problematický byl též vznik nejrůznějších politických koalic. Tyto koalice kolem sebe tvořili vůdcové ze svých sympatizantů nebo obchodně či příbuzensky spřízněných osob. Většinu řečí ve shromáždění vedl a většinu důležitých právních norem tak pravděpodobně prosadil poměrně úzký okruh osob s rozhodujícím vlivem a dostatečným počtem sympatizantů, což ještě více narušovalo už tak velmi sporný reprezentativní charakter lidových shromáždění.²⁰

Vývoj aténské demokracie, která byla v mnoha ohledech vyspělá, zároveň však omezená, exkluzivní a nereprezentativní (v tom smyslu, že zahrnovala pouze velmi omezený počet obyvatel městského státu), definitivně ke konci 4. století před naším letopočtem ukončila makedonská nadvláda.²¹

2.1.3 *Platón a Aristoteles*

Výklad o antickém Řecku by nebyl úplný, kdybych alespoň v krátkosti nezmínil dva důležité představitele politické filozofie starověku, jejichž učení významně ovlivnilo mimo starověké, též středověké a novověké chápání státu a občana.

Prvním z nich je Platón, který se ve svém díle *Ústava* zabýval podobou ideálního státu. Ideální stát by měl být vládou těch nejlepších a nejctnostnějších. Zmíněná kritéria podle Platóna splňují filozofové, jelikož znají ideální pravdu. Systém vlády, kterou tvoří jeden filozof, označil za monarchii, vládu více filozofů označil za aristokracii.

²⁰ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 17 - 26 ISBN 80-85605-81-3.

²¹ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 31 – 35. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

Demokracii Platón považuje za vládu svobody, která hýří rozličnými životními styly a pestrostí. Zároveň je ale vládou, která postrádá jakýkoliv žebříček hodnot, kde není řád, kde bují zahálka. Demokracie je podle Platóna špatným typem vlády, jelikož zákonitě vede k nejhorší možné vládě, k tyranidě.

Druhým filozofem je Aristoteles. Aristoteles popsal tři různá zřízení na základě toho kdo, resp. kolik osob v nich vládne. Jednotlivé systémy mají vždy své správné zřízení a své špatné zřízení. Podle Aristotela obecně platí, že všechny ústavy (ať už zakotvují vládu jednoho, několika či mnoha), které mají na paměti obecné blaho, a nikoliv pouze blaho vládnoucí složky, jsou správné. Vládne-li ctnostný jedinec, jedná se o ctnostné království, jehož opakem je tyranida. V případě, že vládne skupina ctnostných jedinců, nazývá Aristoteles takové uspořádání aristokracií. Opakem dobré aristokracie je negativně vnímaná oligarchie. Posledním zřízením je takové, kde vládne chudá většina. Ctnostným zřízením je v tomto případě politeia a nesprávným demokracie. Ctnost je tedy pro Aristotela zásadní hodnotou, která předpokládá vytvoření dobré ústavy.

Filozof nicméně podotýká, že nejčastěji se v tehdejším světě objevovala demokracie a oligarchie, jelikož ostatní zřízení jsou ve svém ideálu neuskutečnitelná. Nejlepší reálně uskutečnitelnou ústavou je podle filozofa vyvážená směs oligarchie a demokracie, ve které dominuje střední třída občanů, kteří nejsou ani příliš bohatí ani příliš chudí, a ve které se démos a oligarchové navzájem omezují.²²

Aristoteles svým učením zároveň položil základy republikanismu, když podtrhl politickou povahu ctnostného člověka, jako součásti přirozeného útvaru politické obce. Člověk jako „*zoon politikon*“, tj. člověk politický, může podle filozofa dosáhnout realizace své podstaty jen skrze politickou činnost a právě svou účastí na veřejném životě se stává svobodným. Konečným cílem politiky je podle Aristotela pěstování ctností, ke kterým má obec směřovat.²³

²² Tamtéž, str. 49 - 56

²³ Tamtéž, str. 87 - 89

2.1.4 Éra Římské republiky

Řím v mnohém navazoval na antické Řecko a především je zde dále rozvíjen Aristotelův republikanismus.. Soutloví „*res publica*“ lze přeložit jako „*věc veřejná*“ či jinak „*věc náležející lidu*“ (*res* – věc, *publicus* – veřejný). Idea republikanismu vyžadovala, aby záležitosti týkající se republiky byly věcí veřejnou, tj. záležitostmi všech občanů dané obce. Na základě této fundamentální teze je možné interpretovat základní vztah Římské republiky a jejího občana, kdy je v duchu republikánské tradice dobrým člověkem pouze ctnostný občan, který se aktivně účastní správy své obce a přispívá tak k jejímu rozvoji a podřizuje se jejím zákonům.²⁴ Ústava Římské republiky byla ústavou smíšenou, tzn. takovou, která odráží a zčásti vyrovnává zájmy jednoho, několika a mnoha, neboť zajišťuje smíšenou vládu:

- i. monarchie - symbolizované konzuly;
- ii. aristokracie - symbolizované senátem a
- iii. demokracie - symbolizované lidovým shromážděním.

Podle Cicerona je republikánská smíšená vláda jedinou možnou, jelikož pouze tato umožňuje účinně zabránit hrozící dominanci mocné osoby nebo skupiny osob a následného zotročení všech ostatních (před čímž varoval též Aristoteles).²⁵ Vzhledem k podobě smíšené ústavy lze v republikánství spatřovat zárodky dělby moci, byť sotva odpovídá dnešním demokratickým představám, jelikož je založená na „stavovské“ příslušnosti. I přes to je ale patrné omezení jednotlivých mocenských center, kdy se takovou dělbou moci mělo zabránit dominanci jedné z uvedených skupin.

Jak vidno, právě římské republikánství začalo jako první zdůrazňovat vládu zákona a omezení moci typické pro právní stát. Ani v antickém Řecku ovšem nebyla vláda zákona zcela opomíjena. Mnohem více se ale jednalo jen o teoretické konstrukce než o zavedenou a fungující praxi.²⁶

²⁴ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 27 – 30. ISBN 80-85605-81-3.

²⁵ CICERO. *O věcech veřejných*. 1.vyd. Praha 5: OIKOYMENH, 2009, str 190 an. ISBN 978-80-7298-133-5.

²⁶ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996, str. 40 - 53. ISBN 80-7066-309-X.

2.1.5 *Podoba státních institucí ve starověkém Římě*

Navzdory tomu, že Římané postupně dobyli velkou část Středozeří a Evropy, měly zdejší státní instituce stále charakter typický pro malé městské státy. Vzhledem k tomu, že jedinou otevřenou demokratickou institucí byla shromáždění konaná v Římě, bylo ve srovnání s Aténami nemožné, aby byl v duchu republikánské tradice ctnostným a dobrým občanem své republiky ten, kdo se pro vzdálenost od centra republiky nemohl shromáždění účastnit. V souvislosti s postupnou expanzí Římské říše a jejími vnitřními problémy se republika dostala do krize. Cestu z ní symbolizovala osoba autokratického císaře, která měla s republikánstvím a demokracií pramálo společného.²⁷

2.1.6 *Středověké republiky*

Až na výjimky se po pádu Římské říše demokracie ani republikanismus dlouhou dobu výrazněji neprosazovaly. Výjimku tvoří krátký, ale významný demokratizační proces v malých republikách na severu středověké a renezanční Itálie (v Benátkách, Florencii, Pise či v Janově). Státní zřízení těchto republik bylo založeno na aktivní účasti občanů, kteří se podřizovali společným zákonům města. Ze severní Itálie se posléze demokracie rozšiřovala dále do Evropy. Za důvod konce těchto městských republik lze spolu s jejich vnitřními problémy (např. korupcí) považovat zejména rostoucí význam velkých nedemokratických států, které tyto malé městské státy ohrožovaly. Výjimku představuje pouze Švýcarsko, kde kořeny dnešní polopřímé demokracie sahají právě až do období renezančních republik.²⁸

V těchto městských státech se každopádně spíše než demokratické republikánství, prosazuje republikánství aristokratické. Byť oba proudy zdůrazňují nebezpečí koncentrace moci, řešení problému nalézá každý z nich jinde. Aristokratičtí republikáni prosazovali smíšenou vládu, která by zároveň zohledňovala zájmy lidu a zájmy aristokracie. Vládu lidu v aristokratické republice symbolizuje dolní komora shromáždění a vládu aristokratů jeho horní komora. Demokratičtí republikáni takové

²⁷ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 7 - 34 ISBN 80-85605-81-3.

²⁸ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 20 – 42. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

rozdělení moci čím dál tím více odmítali, až v 18. století dospěli k názoru, že zájmy aristokracie jí nedávají právo na vlastní komoru. Dlouhotrvající spor o způsob rozdělení moci ve státě nakonec v období druhé transformace demokracie dospěl k rozdělení moci na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní.²⁹

Významným odkazem této éry, jenž je spojen především s florentským myslitelem Niccolo Machiavellim, je další rozpracování republikánského pohledu na vztah státu a občana.³⁰

Machiavelli klade důraz na politickou svobodu města, která je základním předpokladem jeho prosperity a úspěchu. Filozofovo pojetí svobody je velmi specifické a jeho jádrem je teze, že město musí zůstat svobodné od všech forem politického zotročení, ať vnučených zevnitř vládou tyрана nebo zvnějšku cizí mocností - město je svobodné, je-li nezávislé. Nezávislost města na tyranovi měla zaručit republikánská ústava, která by vytvořila institucionálně vyváženou moc a zdůraznila by vládu zákona, které by podléhali jak ovládaní, tak i ti kteří vládli. Cílem republikanismu v této době tak bylo v podstatě zrušit vládu člověka nad druhým člověkem tím, že vše bude podřízeno spravedlivým zákonům.³¹ Machiavelli těmito tezemi dále rozvinul republikánské myšlenky, když požadoval, aby byl život v obci podřízen zákonům, a aby stát nepodléhal svévoli nějakého člověka nebo skupiny lidí, čímž bude zajištěna svoboda města a jeho občanů. Člověk tak není svobodný proto, že se může realizovat na politickém životě obce, jak tvrdil Aristoteles, ale proto, že ani on ani město, jímž je občanem, není pod nadvládou jednotlivce či cizího státu.³²

Na ideu republikánství později navázali novověcí liberální myslitelé, kteří se inspirovali především vládou zákona a dále rozpracovali - byť poněkud odlišně - institucionální rozdělení moci a problematiku svobody jedince.

²⁹ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 27 - 34. ISBN 80-85605-81-3.

³⁰ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 90 - 94. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

³¹ Tamtéž, str. 90 - 94

³² SKINNER, Quentin. *Machiavelli*. Přeložila Stanislava POŠUSTOVÁ-MENŠÍKOVÁ. Praha: Argo, 1995. str. 62. 62 Osobnosti (Argo). ISBN 80-85794-61-6.

2.1.7 Shrnutí

Kromě rozvoje republikánství se v období první velké transformace prosazuje především demokracie přímá, která je aplikovatelná pouze na malé městské státy. Zejména starověké chápání demokracie vůbec nepočítalo s existencí zastupitelských orgánů a politické konflikty považovalo za nežádoucí. Neúplnou zůstala též idea vlády zákona, byť v souvislosti s klasickým republikanismem lze v uvedeném období spatřovat její zárodečné rysy. V republikanismu pak můžeme sledovat určité ideové podhoubí pro budoucí liberály, kteří jeho základní teze dále rozpracovali a v určitých ohledech je též významně pozměnili.

Demokracie, jak se vyvinula v období první demokratické transformace, má své zásadní limity, kdy v důsledku vnitřních problémů a vzhledem ke své omezenosti na malé městské státy, nemůže být efektivně realizována ve větším a společensky různorodém státním útvaru. Vlivem těchto omezení a v souvislosti s ohrožením malých států velkými, prochází demokracie krizí a následně se mění v nedemokratický režim nebo je stát poroben svým větším nedemokratickým protivníkem.

O několik staletí později v období vrcholného novověku však měla přijít druhá demokratická transformace, která dala vládě lidu od původních starověkých a středověkých představ naprosto odlišný rozměr a zbořila dosavadní limity dané velikostí městského státu. Než se tak ovšem stane, dochází v průběhu novověku k upevnění a centralizaci moci panovníka.

2.2 Absolutismus jako cesta k druhé demokratické transformaci

Druhá demokratická transformace nepřišla sama od sebe, ale byla reakcí na podobu vládnutí v průběhu předcházejících století. V nich dominovala Hobbesova idea silného absolutistického státu, v jehož čele stál všemocný panovník.³³ Na dominanci absolutismu je tak jasně patrný triumf velkých a nedemokratických států nad malými demokratickými státy středověku, jimž jsem se věnoval v minulé kapitole. Charakteristika absolutismu hovoří o neomezené státní suverenitě nad územím a obyvatelstvem, jejímž nositelem byl panovník jako článek dynastického řetězce, od něhož se suverenita odvozovala. Vztah mezi panovníkem a státem v době absolutismu dokonale ilustruje údajný výrok francouzského krále Ludvíka XIV. „*Stát jsem já*“. Ač se z výše uvedeného může teorie absolutismu jevit zpátečnická a konzervativní, v kontextu doby se jednalo o progresivní způsob vládnutí, který předznamenal vznik suverénních národních států. Tento centralismus ve svém důsledku překonával feudální partikularismus (tj. roztržství moci mezi panovníkem a aristokracií – šlechtou) a vliv papeže, resp. císaře Svaté říše římské a soustředil všechny mocenské kompetence v ruku suverénního státu. Tím se ustavil monopol státní moci.³⁴

K zabezpečení moci sloužila panovníkovi především armáda a rozsáhlý byrokratický aparát. Oba pilíře panovníkovy moci si vyžádaly rostoucí potřebu peněz. Přísun finančních prostředků zajišťovaly především daně a další poplatky, které odváděla ekonomicky aktivní část tehdejšího obyvatelstva. Uvedená skupina lidí, reprezentovaná zejména měšťanstvem a doplněná rolnictvem, tímto nabývala na prestiži a rostl její význam. Význam aristokracie naopak v souvislosti s centralizací státní moci výrazně poklesl.³⁵ Ruku v ruce s růstem významu a bohatství „*třetího*

³³ Podle Hobbesovy teorie společenské smlouvy nechybí panovníkovi právo k ničemu a může tedy libovolně činit, co se mu zlíbí, jelikož lidé si sami pro svou ochranu před anarchií a před sebou samými zřídili absolutně suverénní moc, které odevzdali všechna svá práva a svobody; HOBBS, Thomas. *Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. K vyd. přípr. a úv. studií doprovodil Jan Mertl. Praha: Melantrich, 1941, 375 s.

³⁴ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 28 – 33. ISBN 80-7066-309-X.

³⁵ Tamtéž, str. 28 - 33

stavu“³⁶ rostly též jeho ambice a třetí stav začal toužit po rovnosti a svobodě. Odpor vůči nikým neomezenému panovníkovi, který byl zároveň zákonodárcem, ústředním vykonavatelem státní moci a soudcem dosáhl svého vrcholu v revolučních letech v 18. a 19. století.³⁷

Velký kritik absolutismu John Stuart Mill (1806 – 1859) ve svém díle „*Úvahy o vládě ústavní*“ výstižně shrnuje, proč ani sebelepší despota nedokáže zajistit dobrou vládu. Jak podotýká autor i dobrý despotismus totiž značí vládu, ve které je lid neskonalé pasivní. Pasivita je obsažena už v samé ideji neomezené moci. Národ jako celek a každý jednotlivec v něm nemají možnost vyslovit se ke svému vlastnímu osudu. Veškeré společné zájmy lidu spravuje despota za něj, veškerého myšlení se lid zříká a pasivně souhlasí s tím, co si žádá panovník. Takový národ nikdy nemůže být úspěšný, jelikož potlačuje tvořivého ducha. Obklopí-li se vladař sborem, který bude volen lidem a současně se vzdá části svých pravomocí v jeho prospěch, čímž dojde k částečné podpoře a rozvoji schopností širší vrstvy národa, vede tento stav zákonitě ke konfliktu. V národě se totiž začne vzmáhat politická činnost a veřejné mínění se dříve nebo později dostane do sporu s míněním panovníka. Výsledkem je, že despota buď přestane být despotou, anebo znovu upevní svou moc.³⁸ Mill tak ve svých úvahách shrnul důvody, proč národ, ve kterém vládne sebelepší despota, nemůže být úspěšný.

³⁶ Takto F. Šamalík popisuje především měšťany, které doplňuje rolnictvo; KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. STR. 36 – 38. ISBN 80-7066-309-X.

³⁷ Na mysli mám samozřejmě **Americkou revoluci**, jejímž výsledkem byla *Deklarace nezávislosti Spojených států amerických* (1776). Druhou revolucí byla **Velká francouzská revoluce** (1789 - 1799).

Americká revoluce byla spíše revolucí proti kolonialismu, dala však světu první sebeomezení státní moci a prostřednictvím americké ústavy zavedla prioritu individuálních práv a svobod a autonomii občanské společnosti, též prosadila účinné oddělení státu od náboženství. Druhá ze jmenovaných revolucí, tj. **Velká francouzská revoluce**, byla neméně významná. Její bezprostřední následky jsou však v mnoha ohledech problematické. Tak např. v průběhu tzv. jakobínského teroru došlo k potlačení dělby moci, kdy veškerou moc v sobě kumuloval konventní parlament. V této fázi revoluce byli likvidováni skuteční i domnělí odpůrci francouzské revoluce, přičemž brutalita, se kterou jakobíni postupovali, vyvolala doslova šok a pobouření v celé Evropě. Francouzská revoluce nakonec vyústila v nedemokratickou vládu Napoleona Bonaparte a jeho válečné tažení napříč Evropou, které doslova rozvrátilo tehdy zavedené pořádky. Význam revoluce je přesto nezpochybnitelný, jelikož silně akcentovala základní liberálně demokratické principy, tj. svobodu, rovnost, svrchovanost lidu, přirozenoprávní charakter lidských práv a další atributy moderního demokratického státu. Ideje Velké francouzské revoluce shrnuje *Deklarace práv člověka a občana* (1789) a její ráz byl kodifikován prostřednictvím napoleonského **Code civil, tj. občanského zákoníku** (1804). Na druhou stranu vyvolala u části politických filozofů odpor, který vedl ke skepsi k uvedeným ideálům a k prioritě státní moci a striktně pozitivistickému chápání práva, a to zejména v Německu či Rakousku; Šamalík, F., *Demokracie a ústavnost* (1996), str. 36 - 40

³⁸ MILL, John Stuart. *Úvahy o vládě ústavní*. 2. uprav. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1992, str. 36 - 52. ISBN 80-205-0267-X.

Obecně je odpor k absolutismu spojen s osvícenskou filozofií, která nahradila božskou sankci přirozeného práva sankcí rozumu. Jednalo se tedy o zásadní dějinný posun, kdy se do centra zájmu dostává člověk jako autonomní a rozumná bytost, která sama zodpovídá za své činy. Takové chápání člověka je spojeno s ideou přirozeného práva, tj. práva existujícího nezávisle na státu. Přirozená práva, kterými je člověk obdařen, mají svou vyšší přirozenou kvalitu a jsou nadřazená světskému právu státnímu. Růst odporu vůči absolutismu pak přímo souvisí s růstem bohatství a významu „*třetího stavu*“. V souvislosti s výše uvedeným dochází k vytvoření základních hodnot liberalismu, který zdůrazňoval autonomii člověka, omezenou roli státu a ekonomickou svobodu.³⁹ Všem těmto idejím se detailněji věnuji v dalších kapitolách mé práce.

³⁹ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 28 – 33. ISBN 80-7066-309-X.

2.3 Druhá velká transformace demokracie

Druhou transformaci R. Dahl datuje do 18. a 19. století. Pro tuto éru je charakteristický již zmíněný boj proti absolutistickému panovníkovi, rozvoj osvícenství a liberalismu a dalších významných idejí. Ústředním státním útvarem se v této době stává velký národní stát, který vystřídal stát městský (resp. feudálně decentralizovaný stát).⁴⁰ Velké národní státy pak pozvolna nahrazovaly absolutistickou formu vlády demokratickou. V těchto postupně se rozvíjejících demokratických státech dominuje princip zastupitelství, kdy volení zástupci nahradili shromáždění občanů typické pro starověké demokracie. Na rozdíl od přímé demokracie je tedy prosazována demokracie zastupitelská, čímž dochází k zásadnímu posunu v chápání demokracie jako takové.⁴¹

R. Dahl extrahoval čtyři hlavní faktory, které měly vliv na podobu tehdejších demokratických myšlenek. Jedná se zejména o vlivy:

- i. klasického Řecka,
- ii. republikánské (římské a středověké) tradice,
- iii. zastupitelství, a
- iv. víra v politickou rovnost.⁴²

2.3.1 Zastupitelství jako podstata demokratické transformace

Demokratické zřízení získává oproti antice během druhé velké transformace zcela nový rozměr a prosazuje se idea zastupitelství. Zastupitelství ovšem v době druhé transformace demokracie nebylo úplnou novinkou nebo snad vynálezem tehdejších demokratů. Ve středověké Evropě zastupitelské sbory fungovaly mnohem dříve, byť jejich smysl nebyl nadán demokratickou myšlenkou. Např. v Anglii 13. a 14. století byl tamější parlament (či spíše sbor vazalů krále) organizován jako poradní sbor

⁴⁰ R. Dahl chápe národní stát jako „územní rozdělení zahrnující soubor osob jedné nebo více národností a obvykle charakterizovaný poměrně velkým rozměrem a nezávislým postavením“. Nikoli tak způsobem, kdy je za národní stát považován relativně národnostně homogenní stát, kde jedna národnost stojí proti několika menším; viz DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 326. ISBN 80-85605-81-3.

⁴¹ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 195 – 200. ISBN 80-85605-81-3

⁴² DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 27 - 34. ISBN 80-85605-81-3

panovníka a později se přeměnil na parlament, ve kterém byly zastoupeny jednotlivé stavy (kněžstvo, šlechta – nižší a vyšší a zástupci měst).⁴³ Demokraté, kteří se na přelomu 18. a 19. století pustili do úpravy těchto institucí, si byli dobře vědomi, že k tomu, aby se mohla aplikovat idea politické rovnosti ve velkém měřítku národního státu, musí být přímá demokracie nahrazena zastupitelstvím. Idea zastupitelství a jeho spojení s demokracií tedy vyplynuly jednak ze specifických úprav již existujících politických institucí a jednak byly důsledkem velikosti demokratizujících se národních států.⁴⁴ Za zmínku stojí také výše zmíněné italské republiky, jejichž legislativní orgány byly rovněž založeny na principu reprezentace. Republikánství tedy existenci zastupitelských sborů na rozdíl od klasického řeckého pojetí demokracie neodmítalo.⁴⁵

Jedním z prvních filozofů, který vystihuje podstatu důvodů, kvůli kterým bylo nutné transformaci provést, byl Ch. L. Montesquieu. Francouzský filozof ve své knize „*O duchu zákonů*“ zdůrazňuje, že ve velkém státě se lidé nemohou scházet jako zákonodárny orgán a proto si musí zvolit své zástupce, kteří by dělali to, co nemohou udělat oni sami.⁴⁶

2.3.2 *Kritika zastupitelství*

Nicméně idea zastupitelství nebyla vždy přijímána bez výhrad a někteří z politických filozofů se nehodlali vzdát starověkého ideálu demokracie. Kriticky se k zastupitelství vyjadřoval zejména J. J. Rousseau, který jej odmítal a prosazoval přímou demokracii. Tu považoval za jediný možný prostředek k zajištění obecného blaha občanů, o čemž hovoří zejména v knize „*O společenské smlouvě*“. J. J. Rousseau odmítal zastupitelství, jelikož v jeho podmínkách jsou lidé svobodní jen při aktu volby a po něm se stávají otroky. Filozof tak požaduje, aby se lid účastnil demokratického procesu v podstatě neustále. V této souvislosti J. J. Rousseau popsal tzv. obecnou vůli národa v tom smyslu, že má-li být, podle Rousseaua, zákon v souladu se svobodou každého

⁴³ PAVLÍČEK, Václav. *Ústavní právo a státověda*. 2. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2015. Student (Leges). str. 233 – 237. ISBN 978-80-7502-084-0.

⁴⁴ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1. vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 27 - 34. ISBN 80-85605-81-3 str. 27 - 34

⁴⁵ VIROLI, Maurizio. *Republicanism*. New York: Hill and Wang, 2002. str. 3-6. ISBN 9780809080779.

⁴⁶ MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat. *O duchu zákonů*. Přeložila Hana FOŘTOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2015. Knihovna novověké tradice a současnosti. str. 189 – 202. ISBN 9788072984053.

individua, musí být přijetí zákona dílem všech. Obecná vůle je tak tou nejvyšší kvalitou, jelikož vyjadřuje organické sepjetí individua a komunity, které filosof zdůrazňoval.⁴⁷

J. J. Rousseau se ve svém díle pokoušel najít režim, který by vyhovoval nejen každému jednotlivému individuu ale zároveň i všem ostatním, jelikož by symbolizoval obecnou vůli národa. R. Dahl k tomu dále podotýká, že Rousseau cíle sice dosáhl, ale tak nejednoznačně, že se jeho řešení často vykládá jako ospravedlňování servilní poslušnosti vůči všemocnému státu, který vyjadřuje skutečnou vůli či zájem všech poddaných. Tím inklinuje k mechanickému schvalování jediné správné vůle a směřuje k totalitní demokracii a k despotismu lidovlády.⁴⁸

2.3.3 Zastupitelství jako samozřejmost a funkce parlamentu v demokratickém státu 19. století

O více než století později J. S. Mill shrnul ve své knize „*Úvahy o vládě ústavní*“ důvody, pro které je zastupitelská vláda tou nejlepší možnou, čímž ilustruji posun v chápání zastupitelství od Rousseauových pochybností k zastupitelství jako samozřejmosti. Podle Milla je zastupitelství nejlepší v tom smyslu, že se prostřednictvím svých volených zástupců může veškerý lid efektivně podílet na suverénní moci velkého národního státu. Pokud totiž ani zastupitelský sbor nerozumí každému odvětví veřejné správy, pročez přenechává veřejnou správu příslušným ministrům a jejich úředníkům, o to méně může být všechn lid schopen porozumět všem otázkám správy velkého národního státu, o kterých má na lidových shromážděních přímo rozhodovat. Národním shromáždění, tj. parlamentu, tak v tomto systému náleží nejen zákonodárná moc, ale též úkol kontrolovat vládu. Vláda je tvořena ministry, které si vybere nikoliv shromáždění, ale sám předseda vlády, kterého toto shromáždění takovým úkolem pověřilo.⁴⁹

⁴⁷ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996, str. 33 - 39. ISBN 80-7066-309-X.

⁴⁸ DAHL, Robert. A. *Demokracie v právním státě?*. 2. rozš. vyd. Praha 1: Nadace Readers International (Prague), 1995, str. 11. ISBN 80-901813-1-7.

⁴⁹ MILL, John Stuart. *Úvahy o vládě ústavní*. 2. uprav. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1992, str. 36 - 77. ISBN 80-205-0267-X.

Vlastní shromáždění tedy nemá za úkol ve věcech správy národního státu přímo rozhodovat, ale pečovat o to, aby osoby, které o nich mají rozhodnout, byly těmi pravými. Jak Mill upozorňuje: „*táž osoba nebo týž sbor mohou být schopné vše kontrolovat, avšak nemohou pravděpodobně všechno konat; v mnoha případech jejich kontrola něčeho bude tím dokonalejší, čím méně se to samy pokoušejí dělat.*“⁵⁰ Vláda má být v zastupitelské demokracii odpovědna národu prostřednictvím národního shromáždění, které může vládu, resp. její jednotlivé členy odvolat, neplní-li řádně své funkce. Mill národní shromáždění pověřil dalšími úkoly. Jedním z nich je schvalování zákonů, nikoliv však jejich vytváření, jelikož sbor podle Milla není nadán schopnostmi, aby vytvořil kvalitní a rozumné zákony. Tvorbu zákonů by podle filozofa měla mít za úkol zvláštní odborná komise jmenovaná panovníkem, která by do „*své práce vložila živel rozumu, parlament by pak zastupoval živel vůle.*“⁵¹ Mill však nevyklučuje intervenci národního shromáždění do vytváření zákonů tím, že shromáždění například komisi přikáže, aby konkrétní zákon přepracovala. Ta by pak musela konat. Zároveň ale odmítá, aby národní shromáždění mohlo zákony samo měnit.

Mill parlament chápal též jako diskusní arénu a kolbiště názorů, na niž musí být slyšeno nejen obecné mínění národa, tj. většiny, ale též názorové menšiny a každého jednotlivce v národě. Nikdo nesmí být zbaven možnosti, aby byl jeho názor poměřen s míněním ostatních. Mínění, které v národě převažuje, se prostřednictvím diskuse projeví jako převažující a přinutí vládu, aby jej aktivně provedla. Národní shromáždění tak je podle Milla tlumočnickem požadavků lidu a místem, kde se diskutuje o všech protikladných názorech.⁵² Takovou činnost parlamentu obecná státopěda charakterizuje jako tzv. parlament proslovů, jenž má být především tribunou a jevištěm pro velké politické diskuse. Druhým typem činnosti parlamentu je parlament pracovní, jehož těžištěm je projednávání návrhů zákonů.⁵³

⁵⁰ Tamtéž, str. 65

⁵¹ Tamtéž, str. 72

⁵² Tamtéž, str. 36 - 77

⁵³ KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavní systémy evropských států: (srovnávací studie)*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2006. str. 341 – 343. ISBN 80-7201-606-7.

Myslitel ve svých úvahách zdůrazňuje oddělení úkolu dozoru a kritiky, které náleží národnímu shromáždění, od skutečného vyřizování záležitostí, jež náleží vládě. Filozof tak popsal základní úkoly parlamentu a vlády, přičemž jeho úvahy měly zásadní vliv na budoucí podobu zastupitelské demokracie nejen ve Velké Británii, ale též v celé kontinentální Evropě a USA.⁵⁴

Navzdory tomu, že Mill ve svém díle velebí zastupitelskou vládu, je si také vědom, že zastupitelství není vhodné pro všechny národy. Autor uvádí tři základní podmínky, za nichž, nebudou-li splněny, nemůže se zastupitelská vláda udržet. Tyto podmínky jsou:

- i. aby národ byl ochoten zastupitelskou vládu přijmout;
- ii. aby byl ochoten a způsobilý činit, co je třeba k jejímu zachování;
- iii. aby byl ochoten a způsobilý plnit povinnosti a zastávat funkce, které mu ukládá.⁵⁵

Jsou-li splněny výše uvedené podmínky, filosof předpokládá, že je zastupitelství tou nejlepší možnou vládou. Pouze zastupitelství totiž umožňuje, že názory jednotlivce nebudou přehlíženy nebo že dokonce každý může být zvolen do některé veřejné funkce, disponuje-li potřebnými kvalitami. Pouze zastupitelství zajišťuje všem občanům účastnit se rozhodování a podporuje tak tvořivého ducha celého národa, který je v podmínkách byť sebelepšího despotismu z logiky věci potlačen, viz kapitola 2.2. Jedině v podmínkách zastupitelství může vláda učinit dobrá rozhodnutí a zároveň je kontrolována demokraticky zvoleným parlamentem, jakožto zástupcem lidu.⁵⁶

Porovnání názorů J. J. Rousseaua a J. S. Milla nabízí zajímavé zjištění. „Pouhých“ sto let stačilo na to, aby bylo zastupitelství považováno za tu nejlepší možnou podobu vlády lidu. Zatímco ještě Rousseau neskrývá pochybnosti o zastupitelství, Mill o něm hovoří jako o určité samozřejmosti.

⁵⁴ *Paralely a základy Millových postulátů lze najít i v českém ústavním pořádku zejména pak v Ústavě. Za zmínku stojí např. odpovědnost vlády vůči poslanecké sněmovně, interpelační a citační právo poslanců, zakotvení pravomoci vlády vyjádřit se ke všem navrhovaným zákonům, existence expertních komisí, výborů a legislativní rady vlády, které posuzují zákony, klíčová role předsedy vlády, skutečnost, že parlament nemůže přímo ovlivnit, kdo bude ministrem, petiční právo apod. Samozřejmě ne všechny Millovy požadavky byly splněny nebo nebyly splněny do podrobností.*

⁵⁵ MILL, John Stuart. *Úvahy o vládě ústavní*. 2. uprav. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1992, str. 36 - 77. ISBN 80-205-0267-X.

⁵⁶ Tamtéž. str. 36 - 77

2.3.4 Dělbá moci

S prosazováním zastupitelské demokracie souvisí též přeměna demokratických institucí. Na jejich podobu a pravomoci má čím dál větší vliv princip dělby moci a systém brzd a protiváh. Tento princip můžeme charakterizovat jako soubor pravomocí a působnosti jednotlivých orgánů veřejné moci, který zajišťuje, že je od sebe oddělena moc zákonodárná, výkonná a soudní a tyto moci se vzájemně vyvažují.⁵⁷

Ch. Montesquieu, se kterým je teorie dělby moci nejpevněji spjata (byť její počátky jsou spojeny s Johnem Lockem (1632 – 1704), kterému se věnuji v kapitole o liberalismu), upozorňuje, že „není svobody, jestliže táž osoba nebo týž úřad spojuje ve svých rukou moc zákonodárnou a moc výkonnou, protože vzniká obava, že monarcha nebo senát vyhlásí tyranské zákony a pak je bude tyransky prováděti. Není svobody, jestliže není moc soudní oddělena od moci zákonodárné a výkonné. Kdyby byla moc soudní spojena s mocí zákonodárnou, byla by moc nad životem a svobodou občanů pouhou libovůlí, protože soudce by byl zároveň zákonodárcem. Kdyby byla moc soudní spojena s mocí výkonnou, soudce by mohl býti zároveň tyranem.“⁵⁸

Hovořím-li o dělbě moci v kontextu období druhé demokratické transformace, nelze nezmínit Ústavu USA. Ta obsahuje důmyslný systém brzd a protiváh, kde se tři výše uvedené moci vzájemně omezují. Pozdější americký prezident a též jeden z autorů americké Ústavy, James Madison, ve Federalistovi č. 51 zdůvodňuje dělbu moci a systém brzd a protiváh takto:⁵⁹ „Velká záruka proti postupnému soustředování jednotlivých pravomocí v rukou jediné složky však spočívá v tom, že ti, kdo jednotlivé mocenské složky spravují, budou mít nezbytné ústavní prostředky i osobní pohnutky k tomu, aby se bránili vměšování složek ostatních. Stejně jako v jiných případech, i zde musejí být opatření použitá k obraně úměrná nebezpečí útoku.(...)Při vytváření systému vlády, v němž mají jedni lidé vládnout druhým, spočívá veliká obtíž v tom, že nejprve musíte vládě umožnit, aby kontrolovala ovládané, a hned nato ji musíte donutit, aby kontrolovala sama sebe.

⁵⁷ PAVLÍČEK, Václav. *Ústavní právo a státověda*. 2. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2015. Student (Leges). str. 104 – 108. ISBN 978-80-7502-084-0.

⁵⁸ MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat. *O duchu zákonů*. Přeložila Hana FOŘTOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2015. Knižovna novověké tradice a současnosti. str. 189 – 202. ISBN 9788072984053.

⁵⁹ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 3. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015. str. 75 - 79. ISBN 978-80-7380-564-7.

*Prvotním způsobem, jak dohlížet na vládu, je nepochybně její závislost na občanech; zkušenost však lidstvo poučila, že jsou zapotřebí ještě další pojistky.*⁶⁰

Ch. L. Montesquieu vydělil z výkonné moci moc soudní a založil tak dodnes všeobecně přijímanou tripartici moci. Na něj poté navázali američtí federalisté, kteří důsledněji než francouzský filozof rozpracovali nejen vzájemnou nezávislost držitelů různých mocí, ale i jejich funkcionální vazby v podobě brzd a protiváh (checks and balances).⁶¹

Teorie o dělbě moci je bytostně spjata nejen s demokracií a liberalismem, ale je též jedním ze základních prvků právního státu. Podle A. Gerlocha princip dělby moci doplňuje a rozvíjí zásadu vázanosti státu právem a vytváří institucionální prostředí pro její realizaci.⁶² Z tohoto důvodu se v mé diplomové práci k teorii o dělbě moci ještě několikrát vrátím.

2.3.5 Politický svár jako žádoucí součást demokracie

Transformace demokratické teorie a praxe, která vyplynula z jejího spojení se zastupitelstvím, měla hluboké důsledky nejen pro podobu demokratických institucí. Se zmíněným procesem přímo souvisí též pozdější vznik politických frakcí, které prosazovaly partikulární zájmy určité části obyvatel národního státu. Stále častěji tak docházelo k politickým pnutím a konfliktům. Kde se ale tyto konflikty vzaly?

Rostoucí množství konfliktů o podobě obecného blaha přinesla rozmanitost, kterou způsobila změna velikosti demokratického státu. Jednoduše řečeno, čím více obyvatel měl národní stát, tím méně homogenní je jeho společnost. Relativně stejnorodí občané, spojení společnými svazky stejného města, jazyka, rasy, historie, mytologie, bohů a víry, kteří byli tak významnou částí představy demokracie ve starověkém městském státě, se nyní ze všech praktických důvodů stali nemožností. Rozmanitost tedy přinesla konflikty. Zatímco ale podle dřívějšího dogmatu byl vznik politických konfliktů

⁶⁰ HAMILTON, Alexander. Listy federalistů: soubor esejí psaných na podporu nové Ústavy předložené federálním Shromážděním 17. září 1787. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994. str. 283. ISBN 80-7067-390-7.

⁶¹ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: Úvod do ústavní teorie*. Praha: LEGES, 2014. str. 282. ISBN 978-80-502-022-2.

⁶² KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 44. ISBN 80-7066-309-X.

nežádoucí, jelikož destruoval křehké politické zřízení městského státu, začalo se v etapě druhé velké transformace pohlížet na politické spory jako na běžné a dokonce žádoucí.⁶³ Důvody, proč je politický boj důležitý, shrnuje Ch. L. Montesquieu a uvádí: „*Neštěstím republiky by byl nedostatek volebního boje; ten nastává, když je lid podplácen, a pak se stává chladnokrevným, zajímá se o peníze, ale ne o veřejné věci: čeká klidně na svou mzdu, aniž se stará o vládu a o to, co ona chystá.*“⁶⁴

2.3.6 *Přirozená lidská práva, osvícenství a liberalismus*

Změnu způsobu chápání státu a jednotlivce ovlivnila především idea osvícenství, která stála na prvopočátku takřka všech změn, o kterých v této kapitole hovořím. A právě tak s osvícenstvím souvisí i myšlenka existence přirozených lidských práv, která jsou dána každému jedinci, jakožto rozumné lidské bytosti a mají být státem chráněna. Nicméně stát sám přirozená práva nepřináší, jelikož jsou na něm nezávislá a existovala již dávno před tím, než se takové společenství (tj. stát) vůbec zrodilo.

Podle Jana Patočky pojem lidských práv, „*není nic jiného než přesvědčení, že i státy a celá společnost se staví pod svrchovanost mravního citění, že uznávají něco nepodmíněného nad sebou, co i pro ně je závazně posvátní (nedotknutelné), a že svými silami, jimiž tvoří a zajišťují právní normy, miní přispět k tomuto cíli.*“⁶⁵ Zdrojem základních lidských práv je tedy pouhá příslušnost k lidskému rodu a tato práva jsou nezadatelná, nezrušitelná, nezcizitelná a nepromlčitelná.⁶⁶ Hovořím-li o člověku, myslím tím každou lidskou bytost nehlédě na její občanství či jinou příslušnost. Dopustil bych se ovšem chyby, kdybych opomněl, že popsaná univerzálnost pojetí lidských práv je v podstatě produktem vývoje ideje o přirozených lidských právech ve 20. století a je spjata s okamžikem, kdy lidé počali více vnímat globální rozměr své existence.⁶⁷

⁶³ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 195 - 200. ISBN 80-85605-81-3

⁶⁴ MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat. *O duchu zákonů*. Přeložila Hana FOŘTOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2015. Knihovna novověké tradice a současnosti. str. 40 – 45. ISBN 9788072984053.

⁶⁵ PATOČKA, Jan. *Čím je a čím není Charta 77: Proč je právo na její straně a žádné pomluvy ani násilná opatření jí neotřesou*. In: Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky [online]. 1977 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/esej-jana-patocky-cim-je-a-cim-neni-charta-77/>

⁶⁶ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 91. ISBN 80-7066-309-X.

⁶⁷ Tamtéž. str. 91

Osvícenství chápalo člověka jako bytost morální a rozumnou. I. Kant ve svém díle „*Kritika praktického rozumu*“ vyjímá z pravomocí státu okruh mravnosti a ponechává jej svědomí a rozumu každého jednotlivce. Protest proti teorii a praxi vladařské moci (absolutismu) je u Kanta maximálně vystupňován a filosof v této souvislosti redukuje funkci státu na uskutečňování práva a na ochranu právního řádu.⁶⁸ Lidé jsou podle Kanta a podle ideje osvícenství svobodní a rovní a tyto dvě veličiny tehdejší filozofové nerozlučně spojili se zákonem. Smysl uvedené myšlenky výstižně shrnul Ch. L. Montesquieu: „*Svoboda je právo dělat všechno, co dovolují zákony, i kdyby občané mohli dělat to, co zákony zakazují, neměli by více svobody, protože by to směli přece dělat i druzí občané*“.⁶⁹ Z úvahy vyplývá logická premisa, že má-li být svoboda každého reálná, musí jí odpovídat též povinnost – vynutitelná státem cestou práva – všech ostatních respektovat jeho svobodu.⁷⁰

Idea liberalismu, která se začíná prosazovat právě v období druhé transformace a jejíž ústřední hodnotou je lidská svoboda, rovnost a vláda práva, později vytvoří s demokracií koncept liberální demokracie se všemi jejími atributy, jako je právní stát, všeobecné, rovné a tajné hlasovací právo apod. Liberalismus, který lze chápat jako jednu ze stěžejních teorií období druhé demokratické transformace, si zasluhuje podrobnější rozbor, kterému se věnuji v dalších kapitolách. Z výkladu věnovaného osvícenství je zřejmé, že idea právního státu dostává hmatatelnější podobu, jelikož jsou zdůrazňovány základní teze principu legality, a tedy že každý může činit vše, co není zákonem zakázáno a že nikdo nesmí být nucen činit nic, co zákon neukládá.⁷¹ Též stát musí být omezen svými zákony a jeho úlohou je především dohlížet na dodržování zákonů a účinně je prosazovat. Zákon a lidská práva se tak v tomto ohledu stávají ústředními motivy období 18. a 19. století. Tyto motivy však mají mnohem více společného s budováním principů platných pro právní stát, než s demokratickou transformací jako takovou.

⁶⁸ KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda, 1996. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0507-5.

⁶⁹ MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat. *O duchu zákonů*. Přeložila Hana FOŘTOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2015. Knihovna novověké tradice a současnosti, str. 188. ISBN 9788072984053.

⁷⁰ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 28 - 33. ISBN 80-7066-309-X.

⁷¹ *Srov. čl. 2 odst. 3 Listiny*

2.3.7 *Shrnutí*

Druhá velká transformace přinesla oproti antice a středověku zásadní změnu chápání demokracie a tato změna současně zúžila a rozšířila její meze. Zastupitelství ve své podstatě zrušilo všechny teoretické překážky růstu rozměru demokratické jednotky a vláda lidu nyní mohla pokrýt celý národní stát, což by při realizování přímé demokracie nebylo ze shora popsanych důvodů myslitelné. Teorie o dělbě moci pak změnila podobu demokratických institucí.

Zastupitelská demokracie v národním státě, který zahrnoval osoby různých potřeb, politických názorů, společenských a ekonomických vrstev, vedla ke vzniku pluralistické společnosti, ve které byl konflikt nevyhnutelný. V důsledku toho se postupně za normální a dokonce i za zdravý rys společenského života začal považovat spor a ne shoda, i když ne vždy se podařilo udržet takový konflikt v přijatelných mezích.

Na uvedený posun v myšlení lidstva mělo největší vliv zejména dědictví dob dřívějších, obohacené ideou osvícenství a liberalismu, jemuž se podrobně věnuji dále. Osvícenství změnilo pohled na člověka a vnímalo jej jako rozumnou bytost. Člověk se v duchu osvícenecké teorie stává ústřední hodnotou a postupně nahrazuje Boha i absolutistického panovníka. V návaznosti na zmíněný posun poté dochází k rozvoji přirozených lidských práv, zejména svobody a rovnosti jedince s důrazem na roli zákona ve společnosti. Období 18. a 19. století je tak klíčové nejen pro rozvoj demokratických myšlenek, ale též pro rozvoj právního státu, k jehož podrobnému rozpracování dochází v druhé polovině 19. století.

3 Klasický liberalismus jako ideologie svobody

Výklad o liberalismu má mnoho společného s kapitolou věnovanou druhé demokratické transformaci. V zásadě je jednou z jejích hnacích sil. Zaslouží si ovšem samostatnou kapitolu, jelikož vývoj této ideje je v mnoha ohledech specifický a má hluboké důsledky též pro koncepci právního státu. Některá témata a osobnosti této kapitoly a kapitoly předchozí jsou společná. Abych zamezil zbytečnému opakování některých myšlenek, pokusím se na totéž nazírat z odlišné perspektivy, než tomu bylo v kapitole předešlé.

Demokracii a liberalismus nelze chápat jako inherentní pojmy, které se přirozeně a automaticky spojují v jeden či na sebe přímo. Zkrátka a dobře, liberalismus a demokracie nejsou tímtež, byť se obě ideje navzájem ovlivňují. Trvalo dokonce několik desetiletí, než si liberalismus k demokracii našel cestu. Není taktéž náhoda, že myslitelé, kteří nejvíce zdůrazňovali vládu práva a položili tak základ právnímu státu či jeho anglickému ekvivalentu rule of law (např. Ch. L. Montesquieu), byli mnohem více liberálové než demokraté.⁷² Tak tomu bylo alespoň podstatnou část období, ve kterém se odehrála druhá demokratická transformace a v němž došlo k rozvoji liberalismu v jeho klasické podobě, tj. od poloviny 18. století do druhé poloviny 19. století. Výklad věnovaný liberalismu je podstatnou součástí mozaiky myšlenkových proudů, které ve své celistvosti vytvořily v průběhu 20. století moderní liberální demokracii, jejíž imanentní součástí je jak liberalismus, tak idea vlády práva, která s liberalismem úzce souvisí.⁷³ Ačkoliv jsou demokracie, vláda práva a liberalismus samostatné pojmy a nutno podotknout, že většina myslitelů také tezi o jejich samostatnosti zastává, nelze si představit moderní liberální demokracii nebo demokratický právní stát bez těchto pojmů. Ty se v prostředí liberální demokracie a demokratického právního státu vzájemně doplňují a vytvářejí jedinečný koncept vlády.

⁷² Právní stát, neboli Rechtsstaat či jeho angloamerická obdoba rule of law jsou v mnoha ohledech velmi podobné. Oba však vycházejí z odlišného vývoje a na „vládu práva“ nahlíží každý z trochu jiné perspektivy. Oba pojmy se dále vyvíjely, jejich obsah se tímto vývojem neustále rozšiřoval a je otázkou, zda nakonec nesplynuly v jeden, viz TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, 16 – 40. ISBN 978-80-7502-116-8. I o této otázce bude řeč v dalších kapitolách, které na tuto navazují.

⁷³ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, 377 s. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

3.1 Liberalismus a autonomie jedince

Liberalismus (z latinského „svobodný“, „svobody se týkající“, „svobodomyslný“) je myšlenkový směr, který v sobě spojuje mnoho různých, často protichůdných politických doktrín. Všechny liberální doktríny ovšem nacházejí společný průnik v osvíceneckém a novověkém vnímání člověka na jedné straně a společnosti a státu na straně druhé. Obecně lze liberalismus charakterizovat slovy Johna Graye následujícími složkami; liberální pojetí člověka a společnosti je:⁷⁴

- i. individualistické, klade tedy důraz na jednotlivce;
- ii. egalitářské v tom smyslu, že uznává rovnost všech občanů před právním a politickým řádem;
- iii. univerzalistické tím, že považuje lidstvo za mravně jednotné a až na druhé místo staví specifická historická společenství a různé kulturní formy; a
- iv. melioristické, čili vždy vidí prostor pro zlepšení společenských institucí a každého politického zřízení.

Výše zmíněné, jak již název ideologie napovídá, ovlivňuje ústřední téma liberalismu, jímž je svoboda, a to svoboda „od“ něčeho. „Negativní svoboda“ na rozdíl od „svobody pozitivní“ – tj. svobody něco konat a něčeho se aktivně účastnit, akcentuje právo jedince na míru autonomie a nezávislosti. Předně odmítá zasahování státní moci do soukromé a autonomní sféry člověka. Negativní svoboda nicméně není neomezená a omezuje ji především svoboda ostatních.⁷⁵ Tímto chápáním svobody se prezentuje zejména liberalismus ve své klasické podobě, kterému se věnuji v této kapitole mé práce.

Filozof Benjamin Constant (1767 - 1830) definoval liberální pojetí svobody ve svém díle *„O dobytvačnosti a uzurpací a jejich vztazích s evropskou civilizací“* takto:⁷⁶ *„je to právo každého, aby byl podřízen výlučně zákonům, aby nemohl být uvězněn či zbaven života arbitrárním rozhodnutím jednoho či několika lidí. Je to*

⁷⁴ GRAY, John. *Liberalismus*. 22. publikace. Praha: Občanský Institut, 1999, str. 8. ISBN 80-86228-01-0.

⁷⁵ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 57. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

⁷⁶ CONSTANT, Benjamin. *O dobytvačnosti a uzurpací a jejich vztazích s evropskou civilizací*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. Knihovna 19. století. ISBN 9788073252786.

oprávnění, aby každý mohl vyjadřovat své mínění, volit si způsob hospodářské aktivity a vykonávat ji.“ Constant tím narýsoval jasnou dělicí čáru mezi svobodou veřejnou, zaručenou participací na věcech veřejných a liberální „soukromou“ svobodou, jež je zejména právem na soukromý život, zaručený občanskými právy a vládou zákona.⁷⁷ O více jak sto let později na Constantovo dělení svobody navázal Isaiah Berlin (1909 – 1997), když za hlavní složky negativní svobody označil nezasahování a nezávislost a pozitivní svobodu popsal jako oprávnění účastnit se kolektivního rozhodování.⁷⁸

Určítým typem negativní svobody je podle i republikánská svoboda, které se jednotlivci těší v případě, kdy nejsou podřízeni arbitrární vůli jednotlivce nebo skupiny. Totéž ale neplatí pro liberalistické pojetí svobody, které se jedinci těší již v případě respektování jejich autonomní sféry. Prvně je třeba říci, že klasičtí republikáni, na rozdíl od liberálů, zásahy státu do autonomie jedince nevyklučovali v případě, že by takový zásah přispěl k minimalizaci závislosti lidí na arbitrární vůli jiných. Naopak liberálové, na rozdíl od republikánů, nevyklučovali nadvládu osvíceného absolutistického panovníka, jehož arbitrární vůli by byli občané podřízeni, ale který by do jejich autonomní sféry nezasahoval.⁷⁹ Mimo hodnotu individuální svobody je pro obě ideje neméně důležitá role práva a dělba moci. Jak vidno přes skutečnost, že liberalismus v mnoha ohledech navazuje na republikánství, pojetí svobody v podání těchto dvou idejí není totožné.

⁷⁷ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 34. ISBN 80-7066-309-X.

⁷⁸ Poněkud odlišně definoval pozitivní svobodu kritik francouzské revoluce G. W. F. Hegel a jeho následovníci. Individuální svoboda v plném smyslu podle nich znamená mít příležitost k seberealizaci. Svoboda podle Hegela a jeho následovníků znamená především mít prostředky a příležitosti jednat, abychom co nejlépe využili svého života. Na tomto základě je poté obhajován zaopatřovací stát jako instituce zvětšující svobodu. Taková charakteristika svobody byla podrobena silné kritice zejména Berlina a Hayeka. Kritici zejména poukazovali na dvě základní skutečnosti, a to že nelze svobodu ztotožnit se seberealizací a že takto pojatá svoboda vede ke ztotožnění svobody s mocí konat – což odporuje liberálnímu ideálu. Pozitivní vymezení svobody ovšem není vždy v příkrém rozporu s klasickým liberalismem. Pozitivní svobodu např. definoval Kant a Spinoza, jakožto autonomii a „sebevládu“ jedince, který není ovládán druhými a který vládne sám sobě. Takové pojetí chápání svobody je chápáno jako neomezování možností volby. Podle Hayeka je takové chápání svobody rovněž nepřijatelné, byť není v příkrém rozporu s klasickým liberalismem, ve svém důsledku však často vede k poslušnosti konvenčním normám a souhlas se zděděným způsobem života. Svoboda je to tedy pouze zdánlivá; GRAY, John. *Liberalismus*. 22. publikace. Praha: Občanský Institut, 1999, str. 67 - 73. ISBN 80-86228-01-0.

⁷⁹ VIROLI, Maurizio. *Republicanism*. New York: Hill and Wang, 2002. str. 11 - 41. ISBN 9780809080779.

3.1.1 *Proti rozpínavosti státu a za volnou ruku trhu*

Jednou z prvních význačných osobností liberalismu byl bytostný odpůrce absolutistické moci panovníka filozof John Locke. Jádrem učení J. Locka je přirozený stav, který existoval daleko dříve před vznikem státu a společnosti. Jednotlivcům pak náležela některá přirozená práva, zejména právo na život a právo na soukromé vlastnictví. V přirozeném stavu bylo požívání těchto přirozených práv krajně nejisté, jelikož každému bylo dovoleno, aby konal vše. Nežřídka se tak stávalo, že dotyčný zasahoval do práv druhých. Proto Locke společně s dalším filozofem této doby Thomasem Hobbesem sdílí názor, že rozumní lidé na základě tzv. společenské smlouvy vybudovali stát na ochranu svých zájmů, především za účelem ochrany své vlastní svobody a svého vlastnictví. Nutno dodat, že Locke s Hobbesem toho příliš společného neměli, alespoň tedy co do učení, jež ten který filozof reprezentoval. Hobbes na rozdíl od druhého jmenovaného rozhodně nebyl liberálem ani odpůrcem absolutismu. Absolutismus Hobbes chápal jako výsledek uzavření společenské smlouvy, kdy si přirozeně zlí, po moci slávě a bohatství toužící lidé vytvořili na ochranu svých práv Leviathana, tedy absolutně mocného a nikým neomezeného panovníka nad životy a smrtí všech občanů.⁸⁰

Locke naopak chápal stát a společnost jako umělou konstrukci vytvořenou za účelem ochrany soukromého vlastnictví a svobody občanů. Angažování státu v oblastech mimo ochranu zájmů svých občanů, považoval za nepřipustné a jdoucí nad rámec jeho funkce.⁸¹ Důležitým principem pro vytváření institucí ve státě je podle Locka dělba moci, kdy rozdělil moc na zákonodárnou (tj. moc, která vydává zákony a je nejdůležitější), výkonnou (provádí dozor nad vykonáváním zákonů) a federativní (té dal na starosti zahraniční politiku a mezinárodní bezpečnost státu).

Na J. Locka navázal Ch. L. Montesquieu, který zdokonalil J. Lockem nastíněnou dělbu moci ve státě. Jádry jeho učení jsou v předešlé kapitole popsána dělba moci, její vázanost zákonem a obhajoba zastupitelství. Ze všech těchto atributů vytvořil model liberální konstituční monarchie. Nicméně ani jeden z uvedených liberálů nebyl

⁸⁰ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 214 - 215. ISBN 978-7380-454-1.

⁸¹ LOCKE, John. *Druhé pojednání o vládě*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1992. str. 36-42. ISBN 80-205-0222-X.

demokratem. Montesquieu se primárně demokracii nevěnoval a ve svém díle vůbec nepracoval s rovností jednotlivých vrstev společnosti.⁸² Ačkoliv uznával právo lidu na svůj vlastní zákonodárný sbor, neopomněl vytvořit stejně silnou horní komoru, kde se soustředil druhý dědičný zákonodárný sbor aristokratů, bez něhož by nemohl být prosazen jediný zákon. Vláda poté náležela panovníkovi a jím vybraným vládním úředníkům. Montesquieu tak stále patřil k zastáncům smíšené republikánské ústavy, která zohledňovala zájmy na základě stavovské příslušnosti.⁸³

V uvedené době byla hlavním tématem liberalismu, který vzdoroval snahám o nastolení absolutistické moci a rozpínavosti státu, otázka optimální podoby politických institucí uspořádaných pomocí tzv. principu dělby moci tak, aby stát nerozšiřoval kontrolu občanů za nezbytně nutné meze. Spojení liberalismu s demokracií nebylo v uvedené době tématem. Montesquieu však oddělením nezávislé soudní moci od ostatních a podřízeností státu zákony, položil základy právního státu. Klasický liberalismus vznikl jako opozice vůči absolutismu. Jedině v prostředí, kde si vládne lid sám, kde je moc omezena zákonem a rozdělena mezi jednotlivé složky, mohly být požadavky liberálů naplněny. Liberalismus tak směřoval vstříc k propojení individuální svobody a rovnosti společenských vrstev a později navázal spojení s demokracií. Podstatné je, že se mezi jednotlivými mysliteli rozšířil požadavek, že celá společnost má být řízena abstraktními a obecnými pravidly a řízení státu se transformuje do podoby právních norem, nad jejichž dodržováním bdí nezávislé soudy a samy státní orgány jsou ve své činnosti omezeny zákony. V tomto ohledu tak liberalismus dále rozpracoval ideje Aristotela a republikánství obecně.⁸⁴

⁸² HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 58 – 62. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

⁸³ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: Úvod do ústavní teorie*. Praha: LEGES, 2014. str. 210 - 211. ISBN 978-80-502-022-2.

⁸⁴ SVENSSON, Palle. *Teorie demokracie: brněnské přednášky*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1995. str. 41 – 42. ISBN 808595902X.

3.1.2 *Liberalismus a trh*

Čtenáři jistě neuniklo, že liberalismus je pevně spojen s vlastnictvím a majetkem. Výmluvně tuto skutečnost ilustruje filozof a otec principu neviditelné ruky trhu Adam Smith (1723 – 1790). Ten dále rozvinul metaforu o přirozeném stavu v ekonomických souvislostech. Smith kritizoval přemíru státní regulace a zásahů do soukromého vlastnictví, které podle něj plodí rozdíly mezi jednotlivými státy a brzdí jejich prosperitu. Úlohou státu podle Smithe bylo chránit přirozeně pojatá práva a svobody a nezasahovat do ekonomických vztahů a do společnosti.⁸⁵ Tím se opět dostáváme k absolutismu, kdy sám tento systém zavedl příčinu k růstu významu a bohatství „třetího stavu“. Jeho ambice, ať už ekonomické či politické, nebyly s absolutistickým pojetím nikým neomezeného a všemocného panovníka slučitelné a státní zásahy a nákladná správa panovníkova majestátu pouze omezovaly růst jeho hospodářského významu.

3.1.3 *Korekce liberalismu*

Klasický liberalismus ovlivnily - stejně jako ideu právního státu - průběh a výsledky Velké francouzské revoluce. Její kritika přicházela zejména z řad anglických politických filozofů, jakým byl např. Edmund Burke (1729 – 1797), a spočívala v upozornění na omezenost lidského rozumu a na existenci negativních rysů lidské přirozenosti. Tyto dva nešvary má usměrnit řád a tradice. Do té doby totiž panovalo přesvědčení ovlivněné osvícenstvím, že člověk je bytost rozumná a právě rozum pomůže zkonstruovat a udržet optimální lidský řád. Pro Burke byl důležitý konstitucionalismus, jenž omezoval vládu ve prospěch řádu a tradice. Demokracii Burke odmítá, představil však určitou konzervativní korekci liberálně osvíceneckého myšlení tehdejší doby, která významně ovlivnila pozdějších chápání právního státu. Burke se těmito svými postoji zapsal do historie jako zakladatel konzervatismu.⁸⁶

⁸⁵ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 60 – 61. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

⁸⁶ Tamtéž, str. 63 - 65

3.2 Propojení cest liberalismu a demokracie

J. Gray upozorňuje, že se na samém počátku 19. století objevily dvě významné ideje, které klasické chápání liberalismu začínají pozvolna měnit. První z nich byla idea tzv. protektivní demokracie, jejímž jádrem je teze, podle níž jedině zastupitelská forma demokracie dokáže občany státu ochránit před rozpínavým státem. Druhou ideou byla idea utilitarismu, podle které je společnost velmi podobná trhu, protože člověk vždy maximalizuje své štěstí a minimalizuje svou strast. V souvislosti s tím se rozšířil názor, že i státní instituce se při svých zásazích budou snažit maximalizovat štěstí svých občanů.⁸⁷

Odmítání státních zásahů tak přestalo být základním liberálním dogmatem a tehdejší liberálové uznali, že tam, kde nefunguje přirozená harmonie zájmů, je nutná korekční role státu. Požadavek na zachování autonomie jedince, do které nemůže stát zasahovat, zůstal tématem liberalismu i v této době, byť již nebyl tak bezpodmínečně formulován. Nově měla autonomii jedince ochránit idea zastupitelství, kdy dochází k pravidelným a svobodným volbám, což nutí politické zástupce dbát zájmu svých voličů. Tím dochází k formulaci tzv. negativní kontroly politické elity, která působí tak, že nedbá-li politik zájmu svých voličů, hrozí mu, že nebude znovu zvolen.⁸⁸ Filozofy, kteří stáli za odklonem od klasického liberalismu, byli především Jeremy Bentham (1748 – 1832) a James Mill (1773 – 1836). Oba myslitelé rovněž odmítli ideu o přirozených právech a společenské smlouvě. Benthamovo odmítnutí přirozených práv se následně projevuje i v prostředí právní vědy. Podle Benthama tam, kde není zákona, není ani práva, ani povinnosti, přičemž právo je podle něj projevem vůle suverénního vládce. Právo následně v duchu utilitarismu považuje za rozumné, je-li užitečné.⁸⁹

Chápání liberalismu v tomto duchu nejvíce rozvinul až syn Jamese Milla, John Stuart Mill, kterému jsem se podrobněji věnoval v předchozí kapitole.

⁸⁷ GRAY, John. *Liberalismus*. 22. publikace. Praha: Občanský Institut, 1999, str. 39. ISBN 80-86228-01-0.

⁸⁸ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 67 - 68. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

⁸⁹ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 194 s. ISBN 978-7380-454-1.

Tento politický filozof definitivně propojil liberalismus s myšlenkou zastupitelské demokracie a participaci občanů na moci podmínil určitou mírou dosažené (vzdělanostní a občanské) úrovně.⁹⁰ Vláda by podle J. S. Milla měla z utilitárního hlediska zajistit dosahování dobrých cílů, jimiž autor rozumí kromě ochrany svých občanů právě také jejich vzdělávání a výchovu, čímž budou zdokonalováni jedinci i společnost.⁹¹

Současníkem a přítelem J. S. Milla byl Alexis de Tocqueville (1805 – 1859), který se věnoval reálně existující demokratické praxi v USA. Největší přínos A. Tocquevilla spatřuji v upozornění na rizika a problémy, jež mohou demokracii potkat. Myslitel, stejně jako Mill, hovořil o riziku tyranie většiny a v této souvislosti upozorňoval, že většinová rozhodnutí, která jsou podstatou rozhodování v demokratické společnosti, mohou omezovat menšinová práva.⁹² A. Tocqueville se obával, že tlak veřejného mínění může vést k naprosté nivelizaci společnosti a velké riziko spatřoval také v její infantilizaci.⁹³ Řešení Tocqueville spatřuje v působení svobodných a nezávislých institucí, složených z občanů, které vykonávají celou řadu důležitých politických i nepolitických funkcí a tím omezují potřebu státního zasahování do svobodného života jedinců a podněcují aktivitu a smysl pro odpovědnost občanů. A. Tocqueville tak de facto položil základy pro vznik ideje o autonomní občanské společnosti.⁹⁴

V 19. století konečně došlo k propojení cest liberalismu a demokracie v její zastupitelské podobě. Idea přirozených práv byla v tomto období postupně odmítána, a to zejména s ohledem ke své neurčitosti a vlivem protektivní demokracie, která vyzdvihla zásadní roli zastupitelství. Šok z následků Velké francouzské revoluce s sebou přináší rozvoj konzervativních idejí, které kladou důraz na tradici a řád a ovlivňují další vývoj teorie vládnutí, především v prostředí kontinentální Evropy.

⁹⁰ Tamtéž, str. 67 - 68

⁹¹ MILL, John Stuart. *Úvahy o vládě ústavní*. 2. uprav. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1992, str. 18 - 35. ISBN 80-205-0267-X.

⁹² TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2000. str. 187 – 198. ISBN 80-200-0829-2.

⁹³ *Nivelizací* rozuměl Tocqueville stav, kdy dochází k omezení nezávislého myšlení a k nárůstu konformity. *Infantilizací* poté rozuměl situaci, kdy přílišný důraz na rovnost oslabuje svobodu tím, že k jejímu zajištění stát koncentruje moc a plní stále více úkolů, čímž činí ze společnosti neschopnou a nesvobodnou masu jedinců, kteří se nedokáží postarat sami o sebe a ztrácejí návyk na svobodné jednání; TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2000. str. 187 – 198. ISBN 80-200-0829-2

⁹⁴ TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2000. str. 443 – 485. ISBN 80-200-0829-2.

3.3 Liberální stát

S počátkem 19. století přichází zlatá éra liberalismu a není náhodou, že zemí, kde se ideologie liberalismu prosadila nejvíce, byla Anglie. Pro lepší ilustraci si dovolím výklad obohatit očitým svědectvím o podobě zlaté éry liberalismu: „*Až do srpna 1914 mohl vnímavý, práva dbalý Angličan projít životem, aniž by zaregistroval existenci státu – kromě poštovního úřadu a policisty. Mohl žít, kde chtěl a jak chtěl. Neměl přiděleno žádné úřední číslo nebo osobní průkaz. Mohl vycestovat za hranice nebo navždy opustit svou zemi bez pasu či jakéhokoli úředního povolení. Svě peníze mohl bez omezení směniti za jakoukoli jinou měnu. Mohl kupovat zboží z jakékoli země světa za stejných podmínek, za jakých kupoval toto zboží doma.*“⁹⁵ Citace A. J. P. Taylora dokonale ilustruje podobu života v Anglii na přelomu 19. a 20. století, kdy stát do života občana zasahoval jen minimálně.

Není však pravda, že by liberálové požadovali tzv. minimální stát. Takovýto názor je v prostředí liberalismu ojedinělý a stal se slepou uličkou té menšiny liberálních myslitelů, kteří definovali stát jako nutné zlo, a který se podle nich má omezit pouze na ochranu negativních práv jednotlivce. Žádná z těchto teorií ale neobsahuje přijatelný a smysluplný návrh, jak by tyto minimální funkce státu měly být financovány. Liberální stát tedy může vykonávat celou řadu servisních funkcí, které ochranu práv a udržování spravedlnosti přesahují; z tohoto důvodu nejsou liberálové zastánci minimálního státu, ale spíše omezené vlády.

Klasičtí liberálové již od počátku zdůrazňovali potřebu rozdělení státní moci mezi moc výkonnou, zákonodárnou a soudní, kdy soudní moc musí být na zbylých dvou absolutně nezávislá. S tím souvisí i role zákona ve společnosti. Činnost všech mocí musí podle klasických liberálů podléhat zákonům, které respektují přirozená lidská práva.⁹⁶ Jak ale vyplývá z předchozího výkladu, klasický liberalismus od počátku neinklinoval k demokracii. Mnoho liberálních filozofů v této souvislosti zastávalo názor,

⁹⁵ GRAY, John. *Liberalismus*. 22. publikace. Praha: Občanský Institut, 1999, str. 37. ISBN 80-86228-01-0. srov. TAYLOR, A. J. P. *The Oxford history of England. 1914-1945*. Reprinted (with rev. bibliogr.). Oxford: Clarendon, 1976. str. 2. ISBN 9780198217152.

⁹⁶ Tamtéž str. 84

že z liberálního hlediska mohl být autoritativní režim lepší než demokratický, a to za podmínek, že státní orgány jsou ve své činnosti omezeny vládou zákona. Jak uvádí Gray: „*Tento postřeh vede k důležitému poznání povahy liberálního státu – poznání, k němuž dospěli takoví klasičtí liberálové, jako byli francouzští exegetičtí myslitelé nebo němečtí zastánci Rechtsstaatu – totiž že liberální stát je státem ústavním.*“⁹⁷

Až postupem času byl vytvořen koncept liberální demokracie, který považuje za ideální institucionální uspořádání státu zastupitelskou demokracii, která dokáže za určitých okolností vytvořit ideální prostor pro realizaci všech základních principů liberalismu jako je rozvoj ekonomiky volného trhu, vládu zákona a ochranu lidských práv a svobod. Jak podotýká Vít Hloušek, přestože byla liberální demokracie postupně obohacována o další prvky, které více či méně kolidovaly s klasickým liberalismem v jeho ryzí podobě (např. aktivnější role státu v procesech regulace ekonomiky, sociální zákonodárství apod. – viz výše teorie utilitarismu), stala se liberální demokracie základem pro absolutní většinu dnešních euroamerických politických systémů.⁹⁸

Liberální principy tedy definovaly podobu liberálního státu, pro který je klíčové, aby byla státní moc omezena přísnými pravidly. Jak uvádí J. Gray: „*Liberální vláda nemůže být jiná než omezená, neboť všechny proudy liberální tradice přiznávají lidem práva nebo oprávněné nároky, které musí vláda uznávat a respektovat, a které mohou být samozřejmě užita proti vládě.*“⁹⁹ Bez toho, aniž by bylo vládě účinně bráněno v zasahování do základních práv a svobod jedince, nemůže být o existenci liberálního státu řeč. Podmínkou liberálního státu ve všech jeho formách je, že státní moc a způsob jejího výkonu je omezen systémem ústavních zásad a postupů, díky kterým je respektována individuální svoboda občanů a jejich rovnost pod vládou zákona.

⁹⁷ GRAY, John. *Liberalismus*. 22. publikace. Praha: Občanský Institut, 1999, str. 83 - 90. ISBN 80-86228-01-0.

⁹⁸ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 81. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

⁹⁹ GRAY, John. *Liberalismus*. 22. publikace. Praha: Občanský Institut, 1999, str. 83. ISBN 80-86228-01-0.

4 Polyarchie jako reálná podoba demokratického systému

Vše, o čem jsem v předchozích kapitolách hovořil, dalo vzniknout systému, který R. Dahl nazývá polyarchií. Polyarchie je vlastně ekvivalentem uspořádání moderního státu, jehož mocenské kompetence jsou institucionálně rozděleny, navzájem se limitují a společnost je chráněna před státem. Vztah mezi polyarchií, kterou Dahl pokládá za určitý typ politického řádu, a demokracií lze definovat tak, že polyarchie tvoří pro demokracii v národním měřítku její institucionální základ, bez něhož se žádná demokracie nemůže obejít.¹⁰⁰

4.1 Pojem polyarchie a jeho kritika

R. Dahl chápe polyarchii několika způsoby a nutno podotknout, že všechny níže uvedené charakteristiky se navzájem doplňují a zdůrazňují různá hlediska, která slouží k rozlišení polyarchických a nepolyarchických politických systémů. Pojem polyarchie lze chápat:¹⁰¹

- i. jako historický výsledek úsilí o demokratizaci a liberalizaci politických institucí národních států;
- ii. jako charakteristický typ politického řádu nebo režimu, odlišného významným způsobem nejen od nedemokratických systémů všeho druhu, ale také od dřívějších demokracií malého rozměru;
- iii. jako systém politické kontroly, ve kterém jsou nejvyšší státní úředníci ve vládě státu ovlivňováni k takovému chování, aby vyhráli volby v politické konkurenci s ostatními kandidáty, stranami a skupinami, tzn. systém negativní kontroly;
- iv. jako soubor politických práv nebo jako soubor institucí nutných pro demokratický proces ve velkém měřítku.

Nadepsaný systém je přímým výsledkem druhé demokratické transformace, které jsem se věnoval v kapitole 2.3 výše. V tomto období se demokracie přenesla z městského státu do podmínek nesrovnatelně většího národního státu. S tímto procesem byl spojen

¹⁰⁰ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 200 – 204. ISBN 80-85605-81-3

¹⁰¹ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 200. ISBN 80-85605-81-3

rozvoj individuálních práv obyvatel státu a politických institucí, který ovlivnila řada fenoménů jako zastupitelství, velká rozmanitost a politické konflikty.

Polyarchie je v nejširším smyslu systém, kde je občanství rozšířeno na poměrně velkou část obyvatelstva a občanská práva zahrnují možnost být v opozici a hlasováním odvolat nejvyšší úředníky státu. Obecnou tezi Dahl podrobněji rozpracovává a uvádí, že polyarchie je pouze takový politický systém, ve kterém působí těchto sedm základních „institucí“.¹⁰²

- i. volení státní úředníci,
- ii. svobodné a spravedlivé volby,
- iii. všeobecné volební právo,
- iv. právo ucházet se o úřad,
- v. svoboda projevu,
- vi. alternativní informace,
- vii. svoboda sdružování.

Sluší se zmínit, že Dahlov koncept polyarchie jako „míry“, v níž se reálný politický systém přibližuje ideálu demokracie, není přijímán bez výhrad a stal se předmětem kritiky. Podle Sartoriho to, co demokracie je, nelze oddělit od toho, čím by měla být.¹⁰³ Později i sám R. Dahl od tohoto svého pojmu upouští, byť stále hovoří o ideálním typu demokracie a o reálných podobách demokratického zřízení. Oddělení demokratického ideálu, od reálně existující podoby demokracie (tj. polyarchie), podle mého názoru může ve svém důsledku přinést jisté nepřesnosti, avšak v koncepci R. Dahla nelze spatřovat závažné nedostatky a omyly.

¹⁰² DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 200 – 204. ISBN 80-85605-81-3

¹⁰³ SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Přeložila Marianna ORAVCOVÁ, přeložil Eudomír KOVAČIČ, přeložil Platon BAKER. Bratislava: Archa, 1993. str 10 – 15. ISBN 80-7115-049-5.

4.2 Vývoj polyarchií od 18. až po začátek 20. století

Druhou velkou transformací, resp. vznikem nadepsaného politického systému, demokratický vývoj pochopitelně neskončil. Samy polyarchie, které se až na výjimky prosadily zejména na obou březích Atlantického oceánu, prošly od přelomu 18. a 19. století zajímavým vývojem. V určitých obdobích jejich počet vzrůstal, avšak v jiném období zase docházelo k jejich poklesu. Po většinu prvního období růstu počtu polyarchií, které R. Dahl datuje mezi lety 1776 a 1930, se jednalo jen o nedokonalé obrazy dnešních představ o fungujícím liberálně-demokratickém systému. Právo volit si své zástupce bylo po dlouhou dobu stále jen výsadou mužů, a to zdaleka ne všech. V mnoha tehdejších mužských polyarchiích nenáležela kontrola nad vládním rozhodováním voleným vládním úředníkům, nýbrž nikým nevoleným panovníkům. Výjimkou nebyla ani Velká Británie, kde i přes skutečnost, že zde došlo k zakotvení ústavní zásady o závislosti ministerského předsedy a kabinetu na parlamentní většině, mohla nikým nevolená horní komora parlamentu zablokovat přijetí jakéhokoliv zákona. Nebylo ani výjimkou, že vlády jednoho státu byly pod kontrolou jiného státu.¹⁰⁴

Otázka prospěšnosti tajného hlasování, které dnes tvoří základní princip volebního práva, byla v 19. století přinejmenším sporná, a to i pro takového liberála jakým byl J. S. Mill. Anglický filosof považoval právo volit za svěřenou hodnotu, nikoliv za právo, při kterém by měly být realizovány osobní zájmy jedince, což se podle něj v důsledku tajného hlasování děje. Autor současně vyjadřuje pochopení pro určité důvody tajného hlasování, v případech, kdy se volič stane odpovědným za své hlasování nějaké mocné osobě, jejíž zájem odporuje veřejnému dobru. Mimo tyto případy J. S. Mill požaduje, aby každý jedinec prokázal veřejnosti, že hlasoval v obecném zájmu, což lze jedině v případě veřejného hlasování.¹⁰⁵

¹⁰⁴ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 198 - 221. ISBN 80-85605-81-3

¹⁰⁵ MILL, John Stuart. *Úvahy o vládě ústavní*. 2. uprav. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1992, str. 137 – 152. ISBN 80-205-0267-X.

Spolu s tím v kontinentální Evropě dochází k zavržení koncepce přirozených práv a právní stát je uskutečňován ve světle striktního právního pozitivismu. Absolutismus je, i když v omezené formě, zachován a jednatel není přímo připuštěn k účasti na vládě. Přesto se polyarchické instituce postupně rozvíjejí též v kontinentální Evropě a i zde jsou na základě pozitivistické právní doktríny, ústavně zakotvena jednotlivá lidská práva a svobody.

Kontrast mezi realitou a nastíněnými idejemi v kapitolách věnovaných druhé demokratické transformaci je tedy více než výmluvný. Přesto v průběhu prvního období růstu polyarchií dochází k pozvolné aplikaci idejí druhé demokratické transformace do praxe a zároveň jsou načrtnuté myšlenky dále zdokonalovány. O tzv. plných polyarchiích ovšem můžeme hovořit defacto až po skončení první světové války a po pádu absolutistických režimů v Rakousko-Uhersku a Německu. Do té doby byly polyarchie pouze nedokonalým obrazem dnešních představ o tomto politickém systému. Všechny fenomény a trendy shora uvedené doby měly významné následky pro budoucí vývoj demokracie a právního státu.

4.3 Polyarchie mezi světovými válkami

Přelom mezi prvním a druhým obdobím růstu počtu polyarchií, tedy v 30. a 40. letech 20. století, byl spojen s dočasným úpadkem mladých (a v mnoha ohledech velmi nedokonalých) demokratických režimů v Německu, Polsku nebo Itálii. S nástupem fašismu, nacismu a komunismu se svět v první polovině 20. století začal radikálně měnit. Na vzestupu byly ideologie, které základní liberálně-demokratické teze nejen popíraly, ale začaly proti nim otevřeně bojovat.

Především první polovina 20. století přinesla události, které zásadním způsobem ovlivnily podobu liberální demokracie. Volební úspěch NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* neboli *Národně socialistická německá dělnická strana*) v občansky a kulturně vyspělém Německu, který po skončení druhé světové války zopakovaly komunistické strany ve střední a východní Evropě, ukázal, že demokracie skutečně není samospásným nástrojem pro udržení liberálně demokratických hodnot ve společnosti. Nacisté, fašisté a komunisté, za souhlasu obyvatelstva (někdy i jen tichého), cíleně likvidovali opozici a menšinové skupiny obyvatel, a to do jisté míry v souladu s tehdejšími zákony. Liberálové té doby na dané události reagovali zdůrazňováním nutnosti legitimacy moci, která spočívala v konsenzu mezi vládnoucími a ovládanými.

4.4 Demokracie jako soubor reálně existujících institucí nebo soubor určitých hodnot?

V úvodu diplomové práce jsem uvedl, že demokracie je velmi nejednoznačným pojmem, který nelze jednoduše uchopit a definovat. Popisovaná mnohoznačnost pojmu nemá své kořeny pouze v historických podmínkách, ve kterých se „vláda lidu“ v různých etapách lidské historie chápala a prosazovala. Odráží se také v jednotlivých teoriích a lze na ni nahlížet z různých úhlů pohledu. Na otázku, co si pod pojmem demokracie představit, je možné odpovědět nepřebornými definicemi, kdy každá z nich nachází svou podstatu v určitém rámci, kontextu či názoru, na jehož základě je pojem demokracie definován. Takové definice si většinou neodporují, spíše se doplňují a místy překrývají.

V návaznosti na Víta Hlouška a Lubomíra Kopečka zmiňují, že na jednotlivé teorie demokracie je možné nazírat dvojí optikou. Za prvé hlediskem normativity, kdy lze demokracii chápat jako soubor hodnot, které určitá demokratická teorie akcentuje. Jednotlivé normativní teorie demokracie tak odpovídají na otázku, k jakým cílům a ideálům má daný systém směřovat, jaké mechanismy má využívat a o jaké hodnoty se opírat. Druhé hledisko se nazývá empirické neboli popisné. Demokracie je v tomto duchu funkční celek, jehož společné atributy definují prototypy demokratických systémů reálně fungujících ve světě. Většina demokratických teorií však v sobě spojuje jak prvky normativní, tak prvky empirické a posouzení jejich vzájemného poměru je subjektivní záležitostí každého badatele.¹⁰⁶

V uvedeném kontextu se tak může zdát, že Dahlova polyarchie je empirickou teorií. Jak ale vysvětlit, že Dahl považuje polyarchii za výsledek působení liberálních hodnot a idejí, jejichž primárním cílem je svoboda jednotlivce? I zde je tedy patrná neostrá hranice mezi normativním a empirickým hlediskem, ačkoliv Dahlova polyarchie mnohem více inklinuje k empirickému, tj. popisnému hledisku, jelikož i zmíněné působení liberálních hodnot dalo vzniknout pro polyarchii typickým institucím.¹⁰⁷

¹⁰⁶ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 23 – 29. ISBN 80-982A-200302/58 18 RMU.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 23 - 29

Chápeme-li polyarchii jako soubor dílčích institucí klíčových pro každou existující demokracii, neznamená to, že každá polyarchie je liberální demokracií. Uvedené pojmy, byť si neodporují, nelze ztotožnit, protože každý z nich nazírá na demokracii jinou optikou. Na druhou stranu si nemyslím, že bych se dopustil omylu, když se domnívám, že cesta k polyarchii je též cestou k liberální demokracii a cestou ke konstitucionalismu. Stejně jako polyarchie i konstitucionalismus (tj. sebeomezení státní moci) a koncepce liberální demokracie je politicko-právním vyjádřením opozice - ať už osvícenecké, demokratické nebo liberální - proti absolutismu a dalším teoriím, které takové chápání státu odmítaly.¹⁰⁸

¹⁰⁸ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7066-309-X.

5 Právní stát

Počátky teorie o právním státu, jak ji známe dnes, bezprostředně souvisí s liberálním myšlenkovým proudem 19. století a jeho tezí o omezenosti moci státu platným právem. Termín právní stát tak má za sebou podstatně kratší historii, nežli je tomu u demokracie, protože je jeho interpretace o něco jednoznačnější a jednotlivé definice méně různorodé. I přes tento fakt je pro právní stát určitá nejednoznačnost jeho definičního vyjádření typická. V návaznosti na historický vývoj nadepsaného pojmu A. Gerloch podotýká, že přesto, že nebyla a ani nemohla být vytvořena univerzálně přijatelná koncepce právního státu, je možné dovést jeho základní rysy.¹⁰⁹

Obecný vztah státu a práva je definován v souvislosti se dvěma největšími právními systémy, tj. v souvislosti s kontinentálním právním systémem a své vlastní pojetí definuje též angloamerický právní systém. Vztah státu a práva je v prostředí kontinentální právní kultury symbolizován pojmem právní stát, německy *der Rechtsstaat* či francouzsky *l'état de droit* (tj. stát práva). Pro angloamerickou právní kulturu je typický pojem *rule of law* (tj. vláda práva). Oba pojmy se ovlivňují, mají mnoho společného, ale též odlišného.

Pojetí právního státu i *rule of law* se v čase měnilo. Obsah těchto pojmů determinovala historická zkušenost a jednotlivé výzvy, kterým právní stát, potažmo i *rule of law*, musely čelit. Podle M. Tomoszeka to byla zprvu arbitrárnost a libovůle spojená s absolutismem, jindy zase absence právních pravidel či jejich účelové vytváření. Dnes jsou těmito výzvami především zneužívání státní moci, nekvalitní normotvorba a nedostatečné dodržování či vynucování právních pravidel. V souvislosti s vývojem obou pojmů dochází k dělení právního státu či *rule of law* na jejich úzké, střední a široké pojetí. Oba pojmy, byť historicky odlišné, se často považují za velmi podobné, někdy dokonce za totožné a platí, že čím širší pojetí obou pojmů akceptujeme, tím více se jejich jednotlivé atributy překrývají.¹¹⁰

¹⁰⁹ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 194. ISBN 978-7380-454-1.

¹¹⁰ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 16 - 39. ISBN 978-80-7502-116-8.

5.1 Odmítnutí přirozených práv a dominance právního pozitivismu

Jak jsem naznačil v úvodu této kapitoly, právní stát se neobjevil bez souvislosti. Je samozřejmě nesporné, že stát nemůže existovat bez pravidel a právo, které je souborem právních pravidel, nemůže existovat bez státu. Některé imanentní části vlády práva tak byly v jednotlivých lidských společnostech přítomny v podstatě od počátku věků, kdy se lidé začali sdružovat do útvarů, založených na určitých pravidlech soužití a kde určitá osoba nebo skupina osob držela ve svých rukou vládu. První zárodečné rysy právního státu pak popsal Platón a zejména jeho žák Aristoteles jakožto „praotec“ republikanismu, jehož podstatným prvkem byla vláda zákona. Stěžejním ideovým zdrojem kontinentálního právního státu byl ovšem liberalismus ovlivněný osvícenstvím a následky francouzské a americké ústavní revoluce a též právní pozitivismus, který dominoval zejména na konci 19. století.¹¹¹

Již výše jsem zmínil, že v první polovině 19. století dochází k odklonu od idejí přirozených lidských práv a společenské smlouvy. Šok z následků, které přinesla Velké francouzská revoluce, způsobil, že někteří významní filozofové té doby odmítli demokracii a princip suverenity lidu.¹¹² Na místo odmítnuté přirozenoprávní teorie pak v angloamerické politické filozofii nastupuje idea protektivní demokracie spojená se zastupitelstvím a v případě kontinentální Evropy dominance právního pozitivismu a upevnění moci panovníka.

Pro právní pozitivismus je právo totožné se zákonem a na jeho základě, k jeho provedení a v jeho mezích vydaných podzákonými právními předpisy. Jak podotýká A. Gerloch, měřítkem právního charakteru státu se stala míra kvality legislativní, interpretační a aplikační činnosti, dodržování ústavního a zákonného postupu, který je přesně stanoven. Z uvedeného vyplývá, že právní stát je v pozitivistické teorii chápán

¹¹¹ Tamtéž, str. 16 - 39

¹¹² *Stakovou reakcí na Francouzskou revoluci přišel G. W. F. Hegel, který tvrdil, že by jedinec v bezprostředním doteku se státem působil destruktivně. Mezi stát a jedince poté klade občanskou společnost a jí vytvářenou instituci zastupitelství. Suverenitu přidělil dědičnému vladaři (svrchovanost lidu i dělba moci jsou zavrženy). Stát pojal Hegel zcela pozitivně – jako realizaci mravní ideje; HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Filosofie dějin*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2004. 304 s. ISBN 80-86559-19-x. / KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 39 – 40. ISBN 80-7066-309-X.*

jako synonymum legality, kdy se vše odvíjí od přesně stanovených pravidel aplikovaných jak na život občanů, tak na činnost státních orgánů, které mohou jednat pouze *secundum legem a intra legem* (tj. na základě a v mezích zákona).¹¹³ Státu podle právních pozitivistů náleží základní povinnost, kterou je ochrana právních norem, jež byly vytvořeny státní mocí. Jejich tvorba je realizována přesným, v zákoně stanoveným způsobem, a to ústavně k tomu pověřenými orgány.¹¹⁴ Právní stát, oproštěný od přirozenoprávních idejí, nebyl v této době vůbec spjat s demokracií jako takovou, byť v tomto případě upozorňuji, že uvedené tvrzení nelze nikterak zobecnit na všechny tehdejší národní státy.¹¹⁵

Avšak chápání právního státu v duchu pozitivistické koncepce samo o sobě nevyklučovalo zakotvení některých lidských práv do tehdejších ústav. Bylo ale pouze na vůli státu jako absolutního suveréna, jaká práva budou zakotvena, jelikož jen stát je výhradním tvůrcem právních norem a nic jako „nadstátní právo“ dané každému člověku neexistuje. K ústavnímu zakotvení některých lidských práv, čímž měla být zajištěna ochrana jednotlivce před zvůli „policejního státu“ a jeho neomezené moci, poté došlo v Rakousku a v Německu s ohledem na revoluce, které zde proběhly v roce 1848. Požadavky akcentované během těchto revolucí se inspirovaly zejména Deklarací práv člověka a občana a americkou demokratickou ústavou, která zakotvovala dělbu moci, vázanost státu právem a přirozená lidská práva. Revoluce byly sice záhy potlačeny, ale požadavky lidu nemohl vládnoucí panovník dlouhodobě a zcela ignorovat.¹¹⁶ Koncepce právního státu tak vlastně vznikla jako reakce na historickou praxi kontinentální Evropy, kde moc ve svých rukou držel absolutistický a nikým neomezený panovník, který stál nad zákonem a o osudu jednotlivce rozhodovala státní byrokracie a státní policie. V takovém policejním státě docházelo k nekontrolovanému zneužívání státní moci, což bylo v duchu liberální sociálně-politické doktríny nepřijatelné

¹¹³ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 194 - 200. ISBN 978-7380-454-1.

¹¹⁴ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996, str. 41. ISBN 80-7066-309-X.

¹¹⁵ *Výrazné sepejetí demokratického a právního státu, resp. rule of law, můžeme pozorovat zejména v USA a ve Velké Británii. Zdejší tradice, hovořím-li zejména o Velké Británii, byly postaveny na jiných základech a historických okolnostech, než zbytek kontinentální Evropy. Tyto skutečnosti poté daly vzniknout jinému konceptu právního státu než tomu, který se uplatňoval zejména v Německu a Rakousku. V obou střeoevropských zemích byl právní stát v pevném sepejetí s vládou mocného panovníka, kde byla výrazně potlačena dělba moci a idea přirozených práv byla zavržena zcela.*

¹¹⁶ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 27 – 40. ISBN 80-7066-309-X.

i po jistém „vystřízlivění“ z francouzské revoluce a opuštění přirozenoprávní koncepce.¹¹⁷

V průběhu 19. století se obsah pojmu právní stát (ve vazbě na pozitivismus) transformoval do základního principu, že existují určité nikoliv obsahové, nýbrž procedurální a strukturální principy, které zajistí dosažení spravedlnosti. Takovou doktrínu právního státu zpracoval v první polovině 19. století německý právní teoretik Robert von Mohl (1799 – 1875), čímž pomohl vystavět jádro právního státu založené na principech legality. R. von Mohl zdůrazňoval existenci racionální obecné vůle, která řídí stát, a která měla být, za účelem ochrany svobody jednotlivců a jejich právní jistoty, zveřejňována ve formě pozitivního práva. Jednotlivec tak mohl činit vše, co není v rozporu se zákonem. Takové pojetí právního státu je však velmi úzké a koneckonců pouze implicitně z něj lze dovodit omezenost státní moci zákonem.¹¹⁸

Vývoj v uvedených státech potvrzuje, že právní stát mohl ve svém pozitivistickém pojetí existovat i bez svého sepjetí s demokracií. V tomto ohledu je ovšem klíčová otázka, které atributy právního státu považujeme za klíčové, tj. bez kterých si nelze právní stát vůbec představit. Tato otázka souvisí s chápáním právního státu v jeho úzkém, středním či širokém pojetí. Ovšem než se jí budu podrobněji věnovat, považuji za nutné krátce popsat pojem rule of law.

¹¹⁷ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 16 - 20. ISBN 978-80-7502-116-8. str. 16 - 20

¹¹⁸ Tamtéž, str. 16 - 20

5.2 Rule of law

Rule of law, tedy pojem typický pro angloamerickou právní kulturu, jenž v překladu znamená „vláda práva“, byl sice definován o něco později než kontinentální právní stát (v roce 1867 jej poprvé použil W. E. Hearn a jeho podrobnější vymezení provedl v roce 1885 Dicey), jeho kořeny ovšem sahají poměrně daleko do minulosti.¹¹⁹

Brian Tamanaha ve svém díle „*On the Rule of Law: History, Politics, Theory*“ uvádí, že Rule of Law navazuje na starogermánskou právní tradici, v níž byl král podřízen právu. Právo se po generace tradovalo od předků a hlavním úkolem panovníka bylo toto zvykové právo naplňovat a dodržovat.¹²⁰ K tomu M. Tomoszek doplňuje, že právo mělo v takovém státě či jiném organizovaném společenství mnohem větší legitimitu, než měl sám panovník, jelikož bylo tradičním institutem, který zde existoval před panovníkem a bude zde existovat i po něm. Koneckonců takové přesvědčení panovalo jak na britských ostrovech, tak v kontinentální Evropě. Zmíněné pojetí vlády práva ve státech kontinentální Evropy ale na rozdíl od britských ostrovů, vzhledem k příchodu absolutismu, nepřetrvalo. Absolutistické pojetí moci totiž zastávalo tezi, že ten, který právo vytváří, jím není vázán.¹²¹

Jak vidno, ideovými zdroji rule of law byla především tradice a právo ve formě právních obyčejů. S rozvojem common law¹²² poté roli tvůrců práva v Anglii převzaly soudy. Částečně jsou jednotlivé principy vztahu státu a práva upraveny také v písemné

¹¹⁹ Tamtéž, str. 16 - 20

¹²⁰ TAMANAHA, Brian Z. *On the rule of law: history, politics, theory*. New York: Cambridge University Press, 2004. str. 23 – 24. ISBN 0-521-60465-6.

¹²¹ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 16 – 20. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹²² *Tak se nazývá angloamerický právní systém, jehož kolébkou je Anglie, odkud se cestou kolonizace rozšířil dále do světa. Hlavním pramenem práva je soudcovské právo, které má povahu závazných precedentů. To se dále dělilo na Common Law a na Law of Equity. Nelze však říct, že by soudní precedens byl jediným pramenem. Vedle něho mají vysokou závaznost právní předpisy, právní obyčej a další. Všechny prameny však mají pouze argumentační závaznost, což znamená, že „legitimita výsledného soudního rozhodnutí se neodvozuje od legitimacy absolutně závazného pramene práva, ale z právního argumentu; viz: PIVODA, Marek. Vliv angloamerického právního systému na systém kontinentální - II. In: Právní prostor[online]. 2015 [cit. 2017-08-18]. Dostupné z: <http://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/vliv-angloamerickeho-pravniho-systemu-na-system-kontinentalni-ii> a též HAVRÁNEK, Jaromír a kol. *Právní teorie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, str. 404. ISBN 978-80-7380-458-9*

podobě, a to v listině Magna Charta Libertatum (1215) a později v Petition of Rights (1628) či v Habeas Corpus Act (1679) a v americkém Bill of Rights (1789).

Jako první provedl podrobné vymezení pojmu rule of law anglický klasik A. V. Dicey. Zároveň musím upozornit, že stejně jako pojetí právního státu, též pojetí rule of law se odlišuje v závislosti na historickém kontextu a v závislosti na tom, který autor se daným pojmem zabývá, resp. v jaké šíři jej definuje. V žádném případě tak není Diceyho definice konečná a všezahrnující. Nicméně Dicey jako první detailněji popsal koncepci rule of law a provedl jeho základní charakteristiku, čímž poskytl definiční podklad pro další autory, kteří na něj později hojně navazují. Dicey ve své definici identifikoval tři hlavní složky rule of law:

- i. nikdo nemůže být potrestán nebo mu nemůže být zasaženo do jeho práv, ledaže je to důsledek jeho porušení práva, které shledal v řádném procesu řádný soud;
- ii. nikdo není nad zákonem a všichni jsou podřízeni zákonům a jurisdikci soudů;
- iii. právo respektuje určité obecné ústavní principy (zejména v podobě základních práv) vyplývajících ze soudních rozhodnutí.

Z uvedeného je patrné, že rule of law vyniká tím, že klade důraz na individuální spravedlnost nahlíženou optikou adresáta právní normy, čímž se mimo jiné odlišuje od právního státu, který kladl mnohem větší důraz na spravedlivou regulaci právních vztahů ve společnosti, jež v kontrastu s absolutistickou mocí ztotožňoval s racionální obecnou vůlí uzákoněnou ve formě obecně závazných právních předpisů a ve svém počátku explicitně nezmiňuje zákaz zasahování státní moci do práv jednotlivce a nepracuje s principem legality (viz výše doktrína právního státu podle R. von Mohla). Dále je pro rule of law typické akcentování ochrany práv jednotlivců před svévolí státu a zdůraznění rovnosti před zákonem. Zmíněnou definici v uvedeném duchu o mnoho let později rozvíjí R. K. Belton, která uvádí pět základních principů rule of law a doplňuje je třemi institucionálními zárukami předchozích pěti:¹²³

- i. veřejná moc je vázána a řízena právem (*Government Bound by Law*),
- ii. princip rovnosti před zákonem (*Equality before the Law*),

¹²³ FELD BELTON, Rachel. Competing Definitions of the Rule of Law : COMPETING DEFINITIONS OF THE RULE OF LAW, Implications for Practitioners. Carnegie papers [online]. 2005, 2005(55), 35 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://carnegieendowment.org/files/CP55.Belton.FINAL.pdf>

- iii. zajištění práva a pořádku (*Law and Order*),
- iv. účinný a předvídatelný výkon spravedlnosti (*Predictable, Efficient Justice*),
- v. ochrana lidských práv (*Lack of State Violation of Human Rights*),
- vi. existence komplexní právní úpravy nebo ústavy založené na souhlasu lidu (*Laws themselves, which are publicly known and relatively settled*),
- vii. fungující, zejména erudovaný, efektivní, nezávislý a nezkorumpovaný soudní systém (*A judiciary schooled in legal reasoning, knowledgeable about the law, reasonably efficient, and independent of political manipulation and corruption*),
- viii. etablované úřady a bezpečnostní složky obsazené dobře připravenými profesionály (*A force able to enforce laws, execute judgments, and maintain public peace and safety: usually police, bailiffs, and other law enforcement bodies*).

Obě pojetí i přes to, že je od sebe dělí více jak století (Dicey publikoval na konci 19. století, kdežto R. Kleinfeld Belton na přelomu tisíciletí), lze definovat jako jádro rule of law. Na základě těchto dvou definic je patrná tendence rozšiřovat jádro pojmu o další jeho součásti a dále jej podrobněji rozpracovávat spolu s institucionálními nástroji, které mají pojetí principu rule of law účinně zakotvit a naplňovat jej.

Výše uvedené lze ilustrovat i na vývoji právního státu, kterému se hodlám věnovat na následujících řádcích. Definičním znakem obou pojmů je totiž jejich otevřenost. Z úvodních kapitol je zřejmé, že oba pojmy lze definovat nejen v závislosti na užším, středně širokém a širokém pojetí, ale též i jádro obou pojmů doznalo v průběhu času zásadních evolučních změn (v případě právního státu spíše změn revolučních).

5.3 Synonyma nebo odlišné pojmy, aneb od jádra až k širokému pojetí právního státu

Jádrem rule of law je Diceyho vláda práva determinovaná jeho dlouhou tradicí, založená na třech zmíněných attributech, tj. zjednodušeně:

- i. na možnosti státu zasahovat do svobody jednotlivce pouze zákonem,
- ii. na rovnosti všech osob před zákonem a podřízenosti každého zákonu,
- iii. na existenci souboru základních lidských práv založených na obecných právních principech.

Jádrem právního státu pak byla teze o obecné vůli, která řídí stát a jež má být zaznamenána a publikována ve formě zákonů.

Rozdíly mezi oběma právními doktrínami lze nejnějněji ilustrovat právě na jejich úzkém pojetí. V této souvislosti podotýkám, že se nepřímou úměrně šíří pojetí obou idejí, rozdíly mezi nimi stírají.¹²⁴

5.3.1 *Zákon versus tradice a common law*

Lze-li nalézt některé poměrně zásadní rozdíly mezi rule of law a právním státem, vycházejí tyto právě z odlišného nazírání na právo jako takové, které působí do jisté míry odlišně, a to v závislosti na společensko-historické realitě angloamerické a evropské kontinentální oblasti.

Již jsem zmínil, že právní stát vychází z myšlenky dominance (svrchovanosti) zákona a jeho požadavkem je pozitivisticky akcentovaná právní jistota. Zákonem je tak předem postaveno na jisto, co je dovolené a co zakázané. Právě v důrazu, který je na zákon a v něm obsaženou právní jistotu kladen, tkví hlavní rozdíl mezi oběma právními systémy. Alfou a omegou kontinentální právní kultury je tedy zákon. Zákon je obecně závazným právním předpisem, který určuje práva a povinnosti subjektů a priori a jehož cílem, resp. cílem příslušného právního řádu, je vytvořit ideální normativní svět tím, že je dáno předem, co je dobré a co je špatné.

¹²⁴ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 16 – 40. ISBN 978-80-7502-116-8.

Na straně druhé pro angloamerickou kulturu je typický neustálý střet zájmů a na něj navazující dynamické působení práva. Ideál správného a spravedlivého je v každodenním střetu zájmů nemožné předem určit. Tato úloha připadá v angloamerické právní kultuře soudům, které svým rozhodováním právo více méně vytvářejí, a to vždy s ohledem ke specifikům každého jednotlivého případu. Soudy ale musejí rozhodovat v obdobných případech stejně, což zajišťuje právní tradice definovaná obyčejí a později systémem soudních precedentů. Angloamerický právní systém tak není založen na zákonech, ale soudy zde nalézají a vytvářejí právo ex post. Předem je pak stanoveno relativně málo pravidel, což má za následek podstatně menší právní jistotu, než v případě kontinentálního systému práva. Na rozdíl od kontinentální právní kultury common law podstatně více akcentuje pragmatické, jedinečné a spravedlivé posouzení toho kterého případu při respektování základních lidských práv a svobod jedince.¹²⁵

5.3.2 Úzké pojetí právního státu

Zjednodušeně právní stát je stát, který je vázaný zákonem. Alespoň zpočátku bylo pro teoretiky zabývající se problematikou právního státu sporné, jestli je vázán zákony také tvůrce práva, nebo nikoliv, a případně jak se tato vázanost projevuje. V jádru původní teze o právním státu tento požadavek zmíněn nebyl, alespoň ne explicitně, o čemž jsem hovořil výše v souvislosti s Mohlovou definicí. A. Gerloch uvádí, že v původním pojetí právního státu je zákonodárce vázán zákonem pouze ve dvou směrech:

- i. platné zákony jsou závazné i pro zákonodárce – závaznost zčásti morálně-politická, nejen čistě právní;
- ii. změna zákonů je možná jen při dodržení zákonem stanovené procedury – zákonodárce je vázán procesními normami.

Později se jádro právního státu rozšiřuje a dále se utváří jeho formální tj. legalistické pojetí. Podstatou formálního pojetí právního státu bylo vázat zákonodárce a další orgány státní moci ústavními předpisy jako předpisy vyšší právní síly. Hodnotový obsah právních norem není v období legalistického pojetí právního státu dán předem a právní řád je prost hodnotového rámce založeného na existenci přirozených

¹²⁵ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 198 – 200. ISBN 978-7380-454-1.

lidských práv, což jej mimo jiné podstatně odlišuje od rule of law, kde Dicey zdůrazňoval existenci souboru základních lidských práv založených na obecných právních principech. Právní stát v tomto svém úzkém formalistickém pojetí upřednostňuje proceduru a formu (tj. pramen práva v jeho formálním smyslu) na úkor předem daného hodnotového obsahu a navazuje tím na pozitivistické pojetí práva typické pro kontinentální právní kulturu. V úzkém pojetí právního státu je stát sice vázán zákony, které sám vydá, ty ale při dodržení předepsané procedury dané ústavou může v podstatě libovolně měnit a dávat jim jakýkoliv obsah. Soudy zákony pouze interpretují a nemohou je dotvářet a správní orgány jsou vázány celým právním řádem, tzn. nejen zákony.¹²⁶

Srovnám-li rule of law a právní stát v jejich úzkém pojetí, jsou mezi nimi patrné zásadní rozdíly. Princip rule of law v období, kdy se úzké pojetí obou idejí prosazuje, zahrnuje podstatně širší oblast vztahu státu a práva a klade důraz na autonomii jednotlivce a zachování jeho základních práv. Právní stát se soustředí spíše na legalismus, kdy zákon je zákon a jeho obsahem může být cokoliv. Tím se dostávám ke kritice právního státu, jelikož byl často namítán jeho přílišný formalismus. Taková kritika je však platná spíše ve vztahu ke kontinentální právní kultuře, a nikoli vůči právnímu pozitivismu potažmo právnímu státu.¹²⁷ Stejně kritice se nevyhne ani angloamerický právní systém, byť jádrem není formální aplikování zákonů, ale setrvačnost působení precedentů, kdy je potřebná změna těžko dosažitelná a stále se uplatňuje totožná právní norma.¹²⁸

5.3.3 *Zneužití formy a procedury*

Legalistické pojetí právního státu se záhy ukázalo jako slabé a náchylné k destrukci, a to nikoli krvavým převratem, ale legální cestou. Nyní se opět zastavím u událostí první poloviny 20. století. Ty znamenaly zásadní zlom nejen pro tehdejší nové demokratické režimy, resp. nově vzniklé polyarchie (viz kapitola 4.3), ale současně ve svém důsledku předznamenaleny renesanci přirozenoprávní koncepce, která byla v předchozím období odmítána.

¹²⁶ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 198 – 200. ISBN 978-7380-454-1.

¹²⁷ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 24 - 29. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹²⁸ Tamtéž, str. 27

V první polovině 20. století nejprve dochází k odmítání liberalismu, minimálního státu, demokracie a zastupitelství. Na místo toho je prosazován silný a totalitní stát. Ohnisko zákonodárné moci se přesouvá od zastupitelského sboru směrem k vládě, k čemuž dochází prostřednictvím delegovaného zákonodárství. Tím je omezován princip dělby moci, který je později zlikvidován úplně podřízením celého státu vládnoucí straně, vůdci nebo určité ideologii. Demokracie a právní stát v této době sice již existují pospolu, nicméně fungují odděleně a poskytují si jen omezené a nedostatečné záruky.¹²⁹ S nástupem nacismu a fašismu k moci dochází ke zneužití a pozdějšímu odmítnutí právního pozitivismu. Princip individuální, stát zavazující autonomie člověka je totiž neslučitelný s totalitní mocí. Její představitelé ji proto nemohou trpět ani v přirozenoprávní, ani ve zpozitivizované podobě. Individuální práva nahradil totalitní stát nadosobní hodnotou – státem, národem – jejímž prostřednictvím jedinec teprve získává svou hodnotu. Liberálně demokratické principy a princip právního státu jsou popřeny. Nezákonnost a teror se stávají právem dovolenou skutečností.¹³⁰

Je však značně zjednodušující a nespravedlivé vinit z nástupu totalitních systémů pozitivistické pojetí právního státu. T. Sobek ve své publikaci „*Právní myšlení: kritika moralismu*“ poukázal na skutečnost, že státní bezpráví ve Třetí říši bylo založeno nikoli na zákonném pozitivismu, nýbrž na neomezeném výkladu zákonů či na jejich úplném ignorování. K tomu dále dodává, že pozitivismus není o nic náchylnější ke svému zneužití, než přirozenoprávní přístup. Nacistická ideologie byla vlastně vystavěna na zvráceném přirozenoprávním základu vycházejícím z národní a rasové ideologie. Rozhodující byly rozkazy vůdce a dalších nacistických pohlavárů.¹³¹ Sobkův názor v podstatě potvrzuje též A. Gerloch, když tvrdí, že v totalitním zřízení „*dochází k prolamování právního formalismu ve prospěch revolučního právního vědomí, práva*

¹²⁹ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 200 - 201. ISBN 978-7380-454-1.

¹³⁰ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996, str. 39 - 40. ISBN 80-7066-309-X.

¹³¹ SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR ve spolupráci s Vydavatelstvím a nakladatelstvím Aleš Čeněk, Plzeň, 2011. str. 328 an. ISBN 978-80-87439-03-6.

krve a půdy, zájmu státu, idejí vůdce atd.“¹³² Právní stát a jeho obsah byl vzhledem k takové praxi nejprve totalitní mocí „vyhlodán“ a později odstraněn úplně.¹³³

Reakce na nacistické a fašistické totalitní zákonodárství, které legalizovalo masové vyvražďování národů a etnických skupin obyvatelstva, ve svém důsledku přinesla zmíněnou renesanci myšlenky přirozenoprávní podstaty lidských práv a obohatilo právní stát o jeho materiální, hodnotové pojetí.¹³⁴ Německý právní filozof G. Radbruch v souvislosti s totalitní ideologií a praxí definuje vztah platného práva a spravedlnosti, tj. určité nadzákonné hodnoty platné pro přirozené právo a ve svém článku „*Zákonné bezpráví a nadzákonné právo*“ uvádí¹³⁵: „*konflikt mezi spravedlností a právní jistotou lze patrně řešit jen tak, že pozitivní právo, zajišťované předpisy a mocí, má přednost i tehdy, pokud je obsahově nespravedlivé a neúčelné. Pokud však nespravedlnost pozitivního práva dosáhne takové míry, že pozitivním právem zaručená právní jistota vůči této nespravedlnosti nemá žádnou váhu, musí nespravedlivé právo ustoupit spravedlnosti.*“ Radbruch se tak vyslovil ve prospěch právní jistoty a pozitivistické právní koncepce. Ta musí být akceptována i v případě, je-li právo nespravedlivé a nerozumné. Až v případě, kdy nespravedlnost dosáhne nepřijatelné úrovně neslučitelné s přirozeným lidstvím, musí být spravedlnosti učiněno zadost. Důsledkem zločinů v období 2. světové války poté vstoupilo téma lidských práv nejen do oblasti zájmu právního státu a ústav demokratických států, ale též do oblasti mezinárodních vztahů. Teprve v této době dostávají lidská práva univerzální rozměr. Internacionalizace lidských práv s sebou přinesla taktéž změnu v chápání mezinárodního práva jako takového, kdy přestává být výhradně právem mezi státy, a novým subjektem se stává člověk, kterému je umožněno hájit svá lidská práva proti státu, vůči němuž hledá ochranu u mezinárodního společenství.¹³⁶

¹³² GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 194 - 197. ISBN 978-7380-454-1.

¹³³ Nález ústavního soudu ČR ze dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93, č. 14/1994 Sb., N 1/1 SbNU 1, In: <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=26447&pos=4&cnt=5&typ=result>

¹³⁴ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996, str. 39 - 40. ISBN 80-7066-309-X.

¹³⁵ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 240. ISBN 978-7380-454-1.

¹³⁶ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996, str. 91 - 96. ISBN 80-7066-309-X.

S obranou liberalismu, zastupitelství a demokracie před fašismem, komunismem a nacismem přichází např. liberál Ludwig von Mises (1881 – 1973). Von Mises, který proslul taktéž svými ekonomickými tezemi, kladl zásadní důraz na existenci stabilního právního řádu a na legitimitu vlády, která má být zajištěna tak, že bude za každé okolnosti existovat elementární konsenzus mezi vládoucími a ovládanými. Takový konsenzus vyžadoval dodržování základních práv jedince a respekt k menšinovým názorům. Von Mises svým pojetím liberalismu v podstatě navázal na klasické liberály zdůrazňující roli právního státu a zastupitelství, které zajistí negativní kontrolu vlády. Na zmíněného liberála později navázal jeden z největších filozofů 20. století F. A. Hayek.¹³⁷

5.3.4 Materiální pojetí právního státu

Vše, co bylo v předchozí kapitole řečeno, dalo vzniknout koncepci materiálního právního státu. Jeho ústředními hodnotami se mimo zmíněnou legalitu státní moci stávají lidská práva ve své internacionalizované a „nadpozitivní“ podobě, dále pak dělba moci založená nikoliv jen na triádě mocí, se kterou přišel Ch. L. Montesquieu, nýbrž značně rozšířená, a to jak s ohledem na svou horizontální podobu, tak s ohledem na vertikální členění mocí a konečně též demokratický charakter státu, který je dán organickým sepletím všech dříve zmíněných principů. Jedině v demokratickém státě je umožněna pluralitní soutěž politických sil a rozhodování se odvíjí od názoru většiny za současného respektování menšin, čímž dochází k naplnění požadavku von Misesse na elementárním konsenzu vládnoucích s ovládanými. Takový charakter právního státu je poté zaručen instrumenty, které každé rozhodnutí ve svém důsledku legitimizují a legalizují.¹³⁸

Původní formální koncepce právního státu (tzn. zásada legální licence, enumerativnost veřejnoprávních pretenzí a určité požadavky na organizaci státu a moci) zůstává a je obohacena o systém hodnot, který musí být v případě tvorby, aplikace a interpretace práva zachován. Materiální právní stát tak nenahrazuje formální právní stát,

¹³⁷ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřítelé a perspektivy demokracie. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 73 - 74. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

¹³⁸ GERLOCH, Aleš. Teorie práva: 6. aktualizované vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 200 – 205. ISBN 978-7380-454-1.

ale pouze jej obohacuje o hodnotový rámec a další instrumenty, které zajišťují ochranu takového demokratického režimu.

Klíčové hodnoty materiálního právního státu jsou symbolizovány neuzavřeným souborem základních lidských práv a svobod, rozšířenou dělbou mocí a dalšími právními principy, které se nacházejí zejména v ústavách jednotlivých států, ale velmi často také v dalších zákonech.¹³⁹ Tyto fundamentální hodnoty demokratického právního státu podléhají určité zvláštní ochraně, kdy je zaručena jejich nezměnitelnost a nezrušitelnost. Jedná se tak vlastně o materiální ohnisko každého demokratického právního státu, které je pro futuro zaručeno klauzulí věčnosti.¹⁴⁰ Důraz na formální prameny práva je každopádně zachován. Sám o sobě ovšem nestačí a proto stát nemůže být hodnotově neutrální. Velmi zajímavý názor v tomto ohledu přidává F. G. Jacobs, když zařazení hodnotového rámce společnosti přímo do ústav odůvodňuje tím, že právo v podstatě nahradilo náboženství, jelikož nabízí finální odpověď na otázky etické a na další fundamentální otázky celospolečenského významu.¹⁴¹

5.3.5 Hodnotové ukotvení právního státu v ústavním systému České republiky

Ústavní soud ČR se otázkou hodnotové ukotvenosti české ústavy zabývá v podstatě pravidelně. Ve svém nálezu týkajícího se ústavnosti zákona o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu uvádí následující:¹⁴² „*Vědomí, že nespravedlnost musí zůstat nespravedlností, i když se halí do pláště zákona, se promítlo i do ústavy poválečného Německa a v současné době i do Ústavy České republiky. Naše nová ústava není založena na hodnotové neutralitě, není jen pouhým vymezením institucí a procesů, ale včleňuje do svého textu i určité regulativní ideje, vyjadřující základní nedotknutelné hodnoty demokratické společnosti. Česká ústava*

¹³⁹ V rámci českého právního řádu může jako příklad zakotvení právních principů (ať již odvětvových nebo obecných právních) v běžných zákonech sloužit zejména: § 3, zákona č. 500/Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, Část první, Hlava II, zákona č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů, § 2, zákona č. 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění pozdějších předpisů; vše viz webový právní systém www.beck-online.cz

¹⁴⁰ Podrobněji se klauzuli věčnosti ve spojení s materiálním ohniskem ústavy věnují dále, a to především v souvislosti s českou ústavní praxí.

¹⁴¹ FRANCIS G. JACOBS. *The sovereignty of law: the European way*. Cambridge [etc.]: Cambridge university press, 2007. str. 76. ISBN 9780521703857.

¹⁴² Zákon č. 198/1993 Sb., ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, ve znění pozdějších předpisů. In: Beck-online [právní informační systém]. Nakladatelství C. H. Beck [cit. 22. 8. 2017].

*akceptuje a respektuje princip legality jako součást celkové koncepce právního státu, neváže však pozitivní právo jen na formální legalitu, ale výklad a použití právních norem podřizuje jejich obsahově-materiálnímu smyslu, podmiňuje právo respektováním základních konstitutivních hodnot demokratické společnosti a těmito hodnotami také užití právních norem měří.*¹⁴³

Podstatné je sdělit, že hodnotové vyjádření nacházející se v ústavách států, není odvozováno od existence státu jako takového, ani své zvláštní postavení neodvozuje ze svého zakotvení v ústavách. Naopak, ústava toto jejich postavení deklaruje proto, že lidská práva mají zvláštní postavení samy o sobě, a to bez ohledu na ústavodárce, který jen deklaruje to, co existuje nezávisle na ústavě samotné.¹⁴⁴ Bez takové deklarace a ústavního zakotvení v rámci pozitivního práva by však tato pravidla byla pouze morálními apely bez reálné závaznosti a vynutitelnosti.¹⁴⁵

Opakem je poté situace, kdy by právo na spravedlnost a další hodnoty reprezentované lidskými právy rezignovalo, pak by nebylo právo vůbec potřeba, a společnost by mohla fungovat jen na základě práva silnějšího.¹⁴⁶ Eliška Wagnerová k tomu dodává, že *„ideu spravedlnosti v první řadě ztělesňují představy o jednotlivci jako důstojné lidské bytosti, rovné v právech se všemi ostatními osobami. Tak se dostávají ke slovu základní práva, která přímo vyvíjejí nároky na obsah právních norem, jakož i na jejich aplikaci.*“¹⁴⁷ To potvrzuje i J. Příbáň, který se věnuje vztahu mezi přirozeným a pozitivním právem a uvádí, že se nelze ptát, zda je přirozené právo nadřazeno právu pozitivnímu, protože je jeho vnitřní součástí, bez které by zákony postrádaly smysl. A dodává, že pozitivní právo sice vychází z neporušitelnosti a nezczitelnosti základních

¹⁴³ Pl. ÚS 19/93 ze dne 21. prosince 1993

¹⁴⁴ MURPHY, W. F. – *Constitutional Democracy*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2007, str. 508, prostřednictvím TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 31 - 34. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹⁴⁵ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 200 – 205. ISBN 978-7380-454-1.

¹⁴⁶ TOMOSZEK, Tamtéž str. 42

¹⁴⁷ POSPÍŠIL, Ivo, Tomáš LANGÁŠEK, Vojtěch ŠIMÍČEK, Eliška WAGNEROVÁ a kol. *Listina základních práv a svobod: komentář*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2012. Komentáře (Wolters Kluwer ČR). str. 84 (čl. 2 Listiny). ISBN 978-80-7357-750-6.

práv, ale zároveň upozorňuje, že tyto nadpozitivní právní principy lze vymoci pouze prostřednictvím platného práva a náležitého procesu.¹⁴⁸

V české ústavě byl vztah mezi formálním a materiálním pojetím právního státu a demokracií vyřešen koncepcí demokratického právního státu.

5.3.6 *Středně široké pojetí právního státu*

Materiální pojetí právního státu je zároveň jeho středním pojetím, které je v dnešní době obecně přijímáno a považováno za nesporné jako základ moderního právního státu.¹⁴⁹ Německý právní filozof Klaus Stern jej demonstruje ve své definici materiálního právního státu. Podle Sterna je právní stát takový stát, kde je výkon státní moci přípustný pouze na základě ústavy a zákonů, které jsou s ní ve formální i materiální shodě, s cílem ochrany lidské důstojnosti, svobody, spravedlnosti a právní jistoty.¹⁵⁰ Z tohoto pojetí následně M. Tomoszek extrahuje osm principů rozšířeného pojetí právního státu:

- i. stát a veřejná moc odvozují svou činnost a existenci z ústavy; základem a hranicí činnosti všech orgánů může být pouze právo;
- ii. vztah jednotlivce a státu je definován pomocí základních práv;
- iii. zásada rovnosti před zákonem;
- iv. dělba moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní;
- v. všechny činnosti veřejné moci podléhají soudní kontrole;
- vi. všeobecná právní ochrana jednotlivce vykonávaná nezávislými soudy na základě zákonem stanovené procedury;
- vii. v právním státě musí existovat systém právní odpovědnosti veřejných funkcionářů, který garantuje za prvé vůči nim uplatnění odpovědnosti v případě porušení práva, a za druhé, přiměřené odškodnění jednotlivce, kterému tím byla způsobena škoda nebo porušena základní práva;
- viii. orgány veřejné moci musí konat při zachování zásad proporcionality, předvídatelnosti a odpovědnosti (skládat účty).

¹⁴⁸ PŘIBÁŇ, Jirí, Pavel HOLLÄNDER a et al. *Právo dobro v ústavní demokracii: Polemické a kritické úvahy*. 21. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011, str. 32. ISBN 978-80-7419-045-2.

¹⁴⁹ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 31 - 34. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹⁵⁰ STERN, Klaus. *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. I. svazek, 2. vydání. München: C. H. Beck, 1984, str. 781 an. ISBN 978-3-406-07020-4.

M. Tomoszek upozorňuje, že mezi prvky formulovanými Sternem panuje neustálé napětí. Jako příklady uvádí tenzi mezi právní jistotou na straně jedné a vývojem práva na straně druhé, mezi ideou obecnosti a individuální spravedlností nebo mezi formou právního státu a materiálním obsahem spravedlnosti.¹⁵¹

Střední definici rule of law vymezil Lon Fuller ve své knize „*Morálka práva*“ a tato definice navazuje na již zmíněnou definici A. Diceyho:¹⁵²

- i. právní pravidla musejí existovat v obecné podobě, tj. případy nemohou být řešeny na ad hoc bázi;
- ii. právní pravidla musejí být sdělena těm, které zavazují;
- iii. právní pravidla se nemají aplikovat retroaktivně;
- iv. právní pravidlo má být jasné a srozumitelné;
- v. právo jako celek má být vnitřně bezrozporné;
- vi. právní pravidla nesmějí požadovat nesplnitelné;
- vii. právní pravidla by se neměla překotně měnit;
- viii. právní nejistota, tj. absence situace, kdy je nesoulad mezi vyhlášeným pravidlem a jeho skutečnou realizací.

L. Fuller se tak zaměřil především na otázky kvality právních norem a výsledků jejich aplikace, kdy obé je vyjádřením požadavku právní jistoty, a Stern spíše na fungování veřejné moci a lidská práva, kdy zároveň klade důraz na zákaz arbitrárnosti.

Obě definiční vyjádření středního pojetí právního státu legitimizují názor M. Tomoszeka, že rozšiřováním obou idejí dochází k jejich postupnému sblížování. Jak autor výstižně uvádí: *do každého z nich* (tj. jak do rule of law, tak do právního státu) *se přidávají zpravidla ty prvky, které v něm dříve chyběly, a naopak v druhém pojmu obsaženy byly. To mimochodem také poukazuje na vzájemné ovlivňování obou pojmů a*

¹⁵¹ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 29 - 38. ISBN 978-80-7502-116-8. TOMOSZEK,

¹⁵² FULLER, Lon L. *Morálka práva*. Praha: Oikoymenh, 2009, str. 39. ISBN 80-86005-65-8.

na existenci srovnávacího diskurzu, který dává podněty pro vzájemnou komparativní inspiraci.¹⁵³

5.3.7 Široké pojetí právního státu

Obecně akceptované středně široké pojetí právního státu a rule of law je dále rozšiřováno a vzniká tak pojetí široké, které M. Tomoszek chápe jako pravděpodobný směr budoucího vývoje obou myšlenkových souborů. Tom Bingham ve svém díle „*The Rule of Law*“ ilustruje širší pojetí vlády práva takto:¹⁵⁴

- i. právo musí být přístupné, srozumitelné, jasné a předvídatelné;
- ii. otázky práv a odpovědnosti mají být běžně rozhodovány použitím právního pravidla, a nikoliv na základě diskrece;
- iii. právo dopadá stejně na všechny, s výjimkou situací kdy objektivní odlišnosti vyžadují rozdílné zacházení;
- iv. veřejná moc musí být na všech úrovních vykonávána v dobré víře, spravedlivě, k dosažení cílů, kterými byla veřejná moc pověřena, bez překročení vymezených limitů této moci a nikoliv nerozumně;
- v. právo musí poskytovat adekvátní ochranu základním lidským právům;
- vi. musí existovat způsob řešení soukromých sporů vedených v dobré víře, jež strany nejsou schopny vyřešit samy, bez odrazujících nákladů nebo průtahů;
- vii. rozhodovací procesy poskytnuté státem musí být spravedlivé;
- viii. rule of law vyžaduje, aby stát plnil své závazky plynoucí z mezinárodního, stejně jako národního práva.

Binghamem nastíněné široké pojetí rule of law, resp. jeho jednotlivé teze jsou vyjádřeny poměrně obecně a dávají tak možnost k rozsáhlé interpretaci. V některých ohledech se poté příliš neliší od výše uvedené Fullerovy středně široké definice rule of law, někdy zase přinášejí nové principy jako např. nové aspekty limitace veřejné moci a dodržování závazků plynoucích z mezinárodního práva.¹⁵⁵

¹⁵³ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 29 - 38. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹⁵⁴ BINGHAM, Tom. *The rule of Law*. London: Penguin, 2011. str. 37 – 132. ISBN 9780141034539.

¹⁵⁵ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 29 - 38. ISBN 978-80-7502-116-8.

Široké pojetí právního státu věrně ilustruje definice podle V. Šimíčka:¹⁵⁶

- i. princip výhrady zákona;
- ii. státní moc je vázána úctou k právům a svobodám člověka;
- iii. princip zákonnosti;
- iv. zákaz působení újmy na právech pro uplatňování základních práv a svobod;
- v. dělba moci;
- vi. oddělenost politických stran od státu;
- vii. ústavně předepsaná tvorba zákonů;
- viii. hierarchie právních předpisů;
- ix. dodržování mezinárodních závazků;
- x. soudní kontrola ústavnosti a zákonnosti;
- xi. nezávislost soudů a soudců;
- xii. procesní záruky ochrany základních práv a svobod;
- xiii. rovnost před zákony a v řízení před orgány veřejné moci;
- xiv. legalita trestního práva;
- xv. zákaz retroaktivity;
- xvi. zákaz libovůle;
- xvii. zásada přiměřenosti působení práva a zásahů orgánů veřejné moci;
- xviii. požadavek právní jistoty, jasnosti, předvídatelnosti a určitosti práva.

M. Tomoszek upozorňuje na skutečnost, že Šimíčková definice obsahuje jak velmi obecné pojmy (např. zákaz libovůle, dělba moci či rovnost před zákony), tak také velmi konkrétní požadavky (např. odluka politických stran od státu, zákaz retroaktivity apod.). Tato definice ve své celistvosti zahrnuje především principy týkající se organizace státní moci a jejího výkonu, principy upravující charakteristiky práva a jeho uplatňování a také ochranu lidských práv.¹⁵⁷ Na zmíněné Šimíčkově definici je poté dobře vidět, jaký

¹⁵⁶ ŠIMÍČEK, Vojtěch, Jan FILIP, Pavel MOLEK, Lenka BAHÝLOVÁ, Milan PODHRÁZKÝ, Radovan SUCHÁNEK a Ladislav VYHNÁNEK. *Ústava České republiky - Komentář*. Praha: Linde Praha, 2010. str. 28 (Čl. 1 odst. 1 Ústavy). ISBN 978-80-7201-814-7.

¹⁵⁷ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 29 - 38. ISBN 978-80-7502-116-8.

vliv měla historická zkušenost s komunistickým režimem. Na mysli mám zejména požadavek oddělitelnosti politických stran od státu.

Jednotlivé teze širokého pojetí právního státu a rule of law dokazují to, co bylo o těchto dvou systémech řečeno v předchozích kapitolách, a sice že dochází k jejich vzájemné inspiraci a prolínání, oba systémy reagují na nové výzvy, které jsou v důsledku globalizace a růstu významu nadnárodních organizací pro obě právní kultury takřka totožné. Staré výzvy pak do obou systémů vtiskly svou stopu, jako poučení z dob minulých.

5.4 Shrnutí

Závěrem lze shrnout, že oba koncepty zabývající se vztahem práva a státu si jsou velmi podobné. Někteří autoři je dokonce považují za analogické.¹⁵⁸ Jak jsem již zmínil v úvodu, rozdílnost rule of law a právního státu lze spatřovat zejména v historických podmínkách a v závislosti na odlišném vnímání práva v prostředí angloamerické právní kultury a v prostředí kontinentálního práva. I tyto rozdíly jsou ovšem relativizovány, kdy v kontinentální právní kultuře roste význam judikatury soudů, který má kvaziprecedenční charakter.¹⁵⁹ Na druhé straně pak v prostředí common law roste význam právních předpisů. Rozdíly jsou stírány též v důsledku působení mezinárodního práva a v důsledku judikatury mezinárodních soudů (zejména Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku a Evropského soudního dvora). Přesto některá specifika zůstávají patrná, a to v závislosti na skutečnosti, že obecné principy právního státu vycházejí zejména z existence psané ústavy a principy rule of law zejména z přirozené spravedlnosti nalézané v soudních rozhodnutích.¹⁶⁰ Společným cílem konceptů rule of law a právního státu je omezení státní moci za účelem ochrany jednotlivce před všudypřítomnými zásahy ze strany státní moci tak, aby byla vyloučena arbitrárnost a nepředvídatelnost práva.¹⁶¹ Cíl obou konstrukcí je totožný, avšak nástroje k jeho dosažení mohou být odlišné.

Materiální a tedy hodnotové pojetí je v prostředí právního státu tolik akcentováno na základě historické zkušenosti s totalitními režimy. V rule of law tyto debaty probíhají více méně pouze v teoretické rovině. V rámci angloamerické právní kultury se totiž nikdy neobjevilo tak silné potlačování lidských práv (snad s výjimkou americké zkušenosti

¹⁵⁸ *Takovým autorem je např. Pavel Holländer, který je ale též toho názoru, že právní stát je pojmem širším; viz: HOLLÄNDER, Pavel. Základy všeobecné státovědy. 2., rozš. vyd., (Ve Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 1. vyd.). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, str. 349 - 350. ISBN 978-80-7380-178-6.*

¹⁵⁹ *Nejedná se o precedenty v tom smyslu, že by soudy právo tvořily, ale právo je jimi pouze dotvářeno, upřesňováno. Kvaziprecedenty působí silou své argumentace a autoritou orgánů, které je vydávají, tj. zejména vyšších soudů. Jiným případem je např. zasahování ústavního soudu jako negativního zákonodárce do právního řádu, které má normativní povahu.. Ústavní soud ale nemůže vytvořit novou právní úpravu, nýbrž svým výrokem pouze zruší protiústavní, resp. protizákonný právní předpis; GERLOCH, Aleš. Teorie práva: 6. aktualizované vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, str. 72. ISBN 978-7380-454-1.*

¹⁶⁰ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 36 – 37. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹⁶¹ Tamtéž, str. 36 - 37

s otrokářstvím a rasové segregace) a libovůle veřejné moci jako v prostředí kontinentální Evropy.¹⁶² Právní stát tak dostal praktickou možnost na „vlastní kůži“ poznat, jak funguje totalitní systém a jakým způsobem se chová totalitní moc, což vedlo ke snaze ukotvit takové institucionální záruky, že už se totéž nebude nikdy opakovat. Je však toto poučení a na jeho základě přijaté záruky dostatečné?

Dále tedy nebudu mezi rule of law a právním státem ze shora uvedených důvodů rozlišovat. Pro další výklad a pro spojení právního státu s demokracií je žádoucí pracovat se středně širokým (tj. širším, zmaterializovaným) pojetím právního státu, které nabízí řadu institucionální průniků právě s demokratickými teoriemi. Demokratický právní stát ale nelze jednoduše chápat jako výsledek součtu demokracie a právního státu. Důvody a další souvislosti vztahu mezi demokracií, právním státem a demokratickým právním státem podrobněji rozebírám v kapitolách, které budou záhy následovat.

¹⁶² Tamtéž, str. 36 - 37

6 Demokracie jako hrozba?

Stejně jako v případě právního státu může i demokracie, je-li chápána úzce, formalisticky a není-li obohacena o určité hodnoty, znamenat cestu k totalitě. Nicméně ani samotné hodnotové ideje nelze chápat definitivně a uniformně jako určité neměnné tabu oproštěné od interpretační různorodosti. Pak by se totiž jednalo o teror nikým neomezené většiny, jež ve jménu jediné správné hodnoty páchá bezpráví a potírá svobodu jedince. Mnohdy je též pod demokracií chápáno více, než by mělo být, čímž dochází k jejímu zneužívání a nadužívání.

6.1 Totalitní demokracie

Právní stát je ve vztahu k demokracii hodnotou, kterou demokracie ve své specifické původní podobě mít nemusí. Hovořím-li ovšem o demokracii liberální, jakožto normativním ideálu reálně existující západní demokracie (či chcete-li polyarchie), která je založena mimo jiné na zdůraznění individuální svobody jedince a omezenosti státní moci, nelze si ji bez právního státu vůbec představit. Demokracie naprosto zbavená liberálních hodnot včetně ideje o právním státu by byla totalitním režimem, kde by byl lid všemocný. Před tyranii většiny a absencí pluralismu názorů varoval ve své knize „*On Liberty*“ již J. S. Mill. Tyranie většiny se obával i jeho současník A. de Tocqueville, který upozorňoval na rizika související s přílišným důrazem na rovnost, která omezuje svobodu jedince. O obou autorech jsem pojednával v závěru kapitoly věnované liberalismu.

Totalitní podobě demokracie dal podle J. L. Talmona svým učením vzniknout J. J. Rousseau, když přišel s tzv. obecnou vůlí, které musí být podřízeno každé lidské individuum. Rousseauovu obecnou vůli podle J. L. Talmona symbolizuje objektivní existence přirozeného stavu bez ohledu na to, zda je či není člověkem vnímána. Takto je obecná vůle současně v nás i mimo nás. Člověk z tohoto důvodu není povolán, aby vyjadřoval své osobní zájmy. Je pouze tázán, zda něco je, nebo není v souladu s obecnou vůlí. Talmon upozorňuje, že podle Rousseaua musí být jedinec přiveden

k tomu, aby si zvolil svobodu (která je přirozeným stavem), a když to nejde jinak, musí k tomu být přinucen násilím.¹⁶³

Je zřejmé, že zásadní rozdíl mezi režimy liberální a totalitní demokracie nespočívá v tom, že první hodnotu svobody uznává a druhý ji popírá. Oba režimy kladou svobodu na první místo. Zatímco však liberální demokracie nachází podstatu svobody v absenci jakéhokoliv nátlaku, natož násilí, totalitní demokracie má za to, že svobody bude dosaženo jedině sledováním a uskutečněním absolutně platného kolektivního cíle s pomocí všech politických prostředků.

Totalitní demokracie odmítá pluralitu zájmů a s ní související konflikty. Rozdílný názor je totiž v rozporu s obecnou vůlí, která vede k objevení a realizaci přirozeného řádu. Člověk s vlastním názorem odlišným od obecné vůle je nesvobodný, protože se vlastně vzpírá tomu, co chce, vzpírá se všeobecné lidské přirozenosti a takový člověk musí být „napraven“. Za podstatu politiky není v totalitní demokracii považováno vyrovnávání různých zájmů a zohledňování odlišných názorů pomocí kompromisů. Politika v totalitní demokracii znamená ideologické prosazování jediné pravdy a kompromis je vyloučen, protože totalitní demokracie je založena na předpokladu, že v politice je obsažena jediná a úplná pravda. Tento směr nazval J. L. Talmon politickým mesianismem.¹⁶⁴

Klíčovou se stala teorie neomezené svrchovanosti lidu, kterou zdůrazňoval jeden z hlavních politiků francouzské revoluce E. J. Sieyès. Podle něj spravedlivý společenský řád vznikne tehdy, když se vůle lidu stane jediným zdrojem zákonů, který nahradí královskou moc i sílu tradice. Jakmile se národ ujme moci a shromáždí se, aby vyslovil svou vůli, všechny existující zákony a instituce musí být považovány za neplatné a neexistující.¹⁶⁵ Sieyès tedy zdůrazňoval absolutní diskontinuitu a potlačení tradic, jakožto plodů starého světa. Spolu s tím odmítl všechny dosavadní zákony a absolutní moc propůjčil lidu, kterému umožnil činit cokoliv.

¹⁶³ TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. 12. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, str. 48 - 58. ISBN 80-85850-19-2.

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 15 – 58

¹⁶⁵ Tamtéž, str. 75 – 82

Ze shora uvedeného vyplývá, že v principu obecné vůle, homogenity a absolutní rovnosti jsou skryty totalitní tendence, což naplno ukázala jakobínská diktatura. Totalitně demokratickým státem je stát, kde lid odmítá veškeré tradice a prosazuje absolutní diskontinuitu nejen práva, ale v podstatě všech pravidel, obyčejů a institucí ve jménu objevení a nastolení toho jediného, svobodného, uniformního světa. Takovou představu lze naplnit v podstatě jakoukoliv ideologií a ztotožnit jí s obecnou vůlí všech. Není tedy překvapením, že se shora uvedenou vizí totalitní „lidové demokracie“ později inspirovali zejména marxisté.

Jan Kysela k uvedenému tématu dodává, že hodnotou, ke které by měla demokracie (resp. lid rozdělený na ovládané a vládnoucí) vždy inklinovat, je svobodná vůle jedince, „*bez níž se demokratické mechanismy mohou stát prostředkem útlaku menšin i jednotlivců, případně mohou posloužit úplnému vyvrácení svobody nenásilným získáním politické moci nepřáteli svobody*“, a dále dodává, že „*samotný fakt, že lid něco chce, v tomto kontextu ještě neznamena, že to chtít smí, zasahuje-li do zapovězených hájemství individuální autonomie či menšinových práv.*“¹⁶⁶

¹⁶⁶ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: Úvod do ústavní teorie*. Praha: LEGES, 2014. str. 274 - 275. ISBN 978-80-502-022-2.

6.2 Friedrich August von Hayek

Ve vývoji pojetí demokracie znamenalo zásadní zlom nejen období francouzské revoluce, ale též období první poloviny 20. století. Hodnotovým ukotvením demokratického státu se zabýval již zmíněný liberál Ludwig von Mises, který kladl důraz na stabilitu právního řádu a zdůrazňoval nutnost elementárního konsenzu mezi vládnoucími a ovládanými. Vývojem společnosti, působením práva ve společnosti a hodnotovým rámcem demokracie a právního státu se zabýval též žák Ludwiga von Misesa, Friedrich August von Hayek (1899 – 1992).¹⁶⁷ Tento politický filozof a ekonom kritizoval poválečné „poblouznění demokracií“, kdy bylo demokratickými principy poměřováno prakticky vše, aniž by byla zdůrazňována podstata demokracie samotné.

Jádrem jeho úvah o právu je tzv. spontánní řád.¹⁶⁸ Spontánní sebetvorba řádu je podle F. A. Hayeka postupná a vede ke zdokonalování abstraktních pravidel. Tímto způsobem se podle F. A. Hayeka utvářela společnost, stát a jeho instituce a též právo samotné. Je to právě spontánní řád, který vytvořil právo, nikoliv zákonodárství. Právo podle Hayeka není dáno ani přirozeně, ať už od Boha či ze samé podstaty lidství a není tvořeno ani rozumem: „*Mysl pravidla ani tak nevytváří, jako spíše z pravidel jednání sestává, totiž z komplexu pravidel, která nebyla myslí vytvořena, která však začala jednání jednotlivců vést, protože jednání podle nich se ukázalo být prospěšnější než jednání konkurujících jednotlivců nebo skupin.*“ V této své tezi Hayek zdůrazňuje postupné a mimovolní učení se ze zkušeností, které není procesem uvažování ani sledováním nějakého konkrétního účelu. Je však na základě dosavadní zkušenosti prospěšné pro soužití a přežití společnosti. Vlastností pravidel chování obecně je to, že většinu z nich jednatel dodržuje, aniž jsou jednajícím osobě známa v artikulované (explicitní) formě, jen proto, že se to již dříve osvědčilo.¹⁶⁹ Zákony musí reflektovat

¹⁶⁷ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 73 – 77. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

¹⁶⁸ *Vývojovou cestu tohoto spontánního řádu podle Hayeka tvoří více či méně neuvědomělá adaptace určitých abstraktních pravidel zejména mravní povahy, které vyvěrají z tradic a umožňují pokojné soužití jedinců;* Tamtéž, str. 73 - 77

¹⁶⁹ HAYEK, F. A. *Právo, zákonodárství a svoboda: Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*. Praha 4: Prostor, 2011, str. 25 - 57. ISBN 978-80-7260-253-7.

pravidla, která jsou obecně uznávána ve společnosti, tj. musí být legitimní. Teprve na jejich základě lze vydávat příkazy a nařízení.

V této souvislosti Hayek zdůrazňuje roli tradice vlády zákona a zároveň podotýká, že stát nesmí vytvářet zákony, které nejsou v souladu se spontánním řádem rozvíjejícím individuální lidskou svobodu, kterou považuje za základní hodnotu spontánního řádu a obecného prospěchu. Takové zákony jsou nelegitimní.¹⁷⁰ Úkolem abstraktních pravidel je podle Hayeka zajistit, aby mohly být naplněny individuální předem neurčené cíle každého jednotlivce, nesmí naopak upravovat věci tak, aby byl předem určen konkrétní cíl, který má být dosažen, to by bylo v rozporu se spontánností řádu. Abstraktní pravidla působí jako nejvyšší hodnoty, protože slouží neznámým účelům a jejich úkolem je nebránit jednotlivcům v dosahování jejich individuálních cílů.¹⁷¹

Hayek si dobře uvědomuje, že demokracie není samospásným nástrojem, který sám od sebe zajistí lidskou svobodu a příznivé prostředí pro další rozvoj spontánního řádu. Upozorňuje také, že demokracii nelze zaměňovat s rovností, že ji nelze aplikovat na veškeré aspekty společenského života v tom smyslu, že je zapotřebí vždy zjišťovat většinu tam, kde to není potřeba, či kde to není vůbec žádoucí. Stejně tak upozorňuje, že i tam kde je demokracie žádoucí, není většina, která rozhoduje, neomezená. Za hlavní prostředky omezení Hayek považuje právní stát, resp. konstitucionalismus. Svévolemu výkonu moci má být účinně bráněno panstvím zákona, oddělením pravomocí, podřízením vlády zákonu, procedurálními pravidly soudu a též obecnými a dlouhodobými principy (hodnotami), jež schvaluje mínění lidu, kdy tyto principy omezují veškerou autoritu a slouží k zajištění osobní autonomie každého.

Rakouský liberál je též zastáncem tzv. třetího sektoru, kdy veřejný a soukromý sektor doplňuje o další sektor nezávislý na státu a plnící různé dobročinné, obecně prospěšné či charitativní úkoly. Dovolím si jej nazvat občanskou společností. Jeho existenci vyzdvihuje právě z toho důvodu, že omezuje vládní moc a některé obecně prospěšné záležitosti vykonává místo ní, o to však efektivněji a s entuziazmem sobě vlastním. Činnost občanské společnosti ve svém důsledku omezuje vládní monopol, který

¹⁷⁰ Tamtéž, str. 97 - 107

¹⁷¹ Tamtéž, str. 185 - 202

není žádoucí nejen pro svou neefektivnost, ale též z důvodu nebezpečí ingerence vládní moci do oblastí, kde by neměla být přítomna.¹⁷²

Přes veškerou dílčí kritiku demokracie (resp. jejího poválečného pojetí) Hayek míní, že není jiného systému, který by zajistil dohodu umožňující mírovou výměnu držitelů moci. Demokracie je pro něj především procedurou a metodou určování vládních rozhodnutí a jejím úkolem je mírové předání moci. Hayek tak považuje demokracii za „*ideál, za který stojí bojovat, co to jde, protože je naší jedinou ochranou proti tyranii.*“¹⁷³ Zároveň zdůrazňuje nezastupitelnou roli právního státu a svobodu jednotlivce, která má být stěžejní hodnotou demokratického právního státu. Hayeka tak lze považovat za obránce demokracii, který varuje nejen před jinými systémy vládnutí, ale též před její totalitní podobou.

¹⁷² Tamtéž, str. 419 - 422

¹⁷³ Tamtéž, str. 372 - 376

7 Vztah demokracie a právního státu

Dosavadní výklad o demokracii a právním státu představuje oba pojmy jako historicky a obsahově odlišné a samostatné, které se vzájemně ovlivňují, doplňují a někdy mezi nimi panuje napětí. Historicky je právní stát do značné míry spojen s liberalismem, který s demokracií ve své počáteční fázi vůbec nepočítal. Aténská demokracie zase neměla s právním státem mnoho společného, a to ani v jeho úzkém, formalistickém pojetí. Postupně ale dochází k jejich sepjetí, zejména v závislosti na historických zkušenostech a snaze se minulým omylům vyvarovat. S tím zároveň souvisí postupné rozšiřování toho, jak jsou oba pojmy chápány, přičemž ale nelze zapomínat na skutečné jádro a esenciální základy obou fenoménů, což je od sebe stále do jisté míry odděluje.

7.1 Rozdílnost cílů demokracie a právního státu

Uvedené vyplývá mimo jiné ze skutečnosti, že cíl, který v rámci fungování státu sleduje ten který fenomén, je a byl do jisté míry odlišný. M. Tomoszek s velkou mírou zobecnění za cíl demokracie označuje rovnost a její praktickou realizaci ve společnosti (rovnost aktivního a pasivního volebního práva, zákaz stavovských privilegií apod.), zatímco cílem právního státu je podle něj zajištění lidské důstojnosti. To ovšem neznamená, že by právní stát s rovností vůbec nepracoval. Naopak, i v něm se předpokládá, že právo bude příslušnými orgány státu aplikováno vůči všem stejně.¹⁷⁴ Demokracie i právní stát ideu rovnosti akcentují, avšak oba pojmy na ni nahlíží z rozdílného úhlu pohledu, totéž pak samozřejmě platí i pro hodnotu důstojnosti.

Fareed Zakaria v podobném duchu hovoří o ústavním liberalismu, který chrání autonomii jednotlivce a jeho důstojnost před útlakem, ať už je jeho příčinou stát nebo sama společnost. Ústavní liberalismus je liberální, protože akcentuje autonomii jednice a je ústavní, jelikož klade důraz na vládu zákona. Základním cílem ústavního liberalismu je moc omezit; cílem demokracie je moc koncentrovat a použít.¹⁷⁵

¹⁷⁴ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 45 – 55. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹⁷⁵ ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Akademia, 2012, str. 22 - 96. ISBN 978-80-200-2037-6.

K dosahování svých cílů využívají oba fenomény určité instrumenty. Ty se nezdá prolínají a nástroje jednoho systému dopomáhají k naplnění cíle druhého. Obzvláště patrné je to v případě, kdy hovoříme o právním státu i demokracii v jejich zmaterializovaných podobách.¹⁷⁶ Na tom nic nemění ani skutečnost, že některé dílčí cíle jedné či druhé ideje spolu nemají na první pohled mnoho společného, což lze dobře ilustrovat na jednom ze základních předpokladů demokratického režimu, kterým je proměnlivost výsledků voleb v čase, jež umožňuje pravidelnou obměnu vládnoucí většiny.¹⁷⁷ Naopak některé instrumenty jsou typické pro právní stát a s demokracií v jejím úzkém pojetí vůbec nesouvisejí. To platí např. pro zákaz retroaktivity právních předpisů, jasnost a srozumitelnost zákona apod.¹⁷⁸

Vrátím-li se k demokratickému požadavku na proměnlivost volebních výsledků, jistě si lze představit právní stát, ve kterém ke změnám volební většiny nedochází. Taková představa se nabízí právě v prostředí úzkého formalistického pojetí právního státu. Podstatně problematičtější by však bylo považovat za demokratický takový režim, kde vládne většinu dlouhodobě drží určitá politická strana, která pravidelně dosahuje absolutního volebního vítězství. Ačkoliv se automaticky nemusí jednat o nedemokratický režim, je velice nepravděpodobné, aby se v demokratické pluralitní společnosti mohla dlouhodobě udržet jedna strana u moci, bez použití určitých antidemokratických zásahů. Proměnlivost výsledků voleb, resp. její institucionální předpoklady, je tedy podstatným znakem demokratického režimu, nikoliv pak znakem úzkého pojetí právního státu.

K tomu, aby docházelo k pravidelným obměnám vládnoucí většiny, musí demokratické procesy splňovat jisté kvality, jakými jsou např. férové volby, čestná volební kampaň a především možnost, aby ve státě mohla politická opozice vůbec působit. Tyto kvality demokratického procesu zajišťují zejména zákonné a ústavní záruky, které poskytuje široce (materiálně) pojatý právní stát. Takovými zárukami jsou soudní ochrana základních práv a svobod jedince, včetně ochrany menšin, a zajištění

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 22 - 96

¹⁷⁷ DIAMOND, L. *Defining and Developing Democracy*. In: Dahl, R., Shapiro, I., Cheibub, J. A. (eds.) *The Democracy Sourcebook*. Cambridge: MIT Press, 2003, str. 35. In: <http://www.u.arizona.edu/~zshiple/pol437/docs/Diamond.pdf>

¹⁷⁸ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 45 - 55. ISBN 978-80-7502-116-8.

osobní svobody, princip legality, dělba moci apod. Soudní ochranu musejí poskytovat nezávislé a nestranné soudy a rozhodování soudů se musí opírat o základní principy práva na spravedlivý proces.¹⁷⁹ V tomto ohledu je podstatné poznamenat, že demokracie nemá s lidskými právy a svobodami pouze synergický efekt. Většina se může rozhodnout, že práva menšiny potlačí takovým způsobem, aby jí znemožnila stát se vládnoucí většinou. Taková praxe je v současné době ostatně běžná například v putinovském Rusku, kde je opozice fakticky znevýhodňována způsobem, že její reálné šance na úspěch ve volbách jsou mizivé. Lidská práva a demokracie sama tak musí být před zneužitím moci účinně chráněna, a to mimo jiné instituty platnými pro materiální právní stát.¹⁸⁰

Ani demokracie ovšem není bezbrannou proti pokusům o její zneužití a materiální právní stát nelze chápat jako jedinou záruku demokracie. V tomto ohledu sama demokracie nabízí principiální záruky pro zajištění férovosti voleb, kdy principy volebního práva představují souhrn závazných požadavků a podmínek, které mají zajistit jejich zákonný a demokratický průběh. V moderním demokratickém státě je tak obsah volebního práva obvykle spojován s principy všeobecnosti, rovnosti, přímosti a s tajným hlasováním.¹⁸¹

¹⁷⁹ *Právo na spravedlivý proces je definováno v čl. 38 Listiny a jeho jednotlivé principy upravuje Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (č. 209/1992 Sb.) ve svém článku 6 odst. 1 takto: „Každý má právo na to, aby jeho záležitost byla spravedlivě, veřejně a v přiměřené lhůtě projednána nezávislým a nestranným soudem zřízeným zákonem, který rozhodne o jeho občanských právech nebo závazcích nebo o oprávněnosti jakéhokoli trestního obvinění proti němu. Rozsudek musí být vyhlášen veřejně, avšak tisk a veřejnost mohou být vyloučeny buď po dobu celého nebo části procesu v zájmu mravnosti, veřejného pořádku nebo národní bezpečnosti v demokratické společnosti, nebo když to vyžadují zájmy nezletilých nebo ochrana soukromého života účastníků, anebo v rozsahu považovaném soudem za zcela nezbytný pokud by, vzhledem ke zvláštním okolnostem, veřejnost řízení mohla být na újmu zájmům spravedlnosti.“; Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.*

Dostupná z: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_CES.pdf

¹⁸⁰ Tamtéž, Tomoszek, str. 45 - 55

¹⁸¹ *Podstatou všeobecnosti je určení oprávněných osob a podmínek, za jakých mají právo volit, stejně jako určení podmínek, za nichž se mohou jednotlivci ucházet o zvolení ve volbách, přičemž by v moderní demokratické společnosti měla být případná omezení jen minimální. Rovné volební právo znamená, že všichni oprávnění voliči, u nichž neexistují žádné překážky pro výkon svého volebního práva, se voleb účastní za stejných podmínek, tj. mají stejná práva a povinnosti (např. hlas všech má stejnou váhu). Přímé volby znamenají, že voliči hlasují bezprostředně pro navržené kandidáty – takový princip v současné době převládá. A konečně tajné hlasování je jediný způsob, jakým volič může projevit svou vůli bez kontroly, nátlaku a případných následků.* PAVLÍČEK, Václav. *Ústavní právo a státověda*. 2. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2015. Student (Leges). str. 416 - 420. ISBN 978-80-7502-084-0.

7.2 Od jádra k hodnotovému pojetí demokracie

Podstatné je nyní nahlédnout na demokracii podobnou optikou, jakou jsem nahlížel na právní stát. Nejen právní stát, ale i demokracii lze chápat úzce a široce. Při pojednání o vztahu demokracie a právního státu, jak jsem již v úvodu této kapitoly nastínil, je klíčové, jak široce oba fenomény chápeme.

Vláda lidu, lidem a pro lid nebyla pro občana starověkých Atén totéž, co pro obyvatele velkého národního státu. Představy o jejím pojetí se v průběhu historie poměrně významně měnily. Demokracie byla po dlouhou dobu hodnocena spíše negativně. V tomto ohledu budiž příkladem Platón, který demokracii v podstatě opovrhoval a považoval ji za tyranii lůzy. Nyní je však demokracie chápána jako hodnota a priori pozitivní, jako jediná totiž umožňuje pokojné předání moci.¹⁸²

Negativní nazírání na demokracii je podle mého názoru způsobeno také tím, že demokracie v každé své vývojové fázi obsahovala určitý deficit, o čemž pojednávala podstatná část předchozího výkladu. V Řecku to byla především její exkluzivnost a otrokářský systém, kdy vládli pouze dospělí muži, kteří měli na politiku čas mimo jiné právě díky práci svých otroků, v Římě hrály klíčovou roli limity institucí přímé demokracie, italské republiky byly slabé a zkorumpované a polyarchie vznikající od 19. století jen velmi pozvolna naplňovaly požadavky a ideje zastupitelství, rovnosti a svobody jedince. Demokracie sama pak byla příčinou úspěchu nacistů v Německu či komunistů v Československu. Demokracie se stále vyvíjí a ani dnes není chápána jednotně, odkud kam tedy sahá?¹⁸³

¹⁸² KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: Úvod do ústavní teorie*. Praha: LEGES, 2014. str. 271 - 281. ISBN 978-80-502-022-2.

¹⁸³ Tamtéž, str. 271 - 278

7.2.1 Úzké – procedurální pojetí demokracie

Úzce chápe demokracii např. Schumpeter, pro kterého není demokracie hodnota sama o sobě, ale je metodou pro dosahování společenských cílů. Schumpeter staví vedle demokracie anarchii a mocenský monopol, přičemž demokratická je podle něj taková vláda, kde o moc soutěží více subjektů. Monopol a anarchie jsou podle něj nepřijatelné a proto není jiné možnosti, než jít cestou soutěže.¹⁸⁴ K. Popper ve své knize *Open Society and Its Enemies (1945)* byl zase toho názoru, že demokracie označuje proceduru, jak se zbavit špatných vládců rozumným způsobem.¹⁸⁵ Také Hayek upozorňuje, že demokracie je především způsob, jakým lze pokojně předat moc „nové“ většině. Tyto úzké procedurální definice lze podle mého názoru považovat za jádro demokracie.

Ačkoliv se nedomnívám, že moderní demokracii lze toliko zúžit na pouhou soutěž, kde vyhrává většina, jíž je pokojně předána moc, je třeba mít na paměti, že demokracie není ničím jiným více, než právě tímto.

7.2.2 Široké – hodnotové pojetí demokracie

Široce pojímal demokracii např. Toqueville. Pro Tocquevilla představovala demokracie stav společnosti vyznávající rovnost a svobodu, jež byla opozicí vůči společností aristokratickým. Masaryk považoval demokracii za diskusi a zdůrazňoval rovnost, kterou charakterizovalo určité partnerství a respekt člověka k člověku.¹⁸⁶ Demokracie byla pro oba myslitele určitou životní formou a stavem společnosti, nikoliv jen metodou.¹⁸⁷ Jedním z pojetí demokracie v její moderní široké podobě je tzv. participativní demokracie R. Dahla, která vidí demokracii jako povšechné společenské a politické uspořádání orientované na dosažení rovnosti.¹⁸⁸

¹⁸⁴ SCHUMPETER, Joseph A. a INTRODUCTION BY RICHARD SWEDBERG. *Capitalism, socialism, and democracy*. 5th ed. London: Taylor & Francis, 1976. 269 an. ISBN 0203202058.

¹⁸⁵ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítelé*. Přeložil Miloš CALDA. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994. Oikúmené. str. 114 an. ISBN 80-85241-53-6..; prostřednictvím SHARPIO, Ian a Jürgen HABERMAS, ZNOJ, Milan, ed. *Teorie demokracie dnes*. Praha: Filosofía, 2002. Morální a politická filosofie. str. 10 - 11 ISBN 8070071567.

¹⁸⁶ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: Úvod do ústavní teorie*. Praha: LEGES, 2014. str. 271 - 281. ISBN 978-80-502-022-2.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 271 - 278

¹⁸⁸ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 49. ISBN 978-80-7502-116-8.

Dahlově polyarchii jsem se podrobněji věnoval v dřívějších kapitolách mé práce a již dříve jsem uvedl, že jeho teorie je více produktem empirického nahlížení na demokracii, než jejím hodnotovým pojetím. V této kapitole bych ovšem rád zdůraznil její hodnotové hledisko, byť, jak jsem taktéž uvedl výše, cestu k polyarchii chápu též jako cestu k liberální demokracii a cestu ke konstitucionalismu. Pro názornou ilustraci obsahu širšího pojetí demokracie použiji koncept liberální demokracie, která názorně propojuje ideu demokracie, materiálního právního státu a konstitucionalismu.

Liberální demokracie je podle L. Diamonda definována následujícími prvky:¹⁸⁹

- i. stát a jeho rozhodnutí kontrolují v ústavní teorii i praxi volení představitelé lidu;
- ii. moc výkonná je omezena, v ústavní teorii i praxi, ostatními institucemi (zejména parlamentem a soudy);
- iii. výsledky voleb jsou proměnlivé, umožňují obměnu většiny, a každý, kdo respektuje základní ústavní principy, si může založit stranu a účastnit se voleb;
- iv. kulturní, etnické, náboženské nebo jiné menšiny (stejně jako historicky znevýhodněné většiny) mohou svobodně vyjadřovat své politické zájmy, používat svůj jazyk a praktikovat kulturu;
- v. mimo politické strany a volby mají občané množství jiných možností vyjádřit a reprezentovat své zájmy a hodnoty, včetně nezávislých sdružení, která mohou svobodně zakládat a vstupovat do nich;
- vi. existují alternativní zdroje informací, včetně nezávislých médií, k nimž mají občané svobodný přístup;
- vii. jednotlivcům je zajištěna svoboda myšlení, názoru, diskuze, projevu, sdružování, shromažďování a petiční právo;
- viii. občané jsou podle práva politicky rovní;
- ix. práva jednotlivce i skupin jsou efektivně chráněna nezávislým nediskriminačním soudnictvím, jehož rozhodnutí jsou dodržována a vymáhána ostatními složkami státní moci;
- x. principy právního státu chrání občany před neoprávněným zadržením, exilem, terorem, mučením a arbitrárním zasahováním státu i jiných mocenských skupin do jejich života.

¹⁸⁹ DIAMOND, L. *Defining and Developing Democracy*. In: Dahl, R., Shapiro, I., Cheibub, J. A. (eds.) *The Democracy Sourcebook*. Cambridge: MIT Press, 2003, str. 45 - 50. In: <http://www.u.arizona.edu/~zshiple/pol437/docs/Diamond.pdf>

Podle M. Tomoszeka vede těchto deset podmínek k jedenácté: že demokratický systém musí být založen na stabilní ústavě.¹⁹⁰ Takové pojetí demokracie tedy viditelně předpokládá existenci ústavy, jakožto nejvyššího zákona ve státě. Liberální demokracii si tedy nelze bez konstitucionalismu a bez institucí polyarchie vůbec představit.

7.2.3 *Shrnutí*

Z výše uvedeného je patrné, že systém liberální demokracie je vyjádřením vztahu mezi hodnotami materiálně pojaté demokracie a materiálně pojatého právního státu. Jak právní stát, tak i demokracii v jejich úzkém pojetí je zapotřebí opatřit dalšími účinnými instrumenty a hodnotami, které pomohou k jejich udržení. Všechny tyto ideje poskytují pro Schumpeterovu demokratickou soutěž potřebná pravidla a zabraňují jejímu zdeformování a zneužití.

Soutěživost je podle mého názoru přirozenou součástí podstaty lidského bytí a např. též ekonomika funguje nejlépe v podmínkách soutěže jednotlivých konkurentů. Proč by pak neměla být i ctnostná vláda vytvořena právě soupeřením různých politických zájmů? Neodmyslitelnou součástí každé soutěže jsou ale jasně daná pravidla, jinak se boj o moc zvrhne v násilí a nepokoje. Pravidla v anarchii chybí absolutně, dovolené je totiž úplně všechno. Monopol státní moci zase znemožňuje, aby se soupeření mohly účastnit jiné subjekty než jen vládnoucí většina nebo jednotlivec. Usiluje-li v prostředí monopolu státní moci osoba či skupina obyvatel odlišná od vládnoucí většiny o ovládnutí státu, nelze toho docílit jinak než krveprolitím.

Pokud opustím případy, kde je soutěž vyloučena úplně, je pro její fungování nežádoucí, když jsou pravidla porušována. Dodržování pravidel tak musí být zajištěno různými nástroji. Účinné instrumenty k ochraně demokracie poskytuje jak dělba moci, tak samotné hodnotové pojetí demokracie, tedy jakýsi demokratický étos, kdy je demokracie chápána jako diskuse, respekt jednoho k druhému či jako společnost založená na svobodě a rovnosti.

¹⁹⁰ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 49. ISBN 978-80-7502-116-8.

7.3 Demokratický právní stát a materiální ohnisko Ústavy

Definice materiálního pojetí demokracie a právního státu poskytuje ve světle dosavadního výkladu obraz, jakým se vyřešil konflikt mezi demokracií a právním státem. Z pohledu české Ústavy je výsledkem hodnota demokratického právního státu. Již výše jsem zmínil, že některé demokratické veličiny nemají s právním státem mnoho společného, zároveň však dochází v jejich zmaterializovaných podobách k situaci, kdy prvek jednoho systému umožňuje ve svém důsledku dosahování cíle druhého systému.¹⁹¹

Tzv. moc ustavující náleží v demokracii lidu jako suverénu, který legitimizuje ústavní řád a jedině on může vytvořit tzv. moc ustavenou, kterou tvoří orgány moci zákonodárné, výkonné a soudní. Lid jako suverén dodává těmto orgánům legitimitu. Součástí suverenity je pak nepochybně způsobilost se omezit. Na druhou stranu takové omezení trvá jen potud, pokud je chtěné. Podle J. Kysely ustavená moc hranice jistě má (definované zejména dělbou mocí a legalitou), ustavující moc si je může stanovit, není však nikdo, kdo by ji mohl přinutit je trvale respektovat.¹⁹² J. Filip v souvislosti s výše zmíněným upozorňuje, že lid sice je suverénní, nikoliv však absolutistický a jeho ústavní moc má hranice, která sama pro sebe uznala za nepřekročitelné.¹⁹³

Z tohoto důvodu, ústavy řídící se principy demokratického právního státu, přicházejí s konceptem nezměnitelného materiálního jádra ústavy, tj. s určením hodnot a principů, které jsou považovány za věčné. Nezměnitelná ustanovení mají nadústavní charakter, což znamená, že nemohou být měněna ani prostřednictvím ústavních zákonů, tedy prostřednictvím předpisů nejvyšší právní síly.¹⁹⁴ Ústavní soud ČR charakterizuje nezměnitelné jádro ústavy takto: *„konstitutivní principy demokratické společnosti v rámci této Ústavy jsou postaveny nad zákonodárnou kompetenci, a tím ultra vires Parlamentu. S těmito principy stojí a padá ústavní stát. Odstranění některého z těchto*

¹⁹¹ Tamtéž, str. 40 - 55

¹⁹² KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: Úvod do ústavní teorie*. Praha: LEGES, 2014. str. 152 - 163. ISBN 978-80-502-022-2.

¹⁹³ FILIP, Jan. *Ústavní právo*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. str. 199. ISBN 80-7239-036-8.

¹⁹⁴ SLÁDEČEK, Vladimír. *Ústava České republiky: komentář*. 2. vydání. V Praze: C. H. Beck, 2016. Beckova edice komentované zákony. 1320 s. ISBN 978-80-7400-590-9, komentář k čl. 9 Ústavy, str. 104 - 120

principů, provedené jakýmkoli, byť i většinovým anebo zcela jednomyslným rozhodnutím parlamentu, by nemohlo být interpretováno jinak, než jako odstranění tohoto ústavního státu jako takového.“¹⁹⁵

V Ústavě je Česká republika definována jako demokratický právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana¹⁹⁶ a materiální ohnisko je zde vyjádřeno obecně v ustanovení čl. 9 odst. 2 Ústavy, který hovoří takto: „*Změna podstatných náležitostí demokratického právního státu je nepřípustná.*“ Sám ústavodárce považoval za nevhodné konkretizovat, jaké náležitosti demokratického právního státu jsou podstatné a výklad ponechal jak na odborné veřejnosti, tak především na Ústavním soudu, jakožto soudním orgánem ochrany ústavnosti.¹⁹⁷

Takový krok sice může působit určité aplikační potíže, nicméně vytvoření interpretačního prostoru pro Ústavní soud je logické, neboť nelze dopředu předjímat, jakým vývojem společnost a též demokratický právní stát v budoucnu projdou.¹⁹⁸ K tomu O. Preuss dodává, že pokud má pojem právního státu fungovat jako korektiv demokratického rozhodování, nemůže být tento korektiv nastaven provždy stejně a absolutně, jinak by se i tento prostředek ochrany proti tyranii sám stal produktem tyranie (viz kapitola věnovaná totalitní demokracii).¹⁹⁹ To potvrzuje ostatně i M. Tomoszek, když ve své knize „*Podstatné náležitosti demokratického právního státu*“ zmiňuje W. Osiatyńského, jenž upozorňoval na skutečnost, že čím více toho zakotvíme do ústavy, o to více se zužuje prostor pro demokratickou debatu a hledání kompromisu.²⁰⁰ Naléhavost Osiatyńského teze je poté umocněna právě v souvislosti s existencí nezměnitelného jádra ústavy.

¹⁹⁵ Nález ústavního soudu ČR z dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93, č. 14/1994 Sb., N 1/1 SbNU 1, In: <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=26447&pos=4&cnt=5&typ=result>

¹⁹⁶ čl. 1 odst. 1 Ústavy

¹⁹⁷ čl. 83 Ústavy

¹⁹⁸ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 44 - 45. ISBN 978-80-7502-116-8.

¹⁹⁹ PREUSS, Ondřej. *Klauzule věčnosti: Je možné odstranit liberální demokracii?*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2015, str. 33 – 34. ISBN 978-80-7380-556-2.

²⁰⁰ OSIATYŃSKI, W. *Human Rights and Their Limits*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, str. 72 – 73, prostřednictvím TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 53. ISBN 978-80-7502-116-8.

V rámci českého ústavního práva jsou za nedotknutelné jádro Ústavy považovány zejména volby realizované na základě všeobecného, přímého a rovného volebního práva, pluralita politického systému, ochrana menšin, nezávislost soudů, územní samospráva nebo jednotlivá základní práva a svobody podle Listiny.²⁰¹ Sám Ústavní soud pak naznačuje obsah tohoto pojmu ve svém nálezu takto: „*Vůdčím principem je nepochybně zásada nezadatelných, nezcizitelných, nepromlčitelných a nezrušitelných základních lidských práv a svobod jednotlivců, rovných v důstojnosti a právech; k jejich ochraně je budován systém opírající se o zásady demokracie, svrchovanosti lidu, dělby moci, respektující zejména zmíněné materiální pojetí právního státu.*“²⁰² Nutno ovšem podotknout, že ani judikatura Ústavního soudu ani literatura nejsou za jedno, co lze pod ohnisko Ústavy podřadit a co už jde nad jeho rámec.²⁰³

V České republice se do role aktivního ochraňovatele materiálního jádra Ústavy pasoval Ústavní soud, a to v poněkud kontroverzním nálezu, kdy pro rozpor s materiálním jádrem Ústavy zrušil ústavní zákon, což bylo do té doby považováno za nepřijatelné. Dokonce sám Ústavní soud do zmíněného nálezu zastával stanovisko, že ústavní zákony může pouze interpretovat, nikoliv rušit.²⁰⁴ Obavy z přílišného aktivismu nikým nevolené instituce jsou na místě. Zároveň ale podotýkám a tážu se, kdo jiný by měl chránit nezměnitelné jádro ústavy, než právě instituce ústavního soudu.

²⁰¹ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 3. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015. str. 34. ISBN 978-80-7380-564-7.

²⁰² Nález ústavního soudu ČR ze dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93, č. 14/1994 Sb., N 1/1 SbNU 1, In: <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=26447&pos=4&cnt=5&typ=result> (č. 446/2008 Sb., kauza Lisabon I)

²⁰³ V této souvislosti lze zmínit, že Ústavní soud ve svém nálezu Pl. ÚS 19/93 uvádí jako nezpochybnitelnou součást materiálního jádra Ústavy svrchovanost lidu a principy obsažené v čl. 5, 6 Úst a v čl. 23 Listiny, dále hovoří o několika člancích I. hlavy Ústavy a I. a V. hlavy Listiny. V nálezu Pl. ÚS 42/2000 zařazuje ÚS i principy volebního práva. Autoři Hendrych a Svoboda považovali v knize z 90. let za nezměnitelná ustanovení čl. 1 odst. 1, čl. 5 a 6 Úst (1997, s. 10), autoři Pavlíček, Hřebejk k nim přidali suverenitu lidu – tedy čl. 2 odst. 1 a čl. 23 Listiny (1998, s. 76); viz SLÁDEČEK, Vladimír. *Ústava České republiky: komentář*. 2. vydání. V Praze: C. H. Beck, 2016. Beckova edice komentované zákony. 1320 s. ISBN 978-80-7400-590-9, komentář k čl. 9 Ústavy, str. 104 - 120

²⁰⁴ V nálezu Ústavního soudu ze dne 10. 9. 2009, sp. zn. Pl. ÚS 27/09, ÚS došel k závěru, že zkrácením volebního období Poslanecké sněmovny byla porušena některá ustanovení Ústavy a byl narušen i čl. 9 odst. 2. Jednalo se podle ÚS o porušení: „čl. 9 odst. 1, čl. 21 odst. 2 Listiny (pravidelná volební období komor) ve spojení s čl. 16 odst. 1 (volební období Poslanecké sněmovny) Ústavy a čl. 1 odst. 1 Ústavy v intenzitě zakládající zásah do čl. 9 odst. 2 Ústavy“. Z toho tedy vyplývá, že změna těchto ustanovení (v tomto konkrétním případě ve skutečnosti nepřímá novelizace některých ustanovení Ústavy jednorázovým zákonem) je podle Ústavního soudu porušením čl. 9 odst. 2. Zda bude čl. 9 odst. 2 Ústavy dotčen, kontroluje tedy podle citovaného nálezu Ústavní soud; viz SLÁDEČEK, Vladimír. *Ústava České republiky: komentář*. 2. vydání. V Praze: C. H. Beck, 2016. Beckova edice komentované zákony. 1320 s. ISBN 978-80-7400-590-9, komentář k čl. 9 Ústavy, str. 104 - 120

7.4 Jaký je vztah demokracie a právního státu?

V úvodu jsem zmínil, že některé prvky jsou typické jak pro právní stát, tak pro demokracii. Za všechny lze jmenovat principy dělby moci a suverenity lidu, které jsou přítomny v demokratických teoriích i v teoriích o právním státě.²⁰⁵ A konečně některé principy právního státu demokracii vlastně omezují tím, že stanovují její limity, resp. limity suverenity lidu a principu, kde rozhoduje většina, což lze ilustrovat na klauzuli věčnosti. Tyto nezměnitelné části ústav, které zahrnují mimo jiné též přirozená lidská práva a svobody a nad nimiž bdí ústavní soudy, představují mimo další instituty (jakými jsou např. rušení antisystémových stran) pojistku proti degeneraci demokratické moci v tyranii.²⁰⁶ Jak klauzuli věčnosti, tak samotným lidským právům nelze upřít demokratický základ, jelikož i na jejich podobě se musel ústavodárný suverén, tj. lid shodnout. Dále toho ovšem s demokracií nemají mnoho společného.²⁰⁷

Je možné shrnout, že principy demokratického právního státu lze v podstatě chápat nejen jako soubor nástrojů určených pro zajištění lidské důstojnosti, ale i jako soubor instrumentů sloužící k ochraně menšin, čímž jsou institucionálně zakotveny předpoklady pro demokratickou rovnost ve společnosti. Naplňováním principů široce chápaného právního státu tak současně dochází k naplňování demokratické rovnosti a k naplňování lidské důstojnosti. Ostatně lze vůbec lidskou důstojnost oddělit od požadavku rovnosti? Domnívám se, že nikoliv.

Demokratický právní stát je tedy svébytným konceptem založeným na principech materiálního právního státu a principech široce chápané demokracie. Demokratický právní stát ale v žádném případě není tvořen prostým souhrnem jednotlivých principů obou uvedených jevů. Tyto principy se navzájem omezují a doplňují, a to tak, aby byla zaručena svoboda, rovnost a důstojnost člověka a účinně ochráněna demokratická soutěž ve státě.

²⁰⁵ SLÁDEČEK, Vladimír. *Ústava České republiky: komentář*. 2. vydání. V Praze: C. H. Beck, 2016. Beckova edice komentované zákony. 1320 s. ISBN 978-80-7400-590-9, komentář k čl. 9 Ústavy, str. 104 - 120

²⁰⁶ *Souhrn těchto (a mnoha dalších) opatření je v odborné literatuře nazýván jako: „koncept bránící se demokracie“.*

²⁰⁷ PŘIBÁŇ, Jiří, Pavel HOLLÄNDER a et al. *Právo a dobro v ústavní demokracii: Polemické a kritické úvahy*. 21. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), str. 132 – 135. ISBN 978-80-7419-045-2.

M. Tomoszek uzavírá úvahy o vztahu mezi demokracií a právním státem tak, že: „se jedná o dva samostatné pojmy s odlišným obsahem, které se do určité míry překrývají, ovšem mohou se dostat i do střetu. Z hlediska jejich role v ústavním systému demokracie a právní stát sledují odlišné cíle.“ K tomu dále dodává, že je vhodnější v důsledku výše uvedeného: „pojem demokratický právní stát chápat, jako specifické pojetí právního státu, které zahrnuje i některé demokratické principy, než jako pouhý souhrn principů demokracie a právního státu“.²⁰⁸

S první tezí bezesbytku souhlasím, což je zřejmé z předchozího výkladu. Avšak druhá Tomoszekova teze, a sice že demokratický právní stát je specifické pojetí právního státu, které zahrnuje i některé demokratické principy, není podle mého názoru zcela přesná. Byť absolutně souhlasím s dovětkem, že demokratický právní stát není pouhým souhrnem demokracie a právního státu.

Demokratický právní stát podle mého soudu nově definoval vztah demokracie a právního státu tak, že v sobě snoubí jejich jednotlivé principy, které se navzájem omezují, vyvažují a doplňují, a to takovým způsobem, že tam kde by neomezené suverénní rozhodování lidu mohlo jak demokratickému, tak právnímu státu škodit, stanovuje tento koncept limity. Limity suverénního rozhodování lidu, které představují jednotlivé zásady právního státu, ale musejí být určeny pečlivě a uvážlivě s ohledem na specifika každého případu. Instrukce, které je aplikují, musí mít vždy na paměti, že cílem takových limitů je ochrana demokratického právního státu, nikoliv omezení demokracie jako takové. Nesmějí být tedy zneužívány k jiným účelům, než ke kterým byly vytvořeny.

V této souvislosti je zapotřebí uvést, že též demokracie musí být někdy upřednostňována na úkor právního státu. Jako příklad lze uvést náleze Ústavního soudu, který se zabýval zvolením kandidáta J. Nádvořníka senátorem.²⁰⁹ Nejvyšší správní soud ČR zde konstatoval, že J. Nádvořník nebyl platně zvolen z důvodu porušení volebního zákona tím, že o ostatních kandidátech zveřejňoval radničním tiskem nepravdivé informace. Ústavní soud sice přisvědčil tomu, že J. Nádvořník porušil volební zákon,

²⁰⁸ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 45. ISBN 978-80-7502-116-8.

²⁰⁹ Nález Ústavního soudu ČR ze dne 26. ledna 2015, sp. zn. Pl. ÚS 73/04, č. 140/2005 Sb., N 17/36, SbNU 185, In: <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=80&pos=2&cnt=5&typ=result>

neshledal ale takovou intenzitu protizákonnosti, která by výrazně zpochybňovala zvolení J. Nádvorníka senátorem.²¹⁰

Z těchto důvodů se tedy domnívám, že demokratický právní stát není jen vyšší úrovní právního státu, který doplňují některé prvky demokracie, nýbrž jeho principy definují novou kvalitu státního zřízení, která je založena na demokracii, právním státě a jejich vzájemném působení. Takové chápání demokratického právního státu podle mého mínění potvrzuje i ústavodárce, když definuje Českou republiku jako „*svrchovaný, jednotný a demokratický právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana.*“²¹¹ Pojmy demokracie a právního státu tedy Ústava neodděluje, ale chápe je jako celek, z čehož vyplývají výše zmíněné konsekvence.

²¹⁰ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 3. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015. str. 44 - 45. ISBN 978-80-7380-564-7.

²¹¹ čl. 1 odst. 1. Ústavy

8 Moderní liberální demokracie a její další předpoklady

Liberální demokracie a její stěžejní hodnoty do značné míry představují politické vyjádření hodnot typických pro demokratický právní stát. Ústřední hodnotou liberální demokracie i právního státu je především limitovaná a kontrolovatelná moc, kdy je vládní moc omezená tradicí vlády zákona a hodnotami v něm obsažených, které jsou upraveny v ústavě státu, přičemž optimální vztah mezi jednotlivými složkami moci musí být takový, aby ani jedna z nich nebyla naprostým suverénem.²¹²

Institucionální záruky demokracie a jejich překryv s ústavně zakotvenými principy materiálního právního státu jsou sice pro vznik a udržení moderního demokratického systému klíčové, samy o sobě ovšem nestačí.²¹³

8.1 Občanská společnost a socioekonomické předpoklady pro vznik a udržení moderní liberální demokracie

Neméně důležitými podmínkami jsou fungující občanská společnost, politická kultura založená na demokratických hodnotách a všeobecný demokratický étos v daném státě, kdy jeho politické elity dávají najevo oddanost demokratickým hodnotám.²¹⁴ O občanské společnosti hovořili také Tocqueville, Burke, Hayek a další významní autoři.

Velmi často je od sametové revoluce pojem občanské společnosti artikulován též v prostředí české politické teorie a praxe. Za zmínku stojí termín „*nepolitická politika*“ Václava Havla. Nepolitická politika je v Havlovo pojetí omezením tzv. „*politiky politické*“, tj. mocenské a stranické. Jinými slovy nepolitická politika neusiluje o moc ve státě a není s ním takto spjata. Petr Píthart definoval občanskou společnost, do níž zahrnul též Havlovu nepolitickou politiku, jako společnost (ve smyslu

²¹² HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, str. 76 - 77. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

²¹³ TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 46 - 47. ISBN 978-80-7502-116-8.

²¹⁴ HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: Demokratizace na konci 20. století*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, str. 39 - 41. ISBN 978-80-7325-156-7.

organizované spleti institucí jako jsou církve, odbory, spolky, iniciativy, nadace apod. a společensky aktivních občanů) odlišnou a oddělenou od státu. Otevřená a rozvinutá občanská společnost podle P. Pitharta brání státu v rozšiřování moci a tím napomáhá k udržení pluralismu a demokratického právního státu.²¹⁵

Podstatné jsou též další socioekonomické podmínky, jakými jsou existence organizované střední třídy, dostatečně vysoká životní úroveň obyvatel státu a vysoká úroveň modernizace státních a dalších institucí a systémů (např. moderní infrastruktura, vysoká úroveň vzdělávání, zdravotnictví a dalších služeb). Všechny tyto faktory jsou nezbytné k udržení demokracie ve světě. Jedním z autorů, který se danému tématu ve své knize „*Budoucnost svobody*“ věnuje, je populární americký politolog indického původu Fareed Zakaria, který navazuje na politickou studii politologů A. Przeworského a F. Limongiho, kteří se zabývali ekonomickým stavem všech států světa v období od roku 1950 do roku 1990 a jeho vlivu na demokratizační procesy v těchto státech.

Ve své studii oba autoři spočítali, že v každé demokratické zemi, v níž příjem na obyvatele nedosahoval ani 1500 dolarů ročně (měřeno kupní silou dolaru z roku 2000), měl režim průměrnou životnost osm let. Pokud se průměrný příjem pohyboval mezi 1500 – 3000 dolary, přežívaly demokracie v průměru už osmnáct let. Při příjmu nad 6000 dolarů na obyvatele už byly demokratické vlády vysoce odolné (šance že by mohly padnout je 1:500). A konečně v zemi, kde je průměrný příjem vyšší, než 9000 dolarů ročně, je demokracie v podstatě nesmrtelná. F. Zakaria na základě této studie konstatuje, že pokud se o přechod k demokracii pokusí země s hrubým domácím produktem mezi 3000 a 6000 dolary na obyvatele, bude s velkou pravděpodobností úspěšná a udrží se.²¹⁶

Zakaria dále upozorňuje, že klíčovou roli hraje též kultura, přičemž liberální demokracie je režimem, kterému se nejvíce daří v prostředí západní euro-atlantické civilizace, kde je dlouhodobě kladen důraz na svobodu jedince. Zásadní vliv v tomto ohledu přisuzuje antické tradici, katolicismu (kdy papež omezoval moc panovníka),

²¹⁵ KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. str. 200 – 207. ISBN 80-7066-309-X.

²¹⁶ PRZEWORSKI, A. LIMONGI, F. „*Modernization, Theories and Facts*“, *World Politics*, str. 49, č. 2, leden 1997, prostřednictvím ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Akademia, 2012, str. 67 - 71. ISBN 978-80-200-2037-6.,

protestantismu, osvícenství a také kapitalismu. Nutno však upozornit, že ani to neplatí absolutně. Toho si je vědom také zmíněný politolog, když upozorňuje na existenci liberálně-demokratických režimů Japonska a Jižní Koreje. V Jižní Koreji pak úspěšnost demokratické transformace zajistily ekonomické reformy provedené vládou, která neměla s liberální demokracií mnoho společného. F. Zakaria v souvislosti s tím podotýká, že taková cesta se čím dál tím častěji jeví jako účinná, tzn., že nejprve je vhodné provést ekonomické reformy (a zvýšit tak roční příjem obyvatel na požadovanou výši) a až poté reformy demokratické.²¹⁷

²¹⁷ ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Akademia, 2012, str. 31 - 57. ISBN 978-80-200-2037-6.

8.2 Demokratický vývoj od konce druhé světové války do přelomu tisíciletí a vize budoucího vývoje z přelomu tisíciletí

Vrátím se nyní krátce k R. Dahlovi, abych velmi stručně popsal vývoj demokracie v nadepsaném období. Připomínám, že R. Dahl ve své knize „*Demokracie a její kritici*“ hovořil o obdobích růstu polyarchií, které doprovázely poklesy jejich počtu. První takové období R. Dahl datuje mezi lety 1776 a 1930 a souvisejícímu výkladu jsem se věnoval v kapitole čtvrté. Druhé období, které R. Dahl datuje mezi lety 1950 a 1959, bylo ovlivněno dekolonizací velké části světa (zejména Afriky a Asie). Po chvíli se ovšem většina nových dekolonizovaných zemí znovu mění v diktatury. K demokratickému úpadku tendují zejména mladé a nedokonalé polyarchie se špatnými socioekonomickými vyhlídkami.²¹⁸ V posledním období růstu polyarchií, tj. v 80. letech 20. století, dochází ke znovunastolení polyarchie v zemích Latinské Ameriky a zároveň ke zhroucení východního bloku.²¹⁹

Dva rozdílné a svým způsobem extrémní pohledy na budoucí vývoj stavu demokracie ve světě nabídli na přelomu tisíciletí Francis Fukuyama a Samuel P. Huntington. První z nich v návaznosti na pád komunistických režimů predikoval konec světových dějin, kdy demokratické hodnoty ve společnosti definitivně zvítězily a demokracie se postupně rozšíří po celé planetě.²²⁰ Druhý přišel s kritikou této vize a předpověděl tzv. střet civilizací.

Na podzim roku 1989 Francis Fukuyama v časopise *The National Interest* publikoval esej *Konec dějin*. V něm uvedl, že ve světě definitivně vyhrál systém liberálně demokratických hodnot, založený na tržním hospodářství a lidských právech.²²¹ Své myšlenky F. Fukuyama později rozvinul v knize „*Konec dějin a poslední člověk*“.

²¹⁸ DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 195 - 221. ISBN 80-85605-81-3

²¹⁹ *Je však zapotřebí upřesnit, že autor ve své knize pád železné opony nereflektuje, jelikož jeho kniha vyšla dříve, než došlo k revolucím v zemích bývalého východního bloku*; DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 195 - 221. ISBN 80-85605-81-3

²²⁰ SEN, Amartya Kumar. *Democracy as a universal value*. *Journal of democracy*, 1999, [online]. 1999, [cit. 2017-08-13]. 10.3: str. 3-17. Dostupné z: <http://homes.ieu.edu.tr/~ibagdadi/INT230/Amartya%20Sen%20-%20Democracy%20as%20a%20Universal%20Value.pdf>

²²¹ FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002. ISBN 80-86182-27-4.

Ve svém díle, inspirován Hegelovou dialektikou,²²² autor odmítl cykličnost dějin a naopak zdůraznil, že lidské dějiny nevyhnutelně směřují ke svému konci. Za primární hybnou sílu lidských dějin označuje lidskou touhu po uznání, která jedince nutí bojovat za svá práva a svobody.²²³ Kritika tohoto optimistického pohledu na budoucnost na sebe nenechala dlouho čekat. F. Fukuyamovi byl vyčítán zejména jeho zjednodušený pohled na světový řád hodnocený optikou „dobra“, které symbolizuje homogenní systém liberální demokracie a tržního hospodářství, a „zla“, které symbolizují ostatní nedemokratické režimy. Uvedené Fukuyamovo přesvědčení, že liberální demokracie a tržní hospodářství je tím jediným správným uspořádáním celého světa např. označil sociolog R. Dahrendorf za šíření jediné pravdy.²²⁴

Oproti tomu Samuel Huntington (1927 – 2008) v roce 1993 publikoval v časopise *Foreign Affairs* článek „*Střet civilizací*“, který později rozpracoval do knihy „*Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*“. S. Huntington zaujal zcela opačný postoj než F. Fukuyama a předpověděl boj různých civilizací ve světě, přičemž autor chápe civilizaci jako jakousi „kulturu ve velkém“, která je spojena zejména společným náboženstvím či jinak, např. jazykem, společnou historií nebo národnostní příslušností.²²⁵ Podle Huntingtona tedy nedochází v souvislosti s tzv. westernizací světa²²⁶ k formování univerzální světové, liberálně-demokratické civilizace. Současně upozorňuje a dále předpovídá slábnutí vlivu západní civilizace. Vyústění takové situace vede podle Huntingtona ke zmíněnému střetu uvedených civilizačních okruhů. I tato vize byla záhy podrobena silné kritice ze strany odborné veřejnosti.

²²² Hegelova dialektika předpokládala, že smysl historie spočívá v příchodu svobody, viz KREJČÍ, František. *Hegelova filozofie dějin*. Praha: Volná myšlenka, 1933, str. 45 – 46.

²²³ FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002. str. 166. ISBN 80-86182-27-4.

²²⁴ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1. vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, 334 – 346. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

²²⁵ S. Huntington rozdělil civilizace do následujících skupin: (i) civilizace čínská, (ii) civilizace japonská, (iii) civilizace hinduistická, (iv) civilizace islámská, (v) civilizace pravoslavná, (vi) civilizace západní a (vii) civilizace latinsko americká; vše viz HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. Přeložil Ladislav NAGY. Praha: Rybka, 2001. str. 27 – 36. ISBN 80-86182-49-5.

²²⁶ Huntington westernizací rozumí proces, který je spjat s charakteristikou západní civilizace a s hodnotami, na kterých je postavena, jimiž jsou např. antické dědictví, katolicismus a protestantismus, oddělení světské moci od duchovní, vláda práva, zastupitelská demokracie, společenský pluralismus a individualismus; viz Huntington. Tamtéž, str. 50 – 72.

Autorovi bylo vyčítáno značné zjednodušení a účelové chápání světa, které má za následek vytvoření umělých, zdánlivě homogenních civilizací, které jsou jednou založeny na společném náboženství, později na společné historii či jazyku.

Ač byly obě zmíněné teorie o budoucnosti demokracie ve světě podrobeny poměrně silné kritice, nabídly zajímavé (a téměř ve všech ohledech rozdílné) pohledy na budoucí vývoj liberální demokracie.

Také R. Dahl ve svém díle predikuje budoucí vývoj polyarchií, byť poněkud střízlivějším pohledem, než předchozí dva autoři. Dahl nabízí vizi, ve které budou jednotlivé země na okraji kolísat mezi polyarchií a nedemokratickými režimy, resp. v některých zemích dojde k upevnění polyarchie a v jiných dojde k jejímu odmítnutí.²²⁷ To se pak bude dít mimo jiné také v důsledku socioekonomických podmínek, které v jednotlivých demokratizujících se státech panují. Autor zároveň předesílá možnou strukturální změnu demokracie jako takové, která by podle něj mohla znamenat třetí demokratickou transformaci. Pro období končícího 20. století je totiž charakteristické, že hranice států jsou mnohem menší než hranice rozhodnutí, která významně ovlivňují základní zájmy jejich občanů. Sice již od pradávna byla úplná svrchovanost, ať už městského či národního státu, do značné míry spíše teoretickou konstrukcí. S rostoucí vlnou globalizace čím dál více dochází k přijímání zásadních rozhodnutí na nadnárodní úrovni, přičemž občané národních států mají pramalý vliv na jejich přijímání. Uvedený demokratický deficit by mohl směřovat k třetí demokratické transformaci, která postupně vytvoří polyarchii nadnárodního rozměru. Nicméně Dahl se k takovému vývoji staví poměrně skepticky. Svůj postoj vysvětluje slabým spojením mezi lidem a nadnárodními celky a absencí rozvinutých nadnárodních demokratických institucí. Jako výjimku z tohoto pravidla poté zmiňuje Evropská společenství (dnešní Evropská unie), která podle něj tento tzv. gen nadnárodního růstu obsahují a v nichž jsou již znatelné obrysy vznikajících demokratických institucí. Nelze tedy tvrdit, že by třetí demokratickou transformaci v této podobě zavrhl úplně.²²⁸

²²⁷ DAHL, Robert A. Demokracie a její kritici. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, str. 283 - 309. ISBN 80-85605-81-3

²²⁸ Tamtéž, str. 283 - 309

8.3 Demokratická současnost

Demokratizace světa tedy pokračuje, a to především v duchu Dahlových představ o kolísání počtu polyarchií. Ani Fukuyamova ani Huntingtonova vize se nenaplnily, byť především s Huntingtonovým střetem civilizací lze najít určité paralely (za zmínku stojí např. teroristické útoky z 11. září 2001 a následné vojenské tažení „západní civilizace“ proti Afghánistánu a Iráku, tzn. proti „islámské civilizaci“). Z tohoto důvodu se vize střetu civilizací těší mezi politickou a laickou veřejností velké oblibě, přestože světové dění značně zjednodušuje a lze mít také důvodně za to, že Huntington reagoval na společenskou poptávku své doby, kdy v USA panovala po konci bipolárního světa určitá nejistota, ohledně jeho budoucího vývoje.²²⁹

Pro období od přelomu tisíciletí platí (ostatně stejně jako pro dřívější období), že dojde-li k poměrně úspěšnému nastolení demokracie, nezřídka takový demokratický režim směřuje zpět do chaosu nebo se změní v nedemokratický. Takovým příkladem budiž např. Irák, kde v důsledku americké invaze z roku 2003 s podporou vojsk zemí NATO došlo k pokusu o nastolení demokracie, která se však záhy po odchodu amerických vojsk v roce 2011 postupně zhroutila a zemi z velké části ovládla organizace tzv. Islámského státu. Totéž lze ilustrovat v souvislosti se zeměmi, kde proběhly revoluce tzv. „Arabského jara“, tj. období, kdy podstatnou část arabského světa zachvátila vlna protestů a revolucí proti autokratickým vládcům. Naprostou většinu zemí Arabského jara, přes počáteční tendence směřující k nastolení demokratického režimu, rychle ovládl chaos a sektářské násilí nebo se zde udržela u moci dosavadní autokratická vláda.²³⁰

Odlisný problém potkal Rusko (a ostatně i další státy bývalého Sovětského svazu – vyjma tří států Pobaltí), které se po počáteční krátké snaze o demokratizaci rozhodlo tuto cestu opustit a vydalo se zpět k silnému autokratickému státu, jehož charakter je ovšem velmi odlišný od dřívějšího komunistického, totalitního režimu Sovětského svazu.

²²⁹ HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, 336 – 347. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.

²³⁰ *Problematicke se např. věnuje Rainer Hermann - islamolog a dlouholetý korespondent deníku Frankfurter Allgemeine Zeitung z Blízkého východu, a to ve své knize „Konečná stanice Islámský stát?“*: HERMANN, Rainer T. *Konečná stanice - Islámský stát?: selhání státu a náboženská válka v arabském světě*. Praha: Academia, 2016. XXI. století. ISBN 978-80-200-2607-1.

Přesto ale Rusko i za vlády V. Putina zůstává v jistém smyslu demokratické, leč nesvobodné. V podstatě totéž platí pro další země Latinské Ameriky jako je např. Venezuela, Peru a další bývalé sovětské republiky např. Bělorusko nebo Kazachstán. Ve všech uvedených státech se čím dál více prosazuje lidem volený, avšak autokratický a všemocný prezident, který živením nacionalismu a potíráním opozice upevňuje svou moc. Takový systém, kde jsou sice dodržovány některé základní předpoklady důležité pro demokracii a v nichž zároveň panuje nesvoboda, nazývá F. Zakaria neliberálními demokraciemi.²³¹

Byť je neliberálně demokratická praxe typická zejména pro ekonomicky méně vyspělé země, též Maďarsko a nově i Polsko přijímá opatření, která omezují politickou soutěž a ohrožují demokratický právní stát. M. Tomoszek v souvislosti s Ruskem a částečně též v souvislosti s Maďarskem upozorňuje, že režim se může stát nedemokratickým též v důsledku opatření, která sama o sobě nejsou protidemokratická, avšak ve svém souhrnu vytvoří systém, který demokracii významně omezuje.²³² V tomto ohledu tedy čekají demokracii a právní stát nové výzvy.

Přesto je ale tvrzení F. Zakarii, že demokracie vítězí oprávněné, a to nejen proto, že se jí zaštiťují i její nepřátelé, kteří vynakládají nemalé finanční prostředky a úsilí na zajištění všeobecných voleb (o jejichž svobodě lze však s úspěchem pochybovat). V roce 1900 neexistoval v žádné zemi politický režim, který bychom mohli dnes označit za demokratický, a žádná vláda nevzešla z voleb, jichž by se mohli zúčastnit všichni dospělí občané. V současnosti je to pravidlem ve 118 zemích, což je 62 % všech zemí světa.²³³

²³¹ ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Akademia, 2012, str. 85 - 96. ISBN 978-80-200-2037-6

²³² TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, str. 51 - 52. ISBN 978-80-7502-116-8.

²³³ ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Akademia, 2012, str. 17. ISBN 978-80-200-2037-6

Závěr

Cílem mé diplomové práce bylo poukázat na to, jaký vliv má historická zkušenost na vývoj představ o demokracii a právním státu a odpovědět na otázku, v čem jsou si zkoumané jevy podobné, v čem odlišné a jak se vzájemně ovlivňují. Předně je třeba uvést, že právní stát není v žádném případě inherentní součástí demokracie a neplatí to ani naopak. Na druhou stranu nelze oba pojmy chápat antagonicky. Oba extrémy jsem tedy vyloučil. Z výkladu je poté patrné, že historický vývoj obou zkoumaných jevů postupně měnil chápání demokracie i právního státu, jakož i jejich vzájemného vztahu.

Vztah demokracie a právního státu se vytvářel poměrně dlouho a komplikovaně, než dospěl do své současné podoby. Vývoj tohoto vztahu je v podstatě definován historickou zkušeností nebo jej ovlivnila nutnost reakce na nějakou novou výzvu. Současný vztah demokracie a právního státu lze popsat tak, že prvky jednoho systému omezují či jinak ovlivňují ten druhý. Takové vzájemné působení není bezúčelné, ale směřuje k trvalému zachování stěžejních hodnot, které oba jevy sledují.

Ačkoliv demokracie i právní stát sledují odlišný cíl a zabývají se odlišnými tématy, domnívám se, že víra v hodnotu lidské svobody a rovnosti v důstojnosti i v právech, je pro oba jevy společná. Právní stát a stejně tak i demokracie nepovažují lidskou bytost za předmět vládní zvrůle, nýbrž jí přiznávají klíčový význam. Demokracie je v tomto ohledu procedurou, při níž jedinci sami vládu vytvářejí, a právní stát zase tyto jedince před vládní mocí ochraňuje. Společným prvkem obou je tak odmítnutí absolutní, nikým neomezené a trvalé vlády jedince.

Demokracie se vždy stavěla do opozice vůči trvalé a neomezené vládě jednoho či několika. To ovšem neznamená, že by se demokracie sama nemohla takovou vládou stát. Též idea právního státu vznikla jako koncept, jehož počáteční úlohou bylo omezovat panovníkovu libovůli. Téma lidských práv, ačkoliv je typické spíše pro liberální než demokratický stát, v sobě obsahuje také jistý demokratický prvek. Nad odpovědí na otázku, jaká práva je třeba považovat za základní, musí panovat jednoznačný celospolečenský konsenzus. Jedině tak je možné dosáhnout potřebné legitimacy takového rozhodnutí.

Na závěr je třeba zdůraznit, že společnost je poměrně náchylná k tomu, aby se ve jménu určité ideologie nebo například v důsledku špatné hospodářské situace uchýlila k jednoduchým, zato extrémním řešením. Následkem může být popření prakticky všech demokratických tradic, včetně dosavadního konsenzu nad existencí základních lidských práv. Takové hrozby si byli zastánci vlády zákona vědomi v podstatě odpradáвна, jelikož si uvědomovali limity lidského rozumu, pročež demokracii nejprve odmítali.

Po trpkých zkušenostech, kdy se demokratickou cestou dostaly k moci ty nejhorší režimy, si nebezpečí neomezenosti jakékoliv (tedy i demokratické) vlády uvědomují též demokraté. Neblahé historické zkušenosti tak nasměřovaly demokracii vstříc k jejímu sepejetí s právním státem, čímž došlo k vytvoření svébytného systému demokratického právního státu. Jednotlivé prvky obou fenoménů vytvořily v rámci tohoto systému zcela novou kvalitu, která není pouhým souhrnem demokratických principů a principů právního státu. Demokracie se v podstatě sama omezila tím, že stanovila nepřekročitelné hranice vlády lidu. Nicméně svým spojením s právním státem zároveň získala účinné nástroje ke své obraně proti hroící totalitě.

Právní stát je tu tedy proto, aby stanovil nikoliv nepropustné hranice demokratickému rozhodování. To, že hranice nejsou nepropustné a nejsou přesně narýsované, je důležité zdůraznit. Nelze totiž stanovit hranice dovoleného chování a podobu všech hodnot jednou pro vždy. Taková praxe by znemožnila demokratické rozhodování většiny a nereflektovala by zásadní společenské posuny. Tyranii většiny by nahradila tyranie nezměnitelných a absolutních hodnot. Zakázané hájemství, kam nemůže sahat žádná, ani absolutní většina, tak musí být stanoveno obecně a citlivě.

Respekt k právním předpisům, které nejsou hodnotově vyprázdněné, musí být imanentní součástí každého moderního liberálně-demokratického státu. Jen v takovém státu se může jedinec svobodně rozvíjet. Jedině demokratickému právnímu státu odpovídá teze, kdy svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého. Jednotlivá omezení a jejich výklad proto musejí vždy reflektovat hodnoty, na kterých je demokratický právní stát postaven a tou nejvyšší hodnotou, která musí stát vždy v popředí, je autonomie jedince.

Seznam zkratek

Ústava	Ústava České Republiky
Listina	Listina základních práv a svobod
Sb.	Sbírka
Ústavní soud nebo ÚS	Ústavní soud České Republiky
Nejvyšší správní soud nebo NSS	Nejvyšší soud České Republiky
USA	Spojené státy americké
Pl. ÚS	Plénum Ústavního soudu
Čl.	Článek
Odst.	Odstavec
Sp. zn.	Spisová značka
SbNU	Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu
EU	Evropská unie
NATO	Severoatlantická aliance

Seznam citované a použité literatury a dalších zdrojů

Právní předpisy České republiky

1. Zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů. In: Úplné Znění Ústava ČR Listina základních práv a svobod, redakční uzávěrka 24. 10. 2016. SAGIT
2. Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, ve znění pozdějších předpisů. In: Úplné Znění Ústava ČR Listina základních práv a svobod, redakční uzávěrka 24. 10. 2016. SAGIT
3. Zákon č. 198/1993 Sb., ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, ve znění pozdějších předpisů. In: Beck-online [právní informační systém]. Nakladatelství C. H. Beck [cit. 22. 8. 2017].
4. Zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů. In: Beck-online [právní informační systém]. Nakladatelství C. H. Beck [cit. 22. 8. 2017].
5. Zákon č. 500/2004 Sb., Správní řád, ve znění pozdějších předpisů. In: Beck-online [právní informační systém]. Nakladatelství C. H. Beck [cit. 22. 8. 2017].
6. Zákon č. 141/1961 Sb., Trestní řád, ve znění pozdějších zákonů. In: Beck-online [právní informační systém]. Nakladatelství C. H. Beck [cit. 22. 8. 2017].

Mezinárodní smlouvy

Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. Dostupná z: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_CES.pdf

Monografie

1. BINGHAM, Tom. *The rule of law*. London: Penguin, 2011. 224 s. ISBN 9780141034539.
2. BLECHA, Ivan. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995. ISBN 80-7182-014-8.
3. CICERO. *O věcech veřejných*. 1.vyd. Praha 5: OIKOYMENH, 2009, 435 s. ISBN 978-80-7298-133-5.

4. CONSTANT, Benjamin. *O dobyvačnosta a uzurpaci a jejich vztazích s evropskou civilizací*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. Knihovna 19. století. ISBN 9788073252786.
5. DAHL, Robert A. *Demokracie a její kritici*. 1.vyd. Praha 1: VICTORIA PUBLISHING, 1995, 339 s. ISBN 80-85605-81-3.
6. DAHL, Robert. A. *Demokracie v právním státě?*. 2. rozš. vyd. Praha 1: Nadace Readers International (Prague), 1995, 121 s. ISBN 80-901813-1-7.
7. FILIP, Jan. *Ústavní právo*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-7239-036-8.
8. FRANCIS G. JACOBS. *The sovereignty of law: the European way*. Cambridge [etc.]: Cambridge university press, 2007. ISBN 9780521703857.
9. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přeložil Michal PROKOP. Praha: Rybka Publishers, 2002. ISBN 80-86182-27-4.
10. FULLER, Lon L. *Morálka práva*. Praha: Oikoymenh, 2009, 229 s. ISBN 80-86005-65-8.
11. GERLOCH, Aleš. *Teorie práva: 6. aktualizované vydání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, 310 s. ISBN 978-7380-454-1.
12. GRAY, John. *Liberalismus*. 22. publikace. Praha: Občanský Institut, 1999, 114 s. ISBN 80-86228-01-0.
13. HAMILTON, Alexander. *Listy federalistů: soubor esejí psaných na podporu nové Ústavy předložené federálním Shromážděním 17. září 1787*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994. ISBN 80-7067-390-7.
14. HAVRÁNEK, Jaromír a kol. *Právní teorie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, 440 s. ISBN 978-80-7380-458-9.
15. HAYEK, F. A. *Právo, zákonodárství a svoboda: Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*. Praha 4: Prostor, 2011, 560 s. ISBN 978-80-7260-253-7.
16. HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Filosofie dějin*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 2004. 304 s. ISBN 80-86559-19-x.
17. HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Přeložil Zdeněk MASOPUST. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-137-3.

18. HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a (eds.). *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 1.vyd. Masarykova Univerzita v Brně: IIPS, 2003, 377 s. ISBN 80-982A-2003 02/58 18 RMU.
19. HOBBS, Thomas. *Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. K vyd. přip. a úv. studií doprovodil Jan Mertl. Praha: Melantrich, 1941, 375 s.
20. HOLLÄNDER, Pavel. *Základy všeobecné státovědy*. 2., rozš. vyd., (Ve Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 1. vyd.). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-178-6.
21. HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: Demokratizace na konci 20. století*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.
22. HUNTINGTON, Samuel P. *Sřet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. Přeložil Ladislav NAGY. Praha: Rybka, 2001. ISBN 80-86182-49-5.
23. KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda, 1996. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0507-5.
24. KOLÁŘ, Petr. *Parlament České republiky*. 3., přeprac. a aktualiz. vyd. Praha: Leges, 2013. Extra (Leges). 511 s. ISBN 9788087576953.
KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavní systémy evropských států: (srovnávací studie)*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2006. ISBN 80-7201-606-7.
25. KREJČÍ, František. *Hegelova filozofie dějin*. Praha: Volná myšlenka, 1933, 186 s.
26. KUNC, Jiří. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7066-309-X.
27. KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: Úvod do ústavní teorie*. Praha: LEGES, 2014. 352 s. ISBN 978-80-502-022-2.
28. LOCKE, John. *Druhé pojednání o vládě*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0222-X.
29. MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat. *O duchu zákonů*. Přeložila Hana FOŘTOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2015. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 9788072984053.

30. MILL, John Stuart. *Úvahy o vládě ústavní*. 2. uprav. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1992, 239 s. ISBN 80-205-0267-X.
31. PAVLÍČEK, Václav. *Ústavní právo a státověda*. 2. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2015. Student (Leges). 1152 s. ISBN 978-80-7502-084-0.
32. POSPÍŠIL, Ivo, Tomáš LANGÁŠEK, Vojtěch ŠIMÍČEK, Eliška WAGNEROVÁ a kol. *Listina základních práv a svobod: komentář*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2012. Komentáře (Wolters Kluwer ČR). 931 s. ISBN 978-80-7357-750-6.
33. PREUSS, Ondřej. *Klauzule věčnosti: Je možné odstranit liberální demokracii?*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2015, 272 s. ISBN 978-80-7380-556-2.
34. PŘIBÁŇ, Jiří, Pavel HOLLÄNDER a et al. *Právo dobro v ústavní demokracii: Polemické a kritické úvahy*. 21. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, 270 s. ISBN 978-80-7419-045-2.
35. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Přeložila Marianna ORAVCOVÁ, přeložil Ľudomír KOVAČIČ, přeložil Platon BAKER. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-049-5.
36. SCHUMPETER, Joseph A. a INTRODUCTION BY RICHARD SWEDBERG. *Capitalism, socialism, and democracy*. 5th ed. London: Taylor & Francis, 1976. 437 s. ISBN 0203202058.
37. SKINNER, Quentin. *Machiavelli*. Přeložil Stanislava POŠUSTOVÁ-MENŠÍKOVÁ. Praha: Argo, 1995. 105 s. 62 Osobnosti (Argo). ISBN 80-85794-61-6.
38. SLÁDEČEK, Vladimír. *Ústava České republiky: komentář*. 2. vydání. V Praze: C. H. Beck, 2016. Beckova edice komentované zákony. 1320 s. ISBN 978-80-7400-590-9.
39. SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR ve spolupráci s Vydavatelstvím a nakladatelstvím Aleš Čeněk, Plzeň, 2011. 624 s. ISBN 978-80-87439-03-6.
40. SOBOTKA, Milan. *Jean-Jacques Rousseau: od "Rozpravy o původu nerovnosti" ke "Společenské smlouvě"*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. Filosofie (Karolinum). ISBN 978-80-246-2743-4.

41. STERN, Klaus. *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. I. svazek, 2. vydání. München: C. H. Beck, 1984, 781 s. ISBN 978-3-406-07020-4.
42. SVENSSON, Palle. *Teorie demokracie: brněnské přednášky*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1995. 288 s. ISBN 808595902X.
43. ŠIMÍČEK, Vojtěch, Jan FILIP, Pavel MOLEK, Lenka BAHÝLOVÁ, Milan PODHRÁZKÝ, Radovan SUCHÁNEK a Ladislav VYHNÁNEK. *Ústava České republiky - Komentář*. Praha: Linde Praha, 2010. 1536 s. ISBN 978-80-7201-814-7.
44. TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. 12. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, 332 s. ISBN 80-85850-19-2.
45. TAMANAHA, Brian Z. *On the rule of law: history, politics, theory*. New York: Cambridge University Press, 2004. ISBN 0-521-60465-6.
46. TAYLOR, A.J.P. *The Oxford history of England. 1914-1945*. Reprinted (with rev. bibliogr.). Oxford: Clarendon, 1976. ISBN 0198217153.
47. TOMOSZEK, Maxim. *Podstatné náležitosti demokratického právního státu*. Praha: Leges, 2015, 192 s. ISBN 978-80-7502-116-8.
48. TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2001. 624 s. ISBN 80-200-0829-2.
49. VIROLI, Maurizio. *Republicanism*. New York: Hill and Wang, 2002. 123 s. ISBN 9780809080779.
50. WALTER F. MURPHY. *Constitutional democracy: creating and maintaining a just political order*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007. ISBN 9780801891076.
51. WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 3. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015. 271s. ISBN 978-80-7380-564-7.
52. ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Akademia, 2012, 270 s. ISBN 978-80-200-2037-6.
53. ZNOJ, Milan, Jan BÍBA a Jana VARGOVČÍKOVÁ. *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, 2014, 240 s. ISBN 978-80-246-2878.

Odborné články

1. DIAMOND, L. *Defining and Developing Democracy*. In: Dahl, R., Shapiro, I., Cheibub, J. A. (eds.) *The Democracy Sourcebook*. Cambridge: MIT Press, 2003, 34-36 s. In: <http://www.u.arizona.edu/~zshiple/pol437/docs/Diamond.pdf>
2. KLEINFELD BELTON, Rachel. Competing Definitions of the Rule of Law: COMPETING DEFINITIONS OF THE RULE OF LAW, Implications for Practitioners. *Carnegie papers* [online]. 2005, **2005**(55), 35 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://carnegieendowment.org/files/CP55.Belton.FINAL.pdf>
3. PIVODA, Marek. Vliv angloamerického právního systému na systém kontinentální - II. In: *Právní prostor*[online]. 2015 [cit. 2017-08-18]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/vliv-angloamerickeho-pravniho-systemu-na-system-kontinentalni-ii>

Internetové zdroje

1. PATOČKA, Jan. Čím je a čím není Charta 77: Proč je právo na její straně a žádné pomluvy ani násilná opatření jí neotřesou. In: *Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky* [online]. 1977 [cit. 2017-08-13]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/esej-jana-patocky-cim-je-a-cim-neni-charta-77/>
2. SEN, Amartya Kumar. Democracy as a universal value. *Journal of democracy*, 1999, [online]. 1999, [cit. 2017-08-13]. 10.3: 3-17. Dostupné z: <http://homes.ieu.edu.tr/~ibagdadi/INT230/Amartya%20Sen%20-%20Democracy%20as%20a%20Universal%20Value.pdf>

Judikatura soudů České republiky

1. Nález ústavního soudu ČR ze dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93, č. 14/1994 Sb., N 1/1 SbNU 1, In: <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=26447&pos=4&cnt=5&typ=result>

2. Nález ústavního soudu ČR ze dne 15. listopadu 2010, sp. zn. I.ÚS 517/10, N 223/59 SbNU 217, In: <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=68308&pos=1&cnt=1&typ=result>
3. Nález ústavního soudu ČR ze dne 26. ledna 2015, sp. zn. Pl. ÚS 73/04, č. 140/2005 Sb., N 17/36 , SbNU 185, In: <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=80&pos=2&cnt=5&typ=result>

Abstrakt

Demokracie a právní stát

Diplomová práce se zabývá tématy demokracie, právního státu a jejich vzájemného působení. Práce se oběma tématům věnuje v kontextu jejich historického vývoje a dalších idejí, které jeden či druhý fenomén ovlivňovaly a ovlivňují. Z uvedeného důvodu se čtenář setká především s problematikou antického chápání demokracie, s idejemi republikanismu, liberalismu, konstitucionalismu či s angloamerickým pojetím vlády zákona.

V diplomové práci jsou demokracie i právní stát rozebírány jako pojmy, které mají obecný, tj. celosvětový význam. Jako příklady prvků typických pro demokracii a pro právní stát však slouží zejména ustanovení českého právního řádu. Cílem diplomové práce je poukázat na to, jaký vliv má historická zkušenost na vývoj představ o demokracii a právním státu a zdůraznit, v čem jsou si zkoumané jevy podobné, v čem odlišné a jak se vzájemně ovlivňují.

Závěrem je možné uvést, že historický vývoj obou zkoumaných jevů přinesl zásadní změnu v jejich chápání. Oba pojmy se navzájem omezují a vyvažují. V současnosti je demokracie chápána jako univerzální hodnota a společně s moderní koncepcí právního státu vytváří liberálně-demokratický systém vládnutí. Zároveň však oba fenomény čelí novým výzvám.

Abstract

Democracy and a state governed by the rule of law

The diploma thesis deals with the topics of democracy, the rule of law and their interaction. It is focused on both themes in the context of their historical development and other ideas that have influenced one or the other phenomenon. For this reason, the reader encounters primarily the issues of an ancient understanding of democracy, ideas of republicanism, liberalism, constitutionalism, or the Anglo-American concept of government.

In this diploma paper, democracy and the rule of law are analyzed as concepts that have a general, i.e., global, meaning. Examples of elements typical of democracy and the rule of law are, however, the provisions of the Czech law. The aim of the diploma thesis is to point out the influence of historical experience on the development of ideas about democracy and the rule of law, and to emphasize the phenomena that are being studied, how they differ and how they interact.

In conclusion, the historical development of both phenomena has led to a fundamental change in their understanding. Both terms are limiting and balancing each other. At present, democracy is seen as a universal value and, together with the modern concept of the rule of law, creates a liberal democratic system of governance. At the same time, however, both phenomena face new challenges.

Název práce a klíčová slova

Název práce v českém jazyce

Právní stát a demokracie.

Název práce v anglickém jazyce

Democracy and a state governed by the rule of law

Klíčová slova

demokracie, právní stát, liberalismus

Key-words

Democracy, The Rule of Law, Liberalism